

H I T E L

T A R T A L O M:

Nemzetpolitikai gondolatok	† REMÉNYIK SÁNDOR
Széchenyi szelleme	KOVRIG BÉLA
Szent István birodalma az új Európában	OTTLIK LÁSZLÓ
Erdély és az erdélyi román földreform	VENCZEL JÓZSEF
Egy telepítés tanulságai	P. INCZE LAJOS
Falukutatás Bálványosváralján	MOLTER PÉTER

M A G Y A R I R Á N Y T Ű:

Magyarság a változásban	ALBRECHT DEZSŐ
A magyar szellem küzködéseiről	TAMÁSI ÁRON

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE:

Metamorphosis Transylvaniae	VITA SÁNDOR
------------------------------------	-------------

Németnyelvű összefoglalás

KOLOZSVÁR

1940 — 1941

HITEL

SZERKESZTIK:

Albrecht Dezső, Kéki Béla, Venczel József, Vita Sándor.

Megjelenik negyedévenként öt iv terjedelemben.

Minden cikkért írója felel.

Kéziratok Venczel Józsefszerkesztő címére küldendőek:

Kolozsvár, Szádeczky utca 4.

Előfizetési ára egész évre 7 Pengő

Egyesszám ára: 2 Pengő.

Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe
a Hitel kiadóhivatala, Kolozsvár, Jókai utca 16.

Lapunk címfejét Széchenyi *Hitel*ének 1830. évi első kiadása címbetűi után készítettük.

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: ALBRECHT DEZSŐ.

NEMZETPOLITIKAI GONDOLATOK

A holtom után ne keressetek,)

Leszek sehol – és mindenütt leszek

(Reményik: Végredelet.)

A NEMZETI ÖNTUDAT JELLEGE

A NEMZETI ÖNTUDATNAK kétségen kívül van bizonyos harcias, harcrakész jellege; ez tény, de elkerülhetetlen tény. Ez néha csak szellemi, lelki szembenállásban nyilvánul, néha a különböző nemzeti öntudatok fizikai, fegyveres szembekerülésében. Az utóbbi végtelenül szomorú; azonban szintén az élet, a természet törvényeiből következik. Ahol értékek termelődnek, ott az értékek körül és az értékek között harc támad. E harcban egészen egyszerűen arról van szó, hogy aki ellanyhul, elhagyja magát vagy gyengébbnek bizonyul, az megsemmisül. Aki fizikailag szerel le, az fizikailag, külső, mondjuk állami létében hal meg; aki lelkileg szerel le, az lelkileg hal meg, öntudatának ősi gyökerében sorvad el, elveszti sajátos, népegyéni színeit és felszívódik menthetetlenül. Ha már most a lét illetően berendezettsége folytán egyik félnek mindig inferioris helyzetbe *kell* kerülnie, tehát a *maga szempontjából* teljes joggal kérdezi minden kollektív öntudat: miért *én*, miért *mi* legyünk a legyőzöttek? Az egyén sorsa pedig ezzel a problémával szemben aszerint alakul, hogy mennyiben részes az ő személyi öntudata nemzetének öntudatában. Ha részt kér belőle, akkor ő is azt fogja mondani: igaz, miért *éppen mi*? Az egyén részesedése pedig annál inkább fennforoghat, minél több és minél ideálisabb érték hordozójának látja ő a maga nemzeti öntudatát. Persze, hogy ezt *minden* nemzet fia így látja, eltekintve a „nemzetközies” szerintem abszurd, mert természetellenes „csoportjától”. Azért ez a kérdés világosan *szempontok* kérdése egyfelől – *hatalmi* kérdés másfelől és nem lehet ezt ezidőszerint valamilyen *általános* erkölcsi vagy emberi igazság népekfeletti magas szférájába felemelni... Minden szeretetem, ragaszkodásom és féltésem azoké, akik közel és legközelebb állanak hozzám. Ez kárpótol engem a más irányban való kényszerű agresszivitásért. Vallom, hogy ez az agresszivitás éppen olyan *emberi* vonás, mint a szeretet. Nincs mit szégyelni rajta. A szeretet pedig *mélyebb* így; amit szélességben vesz, azt nyeri mélységben. Az egész emberiséget ölelni egyforma erővel: vajmi nehéz dolog. Ahol a *minden* fogalma megjelenik, ott nagyon közel van a *semmi* fogalma is. („Pásztortűz” 1922 március 5.)

ÖNKRITIKA, VAGY SZELLEMI MASOCHIZMUS?

AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG mai vezető szellemiségének, számottevő íróinak, gondolkozóinak, nevelő egyéniségeinek egész karakterét átítatta egy különös, kritikai nemzetszemlélet, melynek, azt mondhatnám, vallásos gyökerei vannak. Egy pár év előtti írásomban már hivatkoztam arra, hogy a döntő különbség a magyarországi és erdélyi magyar nacionalizmus között az, hogy az előbbi megmaradt főképpen politikai jellegűnek, az utóbbi átformálódott religiosos jellegűvé. A magyarországi magyarságnak vannak még politikai ábrándjai, tervei és célkitűzései, van intenzív, olyan, amilyen politikai élete. Az erdélyi magyarság politikai élete semmi, nemcsak tényleges megkötöttsége folytán, hanem szellemi elitjének politikai közömbössége miatt is. Kultúrájának megmaradt fellegvárába visszavonulva, igyekszik ez a magyarság lelki pozícióit megtartani. Eszem ágában sincs ezzel a ténnyel vitázni, sok vonatkozásban elkerülhetetlennek, sok vonatkozásban éppen tisztító és felemelő hatásúnak érzem ezt a politikátlanságot. Ezzel függ össze valamenyire az említettem kritikai nemzetszemlélet. Kulturális és vallásos elmélyülés vonásról-vonásra fedezte fel és domborította ki ezt a szemléletet. Nem véletlen, hogy ennek a szemléletnek legnagyobb, legátfogóbb, címében is különbségjelölő magyarázatát Makkai Sándor adta. A sokféle revíziós gondolattal és törekvéssel szembeállítva az első, legfontosabb, legsürgősebb, legegyszerűbb s mégis legnehezebb revíziós gondolatot: a *magunk revízióját*, egyénben és nemzet-testben egyaránt. Erre a műre óriási szükség volt. Nemcsak az új transzylvanizmus lényegét adta benne az író: visszavonulást a külsőből a belsőbe, a világból a lélekbe, a politikai magyarságból az ideális magyarságba – hanem először foglalta össze azt a kritikai nemzetszemléletet, melynek vallásos gyökerei: bűntudat, bűnbánat, ítélettartás önmagunk fölött, prófécia, megújulás, megszentelődés, új népi program. Makkai a legnagyobb *kritikus* magyarok, Széchenyi és a többiek látását alkalmazta a mi erdélyi viszonyainkra. Magyar bűnöket tárt fel, de magyar erőt és új magyar lehetőségeket is mutatott. És megmutatta az ember és a magyar lehető teljes harmóniáját éppen az erdélyi politikanélküliségben.

Ennek a nagy fényességnek azonban, mely az erdélyi magyarság kritikai nemzet-látásában kigyulladt, – nagy árnyéka van máris, és tépelődéseim közt néha attól félek, hogy még sötétebb árnyéka lehet idővel. Nemcsak Makkai hatása és félreértése következtében, de tőle függetlenül is s ennek a kritikai, bűn-látó, bűnkereső, önostorozó, önmagát vallásos megalázkodásban kiélő, a végzet ódiumát most már kizárólag önmagunkra hárító szemléletnek kiszámíthatatlanul káros következménye is lehet. Itt is, ott is látni és hallani lehet, hogyan síklik át a magában véve helyes önkritika valami olyasféle magatartásba, melyet én szellemi masochizmusnak neveznék. E szerint most már nekünk nincs is külső ellenségünk, nem fenyegetnek elnyeléssel végzetes külső hatalmak, mi bűnösök voltunk, ami bennünket ért, azt kétségtelenül mind megérdemeltük, sőt még annál is többet. A magyar bűnöket prédikálni és hirdetni kell, szó-

székről, iskolai katedráról, könyv és irodalom útján. A mult tényleg semmi más, mint a vármegyeháza és a nagy ugar. Milyen jó is, hogy láng csapott az ódon vármegyeházára és nagyszerű paloták nőttek az új Erdély ugarából... Ezzel a látással, illetve ennek torzító túlzásával karöltve jár valami, ami még sokkal rosszabb: egy *hamis objektivitás*, ami az előbbi torz látás következtében mint jó-hiszemű optikai csalódás jelentkezik. Ha eddig kevésre becsültük, most hajlandók vagyunk túlbecsülni a körülöttünk és velünk élő népek egész mivoltát, akkor, midőn ezek ezt a magatartásunkat egy cseppet sem honorálják, sőt sok esetben bizonyos csendes megvetéssel kísérik. A *transzylvánizmus* teljes jóhiszeműséggel átmegy észrevétlenül olyan lelkiállapotba, mely már színvak és nagyothalló mindennel szemben, ami sértés és megalázás a *magyarságra* nézve.

Mikor ilyen tényeket, ilyen torzító tükröket és ilyen hamis objektivitást látok, teljes erővel vetődnek fel bennem újra régi kérdések: vajjon a kritikai nemzetszemlélet csakugyan *egyedül* célra-vezető út számunkra, *éppen akkor*, mikor egy egész ellenséges külső világ gyűlölködő és elfogult „kritikai” mértéke alatt állunk? Vajjon a „magyar bűnöket” tanítsuk-e elsősorban fiatalságunknak, mikor az iskoláiban sokszor *köteles megtanulni* merőben hamis és igazságtalan kitalálásokat saját nemzetéről? Vajjon az önmagunk felett való ítélettartás és vezeklés egyénileg kétségtelen vallásos igazságát lehet-e és szabad-e alkalmazni az egyénnek a *nemzetre*, különösen akkor, mikor azon a nemzeten már betelt és irtóztatós módon és mértékben telt be a végzet? Vajjon az ilyen történelmi pillanatokban nem inkább van-e jogosultsága és szükségszerűsége a nemzettel életre-halálra való azonulásnak?

Nem tudok ezekre a bennem felvetődő kérdésekre határozott választ adni minden ponton. De azt régen érzem, hogy a „kritikai nemzetszemlélet” és az egész transzylvánizmus körül is, már régen valami nincs rendben. Egy bizonyos: a szellemi masochisták reálpolitikusoknak és objektíveknek hiszik magukat. Pontosan az ellenkezője igaz. Bethlen Gábor nevetne ezen a realitáson. Zrinyi, akinek tudvalevőleg az volt a jelszava: „Ne bántsá a magyart!” – kétségbeesne rajta, – pedig ő sem tartozott éppen a „kritikátlan magyarok” közé. És Széchenyi? – A legborzalmasabb magyar ostromozó, aki szeges korbáccsal verte véresre nemzetét, arcába köpte bűneit és gyalázatosságait, – amíg a *nemzet állott*, – a bukás, a tragédia után nem talált több ítéletes szót *nemzetére*. Ellenben a döblingi sötétből felvillant a „Blick” és *igazolt* egy nemzetet, bármit tett is az, *azonosult* egy nemzettel életre-halálra, bűneiben és nyomorúságában, és pusztán *szellemi* eszközökkel, kritikai könyörtelenséggel szíven talált egy rendszert, egy egész idegen és ellenséges világot, mely nemzetét nyomorgatta.

Az erdélyi magyarság új szellemiségének van már „Hitele”, „Világa”, „Stádiuma”, van talán már „Kelet Népe” is, sőt „Politikai programtöredékei” is vannak.

Igazi „Blick”-je még nincs, („Pásztortűz” 1933 április 15.)

REMÉNYIK SÁNDOR.

S Z É C H E N Y I S Z E L L E M E

A kolozsvári M. Kir. Ferenc József
Tudományegyetem 1941 december
hó 14-én tartott Széchenyi emlékün-
nepélyén elhangzott ünnepi beszéd*.

SZÁZADUNK SZÉCHENYIJE élte világának kilobbanása előtt megkérte hazánk országló nagyurát, mutatná fel magasan a nemzet előtt a magyarság sybilla-könyveit, Széchenyi műveit, hadd okuljon belőlük a nemzet és kapjon eligazítást a jelen útvesztőiben.

A magyar bölcsesség-könyvét felütve olvassuk: „Mindenható Isten! Hallgasd meg minden órámnak imáját! Töltsd meg szívemet angyaliszta szeretettel felebarátaimért, az én Hazámért, az én honfitársaimért. Világosíts meg engem a Cherubok elméjével – add, hogy meglássam a Jövőt s a jó magot megkülönböztessen a pelyvától és ocsutól! Utasíts, hogy mit kezdjek én! Hogy egykor beszámolhassak Színed előtt a nekem adott talentumokkal! Éjjel és nappal, egész életemen át én dolgozni akarok...”

A felvilágosodás megtévesztő cégérével hivalkodó racionalizmus százada után, az idők liberális áramlatának sodrában egy magyar államférfi imádkozik. Nem a fórumon, nem a jámbor nép kegyeit keresve, nem a hierarchia hatalmasainak megnyeréséért. Széchenyi az Istenhez – nemzetéért és vele azonosuló önmagáért imádkozik.

Fellobbanó muló szenvedély ez? Vallási rajongás? Távolról sem! A mélységesen vallásos szülők férfiúvá érlelt gyermeke életének alapmotívuma a hit. Erényes cselekvés életem szimbóluma – írja tizenhét éves fővel szüleinek, s később a *Hitel*-ben úgymond: „A hit azon lánc, mellyel az emberiség össze van kapcsolva a Mindenhatóval”.

HITE AZ EMBERI TÖKÉLETESEDESBEN

SZÉCHENYI azonban nem elégedett meg azzal, hogy az áhitat és az ima szárnyain csak az ő lelke találja meg végtelen boldogságát az Úrban. A Teremtő képére alkotott minden ember, Isten felé szárnyaljon tehát minden lélek. Elöttünk Isten és erkölcsi törvénye, az ő hasonlatosságára, törvénye értelmében, alakuljon át minden emberi. A *Politikai Programtörvédek*-ben meg is vallja: „Valamint az Istenben, úgy hiszek én az emberi tökéletesedésben... eszerint a

* Teljes szövege előreláthatólag megjelenik a kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem *Acta Oeconomica* c. kiadványsorozatában.

lelkes, deli termetű, vitézképű magyar ne érhetné el az emberi kifejlés legmagasabb fokát?” „*Magasra emelkedni, tökéletesedni az embernek és nemzetnek egyaránt feladata*” – írja másutt.

A keresztény perfekcionizmus tanítása, hogy az embernek, mint okos erkölcsi lénynek, szüntelenül az igazság és az erkölcsi tökéletesedés felé kell fejlődnie. „Minden jobb lelkű ember – írja Széchenyi – bizonyos vágyást hordoz szívében magán, felebarátain s mindenén, ami őtet környezi, szüntelen javítani. Ezen vonzódás a legszebb tulajdona az emberi léleknek... Az erős nem egyedül akar megelégedett lenni, örvendeni, szerencsésnek érezni magát..., hanem másokon is segíteni törekszik... s többeket kíván boldogságra juttatni. Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szívében.”

A tökéletesedés keresztény gondolata irodalmi olvasmányai révén mélyül el a fiatal Széchenyiben. Byron és különösen *Mme de Staël* hatnak rá. A világirodalom legnagyobb íróőjeként magasztalt *Mme de Staël* a Napoleont gyűlölő európai „jó társaság”-nak a bécsi szalonokban szellemével tündöklő kedvence *L'Allemagne*-ában a nemzetek jelleméről és az államok igazi erejéről Széchenyit megkapó gondolatokat fejteget: „Az ember történetében a mindig egyenlő s folytonos haladás tervét vesszük észre... A németek ifjúságot teremtettek magoknak, az angolok megfőrfiasodtak.”

Mme de Staël hatása alatt vallja Széchenyi: „Egy nemzet úgy keletkezik, mint ahogy a gyermek születik, azután átéli a kamaszéveket, az ifjúságot, a férfikort és az öregkort, s végül elhal... A nemzetek nagyságának alapját az a nevelés teremti, melyet gyermekkorukban kaptak.”

S mikor Széchenyi eszmélkedése folyamán eljut idáig, szörnyű kétségek szállják meg, vajjon nevelhető-e, alakítható-e, tökéletesíthető-e a magyar? Háromhetes erdélyi lovaglása során mellbeüti, *Mikes* gróf mondása: Legnagyobb hibánk és szerencsétlenségünk az, hogy már nagyon vén Magyarország. Kétségek kínozzák Széchenyit, mert meggyőződése, hogy „a népek éppúgy, mint az emberek, csak ifjúságukban tanulékonyak, és javíthatatlanok lesznek, ha öregednek”. *Herder* sötét prófécijára a nemzethalál gondolatára döbben rá s szüntelenül tépelődik: a nemzetek milyen korában él fajtája. „Mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint magyar reménytelen szállott sírjába, azóta meg nem szünőleg hasonlítgatám más nemzetek éltjeleit a magyarnak életfonalával össze; miképp kiismerném: van-e még feltámadása körül remény vagy nincs-e többé. Életem legmélyebb feladása ez vala.”

Mardosó kétségeiből *Benthamnek Book of Fallacies*-e – ismét egy könyv! – emeli ki. Bentham utilitarista irányzatáról ma már szenvtelen tárgyilagossággal ítéltünk. Egy kétségtelen: *Bentham*-nek a szüntelen haladásba vetett hite és meggyőződése egyensúlytartó erőként jótékony hatással volt Széchenyi kedélyvilágára. Szellemi egyénisége s nézeti részben e hatások alatt alakult ki s benne egyaránt megtaláljuk a keresztény perfekcionizmus tanítását, *Mme de Staël* romantikus felfogását s Bentham elméletét a szüntelen haladásról.

HITE AZ ISTENI VILÁGTERVBEN

SZÉCHENYI lelki alapmotivumának, hitének legértékesebb eleme s hite egy nagy ideális értékben, az isteni világtervben. Az eszmények látóinak lelki távlataiban ennek képe az egyetemes kultúra; megvalósítója a minden népet és nemzedéket átfogó emberiség; az odavezető út pedig maga a történelem: az emberi nem szüntelen tökéletesedése, erkölcsi és anyagi előrehaladása. Az emberiség történelmének széles országútján nemzetekbe tagoltan, nemzeti kultúrák útján halad előre, a nemzetek lépcsőfokain emelkedik teljes erkölcsi és szellemi kifejlése felé. Az emberi nem e fejlődésében, a teremtés szakadatlan munkájának e folyamatában, az egyes nemzetek csak a maguk sajátosságainak teljes kifejtésével gyarapíthatják az emberiséget. Széchenyi felismerte, hogy nemzet és egyén csak akkor válhat az isteni világterv tényezőjévé, ha elősegíti, egyengeti a halhatatlan lélekhez méltó élet kibontakozását. S ezért ágostoni küzdelemmel diadalmaskodó vallásossága parancsolólag utasítja, hogy minden erejét felhasználja saját és honfitársai keresztény lelkének megmentésére, hogy nemzetét igaz keresztény életre vezesse: "Nekünk kötelességünk egymás fölött örködni, s egymást segíteni az erkölcsi művelődésben és tökéletesülésben".

A *Hitel*-ben írja, hogy a földön az embernek az ember legyen a legbecsesebb. Embertársaink iránti tevékenységgel, kötelességeink teljesítésével, tündöklő eszményeink megvalósításával nagy nyugalom, belső csönd költözik lelkünkbe. Ez a boldogság. Az isteni világterv szolgálatába állani, égi hatalmak jobbjáinak lenni – kötelességeink teljesítésével: ez a boldogság titka. És hogy hol kell szolgálni, arra is megfelel a *Hitel*-ben: „A mi hazánk Magyarország... Isten nem ok nélkül rendelte, hogy Magyarországon jöjjünk a világra, hanem, hogy mi minden erőnkkel a világmindenség megszépítésén fáradozzunk... Magyarország a mi bölcsőnk, *ezt* az országot kell megszépítsük, kifejlesszük, boldoggá tegyük... A civilizációt és az igazi felvilágosodást mindenütt fenn kell tartanunk, nekünk Magyarországon, mert *ez* a mi posztunk...”

*

Külföldi utazásai során és után egyre magasabbra lándogol fel benne a vágy, hogy segítsen elmaradottságban sorvadó hazáján. Titkárához intézett levelében olvassuk: „Csak egy nagy idea tölti el lelkemet s egész létemet: szolgálni a hazát”. A magyarság parlaga, a halhatatlan lélekhez méltatlan állapotban van, *ezt* kell megváltoztatni. Magyarország nagy Parlag, fel kell emelni az Erény szintjára.

Romantikus elhatározással már 1825-ben erényszövetséget köt *br. Wesselényi Miklós*-sal és *gr. Eszterházy Mihállyal*; később *gr. Károlyi György* is csatlakozik ehhez a szövetséghez. Céluk ennyi: „A Hazánk Fiaira és azok gyermekei és unokáira annyi szerencsét

és áldást hozni, amennyire azt a mi tehetségünk végbe viheti”. Megállapítják, hogy történelmi nevük nemcsak társadalmi szerencse, hanem súlyos kötelesség is. Egyéni kedvteléseknek teljesen szabadon nem élhetnek akkor, mikor nemzetük annyira hátra van.

PATRIOTIZMUSA

SZÍVÉBEN ő valójában egy nemzetet hordozott. Nem egy esetleges táj tartja lenyugózva, nem csupán szülőföldje, mint korábban Berzsenyit Kemenesalja, vagy Kisfaludy Sándort a Balaton tája. Ő a dunántúli mágnás, a minden idegszálával nyugati magyar Hunniában mindenütt otthon van: a Hortobágy futóhomokján, Arad dús marosi völgyében, Erdély bércei és lankái között, a Tisza megannyi kanyarában s a Vaskapu közátonyain.

Korában nálánál jobban ugyan ki ismerte e hazát és mégis ismétli: „Szegény kis haza, mégis elég csunyácska vagy”. „Igaz, hogy még nem ismerlek egészen, de majd megnézek nemsokára, mert hűségesen szeretlek, dacára futóhomokodnak és felfuvalkodott lakóidnak”. „Svájc legszebb alpeseiben vagy Itália legüdébb völgyeiben és vidékein soha se tudok oly melegen, soha oly lelkesülten és megittasodva érezni, mint hazám pusztáin és rónáin”.

Patriotizmusa határtalan; mélységesen sajnálja, lenézi a hetvenkedő világpolgárt, kinek lelke egy nagy értékkel, a nemzettel, szegényebb. „A cosmopolita tágabb szívűnek tartja magát s így jobbnak, mint másokat. Ő minden embertársit hordozza szívében, midőn a patriota főképpen csak hazafiai. Ő magasb értelműnek képzi magát, mert minden régi szokáson, bevett ítéleten áthág, egyszerre keresztény, török, atheista lehet s chamaeleoni ügyességgel szabhatja magát a körülállásokhoz, a hasznoshoz. – De ily tehetség álművészet s többnyire igen sok vagy bal tudománynak éretlen és savanyu gyümölcse s az emberbül, ki minden sajátságát elveszti, oly csúfot tesz, mint nevetséges a szelid farkas s kacajra méltó a láncon idomtalanul táncoló medve s csuf a legvékonyabb vesszőtül is rettegő kalitkás oroszlán”. „Úgy hiszem: hogy csak honnosi s övéi közt élhet megelégedten az ember, ha már egyszer körülnézte a világot s létének dele elérkezett, s mennél hátrább van hazája, annál inkább tartozik annak elővitelén fáradozni, mint a jó rokon, éppen akkor marad leginkább odahaza, midőn otthon a legszükségesebb s közel a veszedelem... Mert anyaföldét elhagyni nem egyéb, mint azt elárulni... Boldogabb a Hottentot s Kakerlák fajabeliei közt, mint a természetlen világpolgár Londonban, Párisban, mert ő mindenütt, még a legnagyobb sokaság közt is, mindig csak idegen!”

De minél mélyebben szereti hazáját a leghívebb magyar, annál visszataszítóbb előtte a sziveknek zengő dagálya, a pusztán szóvirágoknak pompázó terméketlen hazafiság. *„Bajnoki pártolása honunknak azonban korántsem azon fellengzős enthusiasmus, mely szerint úgy szólván mindenki a kolomp elővitelére hiszi magát meghíva lenni...; de*

egyenesen – bizonyos zárandoki komoly magamegtagadás, melynél fogva inkább abbahagyni, mint ártani, sokkal inkább használni a honnak, mint fényleni... törekedünk”.

Ő tettekkkel szolgálja, nem szavakkal dicséri hazáját. „Nem fogok én hazám dicsérője soha is lenni, mert az arra nem szorul... Magamat oly szoros kapcsolatban vélem hazámmal, hogy annak dicsérete nem látszik előttem helyesbnek, mintha valami rokonomat vagy önön személyemet magasztalnám”.

*

És a nép? *Naplói* szolgáltatnak bizonyosságot arra, hogy az osztráknak élt kényes bécsi mágnás hogyan tusakodik a keblében ágaskodó faji erővel. „Én úgy érzem, hogy a durva paraszti néphez („rohes Volk”) húz a szívem. Mert alapjában ezt szeretem, – ezt kellene tanítani, fölemelni, emberré tenni, – majd megint nem bírom látni őket, ellököm magamtól. A tudatlanságuk meghat, véretem, életemet adnám, hogy segítsék rajtuk, szeretném sorsukat megosztani s velök viselni”.

A magyar faj erői hívják, ösztönzik, sarkalják. Bevallja közösségét a paraszttal? Hiszen keresztszülei, a Széchenyiek bölcs családi hagyománya értelmében, koldusok. Öreg jobbágyaiknak kezeit csókoltatta vele tudatosan főrangú, de még tudatosabban keresztény apja, ha felfortyant benne a flcsuri dölyf. Vallása tanítása szerint: származásunk és elrendeltetésünk azonossága folytán egyenlő testvérek vagyunk mindannyian. Vallja meg hát jobbágyaival belső kapcsolatát?! Ez a hit hangja.

A debreceni Nagyerdőben vagyunk. Kétszáz pint bort rendel Széchenyi kapitány, szalonnát, kenyeret, nagy bőségben, – hadd vigadjon a huszár. És Széchenyi csak nézi, nézi, áttüzesedett szemmel a rigmust éneklő, verbunkost döngölő paraszti magyar huszárait. Este naplójában ezt jegyzi: „Úgy elérzékenyülök, ha ilyen hazai látványt látok, hogy még csak az kell, hogy hegedű és cimbalom szóljon, vagy akár duda, s meghat és sírni kezdek. Ne merjen senki egy nemzet jellemén változtatni vagy azt összetörni, mert az olyan, mint a fogak zománca”.

Ez már a faj hangja. Talán nagyapja jobbágy nagyapjának öröklött életösztone. A Habsburg ármádiánál, Schwarzenberg környezeténél, a bécsi társaságnál, Goldoni rokokó zenéjére vígadó nápolyi udvarnál, osztrák életformánál erősebbnek, ellenállhatatlanabbnak bizonyul egy sorsdöntő erő, mely *Stefferből* ismét egy országépítő *Istvánt* alkotott: a magyar fajiság. Megindult a faji ösztönök lázas működése; üzték, hajtották az ország legféltetlenebb vérű férfiai, *Wesselényi* felé és a zsidói várkastélyban szimbólummá, jelképpé, szavakká vált, ami Széchenyiben addig csak nyugtalanító érzésként élt és feszült. Széchenyi megindult fajtája útján, hatalmas léptekkel, hogy nagyszerű tanulmányában *Kemény Zsigmond* joggal írhatta: „Mi vala Széchenyinek mindent alárendelő törekvése? Fajunk biztosítása és nemesebb kifejtése.”

NEMZETISÉG-TANA

A HITEL-BEN éles határozottsággal állapítja meg, hogy az élet nagy törvénye: az emberi egyedek magukban hordozzák a fajhoz való tartozás élménytudatát. Ez „a természet szent törvénye”. A nemzeti érzés velünk közepét átfutó „édes érzelem, mely egész létünket előzönlí, ha kérdés forog magyar honunk díszé s boldogsága felől”, de fájdalom is lehet, ha valaki érzi, hogy rothadó nemzet tagja. A nacionalizmus tehát „az emberi lény minden ereibe s lelke legbelsőbb rejtekibe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisítése nélkül szinte oly lehetetlen kiírtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után világunkon többé élni nem lehet.”

De vajon nálunk a nacionalizmus nem egyéb-e, mint cifra szó-járás, melynek tulajdonképpen igazi értelme nincs? Ezt az értelmet keresi Széchenyi s a *Hitel*-ben úgy találja, hogy „a nemzet oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotó része s azon lépcsők egyike, melyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedhetik véghivatása, a tökéletesülés felé”. Amikor tehát egy nemzet feladatát teljesíti, kifejtí önmagát, a fajhoz kötött kultúrértékek hordozója és fejlesztőjeként, az egyetemes művelődés gyarapítására szolgál s eszközérték az isteni világtervben. Végeredményül a Nemzeti Erényben kiteljesedett nemzeti értékek tökéletes megvalósulása a nemzetiség, benne a Nemzeti Erény objektiválódik.

Széchenyi felfogásában a nemzetiségnek kettős értelme van. Egyfelől a magyar nemzeti erénynek a tökéletesség fokán való megvalósulása, a magyar erkölcsnek, erénynek és művelődésnek történeti formája, másfelől a történelmi fajban, nemzetiségben rejlő cselekvésre ösztönző energiáknak az eredője. Éppen ezért természetes, hogy a nemzetiség erkölcsi erejétől várja azt a lelki készséget, mely az egyéneket társadalmi kötelezettségeik teljesítésére készíti. A nemzetiség kifejtése feltétele annak, hogy a magyarok olyanok legyenek, kiknek szívét semmi sem töltheti tökéletesebben be, mint az igazán nagy, nemes és szép.

A nemzetiség Széchenyinél kétségkívül nem politikai, hanem erkölcsi és kultúrkatégória. Ezt a szót ő mindig ideáltípus megjelölésére használja. *A valóságban ideája, a nemzetiség felé nemesül a magyar nép, embereszménye felé tökéletesedik a magyar.* Közösség és tagjai tehát funkcionális összefüggésben emelkednek a Magyar Parlagról a Nemzeti Erény objektívációja felé.

Ebben a történelemfilozófiai képben a legátfogóbb politikai életformába fejlett nemzetiségnek, a nemzetnek kimagasló a jelentősége az isteni világterv megvalósulása szempontjából. A nemzetekbe tagoltan tökéletesedő emberiség mindegyik nemzet belső kifejlése útján halad tökéletessége, az egyetemes kultúra teljessége felé. „Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség földícsőítéséhez vezetni: – ez a föladat...”

Széchenyi gondolatvilágában, e hívő inagyar lélek távlatában egyetlen szintézisbe foglalódik a faj, a nemzet, a humánus és mindenik végső oka és értelme a transzcendens valóság. Logikus út Széchenyi szellemének útja: *a hitből humánus, a humánusból nacionalizmus*. De az ő nacionalizmusa nem a szűk európai térben ütköző nemzetek versenynacionalizmusa, rem faji gög és felfuvalkodás, hanem *nemzeti értéktudat és nemzeti értékrend*.

A „KONCENTRÁCIÓ”

A NEMZETISÉG értékét felismerve, Széchenyi kutatja a nemzetiség kialakításának, megerősítésének módjait. A XIX. század elején feltűnő nagy transzcendens irány hazai képviselőjének, *Albach Szaniszlónak* tanítása nyomán megtalálja ezt a társulásban, a *koncentrációban*. Frissen felismert és átélt igazságként hirdeti *Albach* nyomán: az ember nem született magányosságra, csak emberek között lesz emberré az ember, a lét nagy értékeit, a nagy eszményeket az emberek között, a társadalomban kell megvalósítani. „Semmi sem emeli fel egy Nemzet Lelkét, semmi sem szolgál annak gyarapodására,... mint sok Emberek Egyesülése és egy célnak elérésére való törekedése”. De meggyőződéssel hirdeti azt is, amit *Durkheim* és iskolája egy emberöltővel később kifejtett, hogy az emberi erők és képességek különbözősége nem hátráltatja, sőt elősegíti a társulást, ha azon vagyunk, hogy az emberek erőiknek és tulajdonaiknak különbözőségével valóban szövetkezzenek, kiegészítsék egymást.

Igy válik politikájának sarktételeivé a *társítás*, az *egyesítés* a *szervezés*. Az első magyar államférfi, aki nem csupán politikai intézményekben, uralmi módszerekben, a hatalomszerzésben és annak kifejtésében gondolkodik, aki *nemcsak az államban, de a társadalomban is látja a magyarságot*. És mihelyt felismeri, hogy a magyarság léte, jövője a társadalmi együttműködés tökéletességén mulik, reá jellemző szenvedéllyel fog a magyarok társításához, erők központosításához, a városi és a pusztán lakó gubás, magános magyar szocializálásához, ahhoz a társadalomépítéshez, amely nélkül a nagy Parlagra soha sem emelkedhettünk volna fel az Erényhez, annak történeti, faji formájához: a nemzethez.

A lóversenytől a nyelvhasználat kérdésén át a selyemhernyó-tenyésztésig mindent ebből a szociális szempontból lát és értékeli. A lófuttatásokat és a lótenyésztést nagy remzetnevelő és összpontosító feladatnak tekinti, amint ezt legelső, még németnyelvű értekezésében 1818-ban megírta: „Ezeket az eszközöket ártatlanoknak és eléggé alkalmasoknak találom arra, hogy honfitársaimat oduikból kicsalogassam, egy helyre összegyűjtssem, s őket egymással... megismertessem. Mialatt lóról, júhról és tehénről beszélgetek, azalatt tulajdonképpen lassan és óvatosan honfitársaim előítéleteit reszelgetem”. A latin vagy magyar nyelvhasználat ügyét is a nemzeti egység nézőpontjából ítéli meg: „A latin elválasztja a nemest saját fajtájától”. *Adó és két garas* című kötetében szociális szempontból értékeli a közteherviselés elő-

nyeit, mondván s a közszellem megerősítéséhez, az ellentétek tompításához, az erők egyesítéséhez vezet. A selyemről szóló két tanulmányának megjelenése után (1840) szederfaegyletet szervez, de külön kiköti, hogy milyen legyen az egyleti közgyűlés után tartandó közebéd, nevezetesen: „az igazgatóságnak legyen arra gondja, hogy azon ebéd oly olcsó legyen, hogy minden sorsbeli abban részt vehetvén, ott összeforrjon”.

*

Hangoztattuk, hogy a legnagyobb magyar a Nemzeti Erény teljességétől, a nemzetiségtől várta a lelki készséget, mely az egyéneket szociális kötelességeik teljesítésére készíti. A Nemzeti Erényből, annak tiszteletéből, a Széchenyi értelmezte nacionalizmusból következnek az egyének szociális magatartása, amikor mindenkinek a lépését *a felfelé való hűség és a lefelé való kötelesség érzete* igazgatja és minden irányban az igazságosság vezérli. Száz évvel utóbb a németiség nemzeti munkarendje, a *Nationale Ordnung der Arbeit* teljesen Széchenyi gondolatainak, sőt szóhasználatának megfelelően a munkaviszonyban *Treu- und Pflichtverband*-ot lát és a népként felfogott nemzetiséghez, a *Volksgemeinschaft*-hoz tartozásból kiindulva értelmezi a munkaszervezet etikai alapjait.

Széchenyi társadalompolitikai felfogása csirájában tartalmazza korunk szociális eszméit:

Szociális igazságosságot sürget: „A nemes constitutionalis törvényes királyt kíván magának s ez férfiúi öntudatu kívánat; de jobbágyainak viszont nem törvényes, hanem atyáskodó, azaz: önkényes és egyszer felette jó, máskor megint felette kemény földesura akar lenni”.

Pepecselő, karitatív eljárásokkal szemben szociális prevenciót hirdet. „Nem az tesz igazán jót embertársaival, ki őket, már mikor elnyomorultak, Rumfordi levesekkel tartogatja, hanem akik úgy intézik dolgaikat, hogy tönkre ne juthassanak s magok tudják munkásságik által elejét venni jövőendő elaljasodásoknak”.

Meglátja az emberi méltóság elismerése és a munkateljesítmény minősége közötti összefüggést. Egészen más értékű az a munka, amelyet a szabad ember, más az, amelyet az elnyomott, jogaitól megfosztott, jövedelmeiben megcsönkített munkás teljesít. „Ha iparunkat fel akarjuk virágoztatni, becsüljük meg a munkásréteget. Az jószívvvel mondhasza azt, hogy mint véres verejtékkel dolgozó munkásnak kegy senkitől sem kell... Bennem is él az a tudat, hogy olyan polgár vagyok, mint bárki más.”

És amikor a bolsevizmusba torkolló francia forradalom korszákában a *szabadság-egyenlőség-testvériség* háromelvűségével szemben sokan a *rend-fegyelem-tekintély* elveit hirdetik és az ellentétpárok körül forog gyakorta az ideológiák mezébe öltözött érdekek küzdelme, talán a közösségi gondolatok elágazásainál is útmutatást kapunk a magyarság sybilla-könyvéből: „*A politika főfeladata: lehető legnagyobb és legkiterjedtebb szabadságot teremteni, anarchia nélkül; s viszont mindenbe a lehető legszigorubb rendet hozni, a nélkül, hogy abbul zsarnokság váljék*”.

A REFORM LÉNYEGE

SZÉCHENYI társadalomszemléletéből következik reformpolitikája. Célja szédítő magasságban a tapasztalati valóság, a Nagy Parlag fölött, az erkölcs régióiban fénylik: a Nemzeti Erény teljessége. A sívár jelenből ide kell felemelni a magyarságot. Meg kell nyitni a magyarság minden elnyomottja és hátramaradottja számára az idevezető utat: az erkölcsi nemesedés útját. Mert nem kívülről kell várnunk a segítséget, nem valaminő *deus ex machinától*, hanem a közretség legyűrésével, önmagunk áztatása helyett, annak felismerésétől: „*csak magunkban a hiba, de egyszersmind magunkban a fel-támadási erő*”.

Széchenyi látja a közintézmények, a köz- és gazdasági berendezkedések fontosságát, de jól látja azt is, hogy a kézzelfogható, külsőséges magyar világ másodlagos, – mindenekelőtt az egyes magyar lelki diszpozícióit kell megjavítani, hogy megnemesüljön a nemzeti lélek és megvalósuljon minden további magyar teljesítmény erkölcsi kútfeje: a magyarságban megtestesült Nemzeti Erény. Ezért reformátori működését nem az alkotmányjog terén kezdte, hanem a nevelésen és azoknak az intézményeknek a támadásával és lebontásával, amelyek a nemzet erkölcsi tökélesedését hátráltató szegénység leküzdését és a kultúra terjedését elősegítő vagyonosodás kibontakozását gátolták. Ezért indult meg előbb a magánjog területén: ostromolta a haladás minden akadályát, főleg, ami az egyéni tulajdonjognak, a rendelkező szabadságnak, a hitelbiztonságnak, tehát a közgazdasági fejlődésnek volt az akadály.

Reformátori működése során fel kellett ismernie, hogy az ősi magyar alkotmány más szükségletű és felfogású korok számára készülvén, nem illik többé a mai korra. „A jelen kornak némileg módosított régimen kell, mert... más volt Árpád ideje alatt a Magyaroknak hasznos, más Corvin, megint más Károly alatt s ma megint más, anno 2000 pedig ismét más leend”, *Szekfű Gyula* így foglalja össze e kérdésben Széchenyi felfogását: „A világi viszonyok folyton változásnak lévén kiteve, minden kor más berendezkedést kénytelen magának alkotni, hogy célját, a halhatatlan lélek kiművelését elérhesse. És itt kétségtelen, hogy az ősi magyar alkotmány nagy kerékkötője a halhatatlan léleknek, az erkölcsiség kifejtésének”. Ezért alkotmányos életünk terén Széchenyi főcélja „hazánknak minden ingadozás nélküli átvarázslása egy elkopott, félig-meddig feudális, félig meddig alkotmányos szövevényből emberhez illő, minden álfénytől kitisztult... rendszerre”.

*

Nemzetünk felemelkedésének útját keresve, Széchenyi okul külföldi példákon, hiszen a nemzeteknél az emelkedés jórészt kölcsönhatás eredménye, minthogy a műveltséget egymástól vették át. A külföldi példa azonban csak útmutató, tájékoztató legyen, elfogadása értékes sajátosságaink s lényegünk rovására nem történhe-

tik. Minden népnek saját génuszát és saját életelemét, mely nélkül nem fejlődhetik, kell elsősorban irányadónak tekintenie.

Toulonban tündödvé a világ folyásán, keserűen írja Naplójába: „A Század halad előre, de szerencsétlenségemre oly országnak vagyok lakója, mely hátramarad”. Másutt s „Semmi sem áll csendesen a világon, még a nap-systemák is mozognak, – tehát csak Magyarország álljon, vesztegeljen mozdulatlan?” Lépní akar, de nem vak-tában rohanni. *Convulsio nélküli reformatiót* kívánt. Ez is válsággal jár, de az a kérdés, hogy mindent feldöntsön-e a belvihar vagy szeliden járja át a hazát. Széchenyi az utóbbit választotta. Tagadta azt, hogy az államokat fejlődésükben ugrások, forradalmak előbbre vinnék és a haladás a multtól függetlenül hirtelenül meggyorsítható. Figyelmezteti is kortársait, hogy ne riadjanak vissza minden változástól, mert ha idejekorán nem teljesítik kötelességeiket, nem kerülhetik el az olyan szociális forradalmat, mint aminő volt a brit és francia vérözön, amelyet jobb megelőzni, mint bevárni.

Az idő sürget! A magyarságnak nincs sok ideje megvalósítani a reformot. „Ami most van, az nem lesz mindig, hanem vagy kívülről vagy belülről fel fognak fordítani minket s akkor a nemzet elveszett”. Mikor 1831 november 8-án br. Wesselényi Miklósnak levelet ír, ugyanez a gondolat kínozza: „A kapunál van egy el nem kerülhető revolutio. Véres fog lenni, mint a francia 1789-iki, ha úgy rohan ránk az idő, mint ott, mikor a legnagyobb politikai résznek semmi politikai exisztenciája nem volt, – vagy olyan fog lenni, mint a francia 1830-iki, mikor a proprietás a legnagyobb convulsiók közt respectáltatik, mert a nagyobb résznek valami exisztenciája már van”.

A REFORMER MAGATARTÁSA

DE SZÉCHENYI nem csupán azért akarta elszánt következetességgel a reformot, hogy ezzel elkerülje a forradalmat, hanem főként azért, hogy megteremtse a hallhatatlan lélek emberi méltóságának és a magyar jóasjátosságoknak megfelelő életformát, a Nemzeti Erény életformáját. S az ilyen reform hozzá méltó reformátorokat igényelt és Széchenyi jól látta, hogy mi nem vagyunk – ő se, Wesselényi se – született reformátorok. *Erkölcsi reformot csak azok valósíthatnak meg, akik ezt önmagukon kezdik, akik kijárják az alázatosság és önmegtagadás iskoláját és megtartják – minden körülmények között – a magyar közéletnek Széchenyi alkotta erkölcsi törvényét: „ki pedig a közönségnek akar használni, legelső kötelessége: magáru egészen elfelejtkezni”.*

Széchenyi megütötte a nemzeti reformátor legmagasabb erkölcsi mértékét. Tettel és áldozattal kezdte reformját: – be ritka széles e világon –; mindig csak adott, sohasem kapott; nem tömeget lázított, hanem elitet nevelt és eszméit legsűrűbben azok közé hintette, akiktől mértéktartást, áldozatot és lemondást követelt; vállalta a közszolgálatl járó csalódások keserűségét – a népszerűség bal-

zsama nélkül; a leghálátlanabb feladatot vállalta, mert ő volt – a *leghívebb magyar*.

Ott állt – miként egykoron jobbágy ősei – a rendetlenül kanyargó folyóktól és végtelen lápoktól tagolt kopár parlagon, s hol csillagaira, hol hátramaradt honfitársaira függesztett szemmel állja az idők, állja a szelek járását. Pedig ugyancsak erős szél fujt Európaszerte: a kor liberális szele. Szabadság, egyenlőség, testvériség, parlamentáris kormány, jogegyenlőség! Nagy eszméket hordozott a szelek járéja. Széchenyi pedig fontolva mérlegelt: ugyan mit „utilizálhat” ebből nemzete számára?

„Szabadság”, „Ész” csodákat művelhet! A szabadság nagy dolog, kiváltképpen ha értelmi súly és erkölcsi felelősség a lényege! Ő mindenre tartozkodóan válaszol, mondván: *általános panaceája nincs az emberi dolgoknak*, az egyiknek ez a jó és hasznos ekkor, máskor pedig más. Ezért egész valójával hozzásimul a szüntelenül változó viszonyokhoz, soha sem elvi szempontból, de mindig, rugalmas életbölcseességgel keresi a nemzeti tökéletesedés útját. Általános fogalmakat, merev dogmákat, kizárólagos elveket, egyetemes érvényű politikai panaceákat Széchenyi nem ismer. Irtózik tőlük a politikában. Undorral fordul el a népboldogítás divatos receptjeinek propagálótól. Európa liberális közvéleménye a görög szabadságharcért lelkesedett. Széchenyi elítélte azt. *Beccaria* filantróp működése óta nálunk is röpiratok és cikkek tömege foglalkozik a liberális divat kedvenc témájával, a börtönügyi reformmal; Jamaica, Ceylon, Északamerika törvényeire hivatkoznak. Széchenyi csodálattal látja: honfitársai nem érzékelik az életbevágó magyar problémákat. Olcsó politikai rendszabályoktól, egyetlen jogintézménytől, a liberális jelszó megvalósításától Széchenyi semmit sem vár. Ismeri a magyar parlagot, fajtáját, életviszonyainkat, a belső és külső körülményeket. Ez érdeklí, e szerint cselekszik. És ezért nálánál senki – ma se – undorodik jobban a népboldogítás olcsó nemzetközi gyógyjavallaitól, mert miközben veszedelmes illuziókat táplálnak, elszoztatják a szemet a *valóság és a lehetőségek* tiszta látásától.

*

De hiszen Széchenyi reformer és a liberális reform közben mégis antiliberális? Más szelek is fujtak Európában! A *radikálizmus* szele elhozta Angliából *Bentham* utilitarizmusát. Az etika és a politika legszorosabb összefüggéseit hirdető Bentham a legnagyobb értéként a minél több ember minél nagyobb boldogságát fogta fel. E szerint a legértékesebb cselekvés ennek az értéknek, a naturális értelmű boldogságnak a megvalósítása. Az antik eudaimonizmus, az élet céljának epikuri eszméje, a káros következményektől ment gyönyörökből fakadó boldogság gondolata éled újra Bentham tanában. *Legtöbb ember legnagyobb boldogsága?* Széchenyi elfogadja, mert igazságosnak itéli, de egyben a maga világképéhez formálja ezt a tant, a *iustitia moralis* értéke alá rendeli a boldogságot. Bentham-nél az erény szerepe az, hogy a gyönyörök mérlegelésével megteremtse a rajtuk alapuló boldogságot. Széchenyinél az erény értelme kettős. A vallási erény elősegíti, hogy az élet legbájosabb csábjai között is

követhessük a vallással megismert isteni törvényt. A társadalmi erény pedig lehetővé teszi, hogy az ember a társadalomban az igazság és hűség nagy eszményeit megvalósítsa, kötelességeit teljesítse, – Bentham-nél a legfőbb érték a naturális értelmű boldogság. Széchenyinél az isteni világkép, tehát egy nagy eszmény megvalósulása. – Széchenyi egyszerűen „utilizálta” – hogy kedvenc szavával éljünk – reformpolitikai vitáiban az utilitarista Bentham-et. Mi sem jellemzőbb azonban a két gondolkozó közti különbségre, hogy bár mindketten nagyra értékelik a szabadságot, de amíg a szabadság Bentham-nél a boldogság eleme, Széchenyinél csupán az erkölcsi tökéletesedés egyik eszköze.

Mme de Staël gondolatainak idézésekor már érzékeltettük, miként hatott az organikus államszemléletnek konzervatív gondolata – a romantikus hullám révén is – Széchenyire. Ő is a nemzeteket egyénekhez, a nemzeti szellemet az egyeni lélekhez hasonlítja s miként az ember nevelhető, úgy – szerinte – a faji hibák is kiküszöbölhetők, mert a nemzetek is nevelhetők. Példátlan *nevelési optimizmus* fogta el, mikor elérkezett hozzá a francia felvilágosodás ideális szárnyának a nevelésbe vetett feltétlen hitet sugárzó szelleme, bár Széchenyi lángesze ezt a sugarat se engedte át töretlenül. A franciák egyértelműen vallották, hogy a nemzet nevelése kormányfeladat; Széchenyi ezt legfőképpen társadalmi eszközöktől várta.

A pallérozott értelmű, kiforrott Széchenyi – heves kedélyhullámzásaitól, lelki válságaitól eltekintve – tartósan nem vált peszszimistává, ámbar az organikus államszemlélet könnyen előidézheti a borulást, ha a nemzetben nem észlelhetők a fiatalság erői. Széchenyi hinni akart a magyarság jövőjében, tökéletesedésében s ezért mohón dobta bele magát a nagy *angol realista hullámba*, amely ellenállhatatlan erővel sodorta feléje a XVIII. század racionalizmusának a feltétlen haladást hirdető gondolatát, a *Paracelsus, Giordano Bruno, Pascal* műveiből és *Bacon* „Novum Organumá”-ból, több század racionalisztikus felfogásaként, áradó gondolatot, hogy a jelenkor embere és nemzedéke mindig magasabb erkölcsi és szellemi fokon él, mint az előző és a jövő értékesebb a jelennél. Az angol realizmus bízott abban, hogy a világ a civilizáció útján halad. Széchenyi nemzetére alkalmazta ezt a diadalmas gondolatot.

Igy forrott össze egy magyar lángelmében a romantika organikus államszemlélete, a Bentham-féle utilitarista felvilágosodás, a francia racionalizmus nemzetnevelési elmélete és az angol realizmusnak a szüntelen haladásba vetett rendíthetetlen hite. És csodálatos: hogy tajtékzik a kor eszmeáramlatainak hullámverése Széchenyi alakja körül és ő mégis tántoríthatatlanul szilárd. Mindent feldolgoz, mindent megemészt, szellemének spektrumában bár kimutathatták a kor minden eszmeelemét, Széchenyi fénye mégis csak az övé.

Honnan e szilárdság?

Mert volt egy gyémánttajtékot verő kristálytisztá hullám, mely nem el, hanem szüntelenül felfelé sodorta, a transzcendens felé igazította őt. A szeretet hulláma, a szülői ház hagyománya, a forradalmi bódulatból kijózanodó századelő szelleme, a vallás társadalomösszeformozó jelentőségének egyre általánosabb felismerése. A racionalizmust el-

borító nagy *transzcendens hullám* ez és Isten különös kegyelme, hogy ennek befogadására lelkét méltóvá avatta. A feléje tornyosuló hullámok között sajátos interferenciák keletkeztek. A transzcendens hullám ereje és szelleme interferál Bentham boldogság, erény- és szabadságtanával, ez formálja át a francia racionalizmus nevelő gondolatait, ez humanizálja Széchenyi faj- és nemzeteszméjét, ez kristályosodik transzparens alabástromalapjává Széchenyi értékrendjének, a magyar világnézetnek.

Megvalósítása felé három motor fűtötte és hajtotta Széchenyit életrohamában. Az *il n'y a plus de bonheur sans vertu* ígéjét lelkébe véső megtestesült Erény, Crescence iránt fehér fényben izzó ideális szerelme, fajtája ösztöne és a transzcendensben gyökeredző hite. Három fázisu motorok hajtották őt: élményt, eszmét, tettet fakasztó erők. Ő, itt nincs megannyi magyar státusférfiunkra annyira jellemző *esprit de suite* hiánya. Itt *élményt eszme, eszmét rögvest cselekvés követ*. Vaj, tanulnának tőle!

*

A HIT ALAPMOTIVUMA vonult át életén és mégis önkezelével elpusztított élet a vég. Nem egy nagy magyar vége! A közjó önzetlen szolgálatának egész életüket betöltő élményén felépülő *conscientia* elhatalmasodik rajtuk és egy pillanatban lenyűgöző erejével kiváltja tragikus tettüket, mely bár sérti az objektív erkölcsi rendet, de szubjektíve csak annak ítélete alá eshetik, aki felé szárnyalnak a honszerelm tüzeiben lángoló magyar seraphok s népük életének útját megvilágító, bölcsességtől fényes cherubok s nagy idők nagy magyarjai. Előttük megvilágosodik nemzetünk képe az isteni világtervben, platon-i ideaként lebeg előttük nemzetük, nemzetiségük, fajtájuk eszménye és megsemmisülnek, amikor a minden emberi nagyságot övező magány kísértő külső csendjében *az eszmény és a valóság örök* különbségére rádöbbennek.

*

BE NAGY VAGY, MAGYAR, tragikus sorsú államférfiaid tükrében, akik nem hatalmaskodó emberordasok, nem agyafurt, csalfainta ravaszdik, hanem Mátyástól, Zrinyitől Széchenyin át Tiszáig és 1941-ig egyúttal a katona erények és a hit bajnoki, igazi *uomo universalék*, mint Carlyle hősei, kiknek egyéniségében egy kor lelke, szelleme tükröződik. Akik vagy tudják, vagy érzik, hogy a *Corpus Christi mysticum*ban a *Corpus populi mysticum* is bennerejlik és ezért a *sentire cum ecclesiából* a *sentire cum populo pro Deo* szükségszerűen következik. Magyarán: csak nemzetén át szolgálhatjuk jól az embert, azt sem önmagáért, hanem teremtő Uráért. Ez Széchenyi szelleme, ez a magyar értékrend lényege.

KOVRIG BÉLA.

SZENT ISTVÁN BIRODALMA AZ ÚJ EURÓPÁBAN

A SZOMSZÉDSÁGBÓL fakadó sorsközösségnek alávetett népek között az észszerű, békés és művelődési értékeket teremtő együttélésnek legelső feltétele az, hogy a tér, amelyben élniük kell, észszerű és organikus módon osztassék el ama rendező és rendfenntartó hatalmak között, amelyek az egyes téregységek természetes központjaiban helyezkednek el. Az *élettér* maga, amelyben a népek élnek, természetes téregységekre, tájcsoporthokra tagolódik s az észszerű térbeosztásnak elsősorban ezekhez kell alkalmazkodnia. Ez másfelől azonban csak akkor lehetséges, hogyha a téregységek természetes központjaiban olyan *politikai erőcentrumok* élnek, amelyek képesek a maguk szervező gondolatait a természetes téregységek határain belül érvényrejuttatni és életben tartani.

Az ilyen politikai erőcentrumok megteremtő¹ a legendásan nagy államalapító egyéniségek, akiknek géniusza tágas, nagy tereket fog át s akiknek szervező akaratereje birodalmakat épít. Az ő munkájuk azonban csak akkor válik maradandóvá, ha egyfelől alkalmazkodik a térelosztás természeti tényeihez, másfelől ha körülöttük erőteljes politikai „elit”, politikai vezetőréteg, politikai „iskola” alakul, amelynek hatása alatt az országnak politikailag aktív rétegei mind megtanulnak „imperiólan” gondolkodni: másszóval, ha a birodalomépítő génusz típusának gondolkodásmódja az egész politikai térben uralkodóvá válik. Ezáltal valósul meg az a jelenség, amelyet *természetes asszimilációnak* nevezünk s ami nem egyéb, mint a természetes téregységeken belül élő népelemeknek nemzetté alakulása, politikai és szellemi egyesülése.

Ha bármely ok, belső hanyatlás, belviszály vagy külső erőszak megállítja ezt a folyamatot útjában, bekövetkezik a tér politikai szétesése, ami a természetes téregységeken belül élő összes népek számára csökkent életlehetőségeket, nyugtalan, anarchikus viszonyokat és általános hanyatlást jelent. A természetes erőcentrumok helyett ilyenkor *perifériális góccok* lépnek előtérbe, a maguk csekélyebb, kisebb életerejű hatássugaraival és a tágas terekben gondolkozó, széles látókörű „imperiólis” politikai iskola szellemiségét az uralomban a vidéki és helyi „nagyságok” provinciális, sőt parochiális gondolkodásmódja váltja fel. Minthogy azonban a provincia, természete szerint, alárendelt térelem, amely csak egy nagyobb téregységnek részeként existálhat, a természetes központok elhanyagolásának s a provinciák aránylagos önállósulásának folyamata a valóságban szabály szerint egy másik folyamattal jár együtt, amely az

elegendő politikai erő kifejtésre képtelen provinciákat idegen terek központjainak nem természetes, hanem mechanikus uralma alá rendeli. Az ekként keletkező helyzet azonban ideig-óráig is csak erőszakkal s ehhez csatlakozó mesterséges, „trükkös” módszerekkel tartható fenn.

A természetes téregységeknek s a természetes határoknak jelentősége ugyanis – Kanttal szólva – regulatív, holott a konstitutív erők mindig a politikai centrumokból kiáradó szuggesztió-hullámok: a szervező politikai akarat-energiák kisugárzásai. Ezek a különböző gócokból kiinduló sugárzások a térben egymással összeütköznek, egymással interferálnak vagy egymást keresztezik. Azonban minden politikai akarathullám, bármily virulens egyébként, az átfutott tér kiterjedésének s a leküzdött akadályok nagyságának vagy sokaságának arányában veszít hatóerejéből; halványodik, átformálódik s végül elhal, elszóródik a térben. A természetes határok jelentősége tehát nem abban van, hogy a fizikai közlekedés elé akadályokat állítanak vagy sztratégiai védőfalakul szolgálnak. Ilyen értelemben való jelentőségük napról-napra csökken a technika újabb erőfeszítései következtében. A nagy hegységek, tengerek, sivatagok határoló jelentősége sokkal inkább abban van, hogy a lelkeket koncentrálják, hogy a lélek természetes néző irányait szabályozzák. A természetes téregység lakója „befelé” és „kifelé” néz és szellemi álláspontját akaratlanul is annak a téregységnek központjába vetíti, amelyben él. Anglia ezért idegen test a kontinenssel szemben s ezért lett a kontinens szempontjából rendzavaró hatalommá, amióta nekilátott, hogy itt „rendcsináló” tevékenységet fejtessen ki. Hasonló okokból kellett Napoleon rendcsináló terveinek megbukniuk: Páris túlságosan periferiális gócpont ahhoz, hogy onnan Európát kormányozni vagy patronálni lehessen. Ugyanez áll minden olyan kísérletre, amely kelet felől iparkodik Középeurópa testébe hatolni s ugyanezért volt vészthozó minden koalíció, amely Nyugatot és Keletet a Közép ellen tömörítette egybe. Az eredmény mindig csak a természetes közép-európai téregységek szétmarcangolása, provincializálása és idegen központoknak való erőszakos alávetése volt.

A történet rendjét követve, mindegyre világosabban láthatjuk e törvényszerűségeknek érvényesülését. *Róma* napjának emelkedése addig tartott, amíg civilizációs eszméinek és hatalmi akaratának sugárzása egyenletesen terjedt a mediterrán térben. De megtört ez a sugárzás az Alpoktól északra, a germán népek akkori életterében és megtört a hellenizmus interferáló hullámvonaláiban, amint keleti népek életterébe ért. Észak felé megtorpan a birodalom s önként elhatárolta magát, azt hívén, hogy erődvonalakkal kizárhatja az idegen akarathullámok betörését, keletfelé pedig ideig-óráig csak azért tarthatta magát, hogy egy új középpontot hívott életre a Bosporus partján. Ámde Konstantinápolyból rövidesen *Bizánc* lett: sohasem volt az római város, hanem meghódolni kényszerült a saját „Hinterlandja”, a hellenizmus szellemének s a római birodalom megszűnt élni abban a pillanatban, amikor Róma összeroppant s a még „rómainak” nevezett birodalom székhelye egy keleti főváros lett, amelyben orientális deszpóták uralkodtak.

Csak a latin kereszténység kifejlődése, a római püspök növekvő tekintélye és ezzel kapcsolatban a hódító germán népek romanizálása adott az európai létnek értékes új formákat. Jellemző módon ez az újjászületés, a középkori *keresztény Univerzum* létrejötté, már tiszteltben tartja a térbeli sugárzás törvényeit s az északi germán terekkel kiegészült Nyugat-Európa első politikai szerkezete nem egyetlen középpont, hanem a centrális észak-déli irányu *Aachen-Róma tengely* körül jön létre. Ez az első tengely vékony és gyenge, benne nemcsak két, még idegen tájegység, hanem egyúttal két politikai szervező elv is ellentmondásban van egymással: a spirituális és a szekuláris uralom elve. A kettőnek összeütközése mindegyre szét is töri az egyesülés akarátát s a zord északon székelő „római” császárok gyógyíthatatlan nosztalgiája az örök város tekintélyén nyugvó „világhatalom” után végül is a „szent” birodalom politikai szétrombolását, provincializálását és periferiális részeinek egészségtelen kiemelkedését, majd részben idegen – francia, svéd, lengyel – uralmak alá hanyatlását vonja maga után.

Amikor e folyamat közben a „szent” birodalom központja a keleti végekre, Bécsbe került, ez ugyanazt jelentette, mint egykor a bizánci császárság megalakulása; a birodalom szétesését, elhanyaglását. A periferiális „centrum” oly terekben volt kénytelen támaszt keresni, terjeszkedni, amelyek már kivülestek a birodalmi gondolat sugárkörén. Ezekben a terekben pedig idegen, inkább zavaró, mint rendező elv volt a „német-római” dinasztikus birodalom eszméje.

Bécs a maga politikai karrierjét voltaképpen nem is köszönhette másnak, mint annak a ténynek, hogy a Kárpátmedence, melyben terjeszkedett, a török betörés és a magyar birodalom szétesése folytán elvesztette politikai egységét és természetes középpontját, Budát. A Kárpátmedence ezáltal hosszú időre idegen központok, Bécs és Konstantinápoly mesterséges és erőszakos uralma alá került, benső egységében anarchiának esett áldozatul, amelyben csak átmenetileg kiemelkedő provinciális központok – Gyulafehérvár, Kolozsvár, Kassa, Pozsony – tartottak valamelyes halványan pislákoló életet. A valóságban a szétrombolás e hosszú századai alatt a Kárpátmedence, mint természetes téregység, kikapcsolódott Európa életéből s birodalmakat elválasztó határrá, „gyepűvé”, mesterséges sivataggá alakult át.

A török viasszaszorítása után Európa ésszerű térelosztását a csökevényként megmaradt s magát központnak tartó végvár, Bécs erős politikai élniakarása akadályozta. A német birodalomban periferiális helyzeténél fogva, a Kárpátmedencével szemben idegen test mivoltánál fogva, egyikben sem lehetett központ s az a becsvágya, hogy mindkettőt összekösse, messze meghaladta erőit, annál is inkább, mert a nacionalizmus, a nagy nemzeti államok kifejlődésének korában a merő dinasztikus, patrimoniális uralom eszméjét képviselte s ezzel napról-napra tarthatatlanabb anakronizmusná vált.

Ehelyett a hanyatló árnyék helyett, amely nyugatról jött, kelet felé nézett és német hatalom helyett mindinkább szláv töredéknépek parochiális nacionalizmusának gyűjtő-edényévé vált, a német birodalom vezetését egy másik hatalom vette át, amely viszont kelet-

ről jött, de annál kitartóbb akarattal haladt nyugat felé és eredeti periferiális helyzetének hátrányait mind nagyobb energiakifejtéssel pótolta: *Poroszország*. Berlinnek periferiális helyzetét s a porosz impériumban rejlő egyoldalúságokat azonban semmiféle vas szervező erő nem tehetette teljesen jóvá. A második birodalom sem a „Kleinstaaterei” maradványait, a német államok parochializmusát, sem azt a nagy kettősséget, amely a protestáns, „Junker” Északkelet és a katolikus, indusztriális, polgári Délnyugat között fennállt, nem tudta eltüntetni. Ezeknek a maradványoknak keserves öröksége súlyos átokként árnyékolta be a weimari rendszer amúgy sem rózsás napjait. A „Kulturkampf” emlékeként tartósan megrögződött politikai katolicizmus a maga leküzdhetetlenül „baloldali” hajlandóságaival, a „Centrum” emlékezetes politikájában öltött testet, amely évek hosszú során át tartó pillére volt a weimari rendszernek s attól akkor sem tudott végleg elszakadni, amikor alatta már minden ponton rengett a föld.

Hitler s az általa életrehívott nemzeti szocialista mozgalom elemi sikerének és jövő tartós alkotóerejének titka bizonyára nem utolsó sorban abban rejlik, hogy a nehezen koncentrálható német teret nem egyetlen sarokpont, hanem egy észak-déli *Berlin–München tengely* köré csoportosította, amely szerencsésen áthidalja a régi ellentéteket. Hiszen a birodalmi székhelyként megtartott Berlin mellett a nemzeti szocializmus székhelye továbbra is München, a hozzá csatlakozó Berchtesgadennel, ahol a Führer otthona és sasfészke köré lassan-lassan egy új német mitológia szövődik. A katolikus, élénkebb és mozgékonyabb Dél így egyenrangú félként veszi ki a maga részét a Harmadik Birodalom szervezésében s a maga melegebb vérmérsékletével átfüti, népszerűbbé teszi az egyébként érintetlen tisztaságában megőrzött porosz katonai szervező erő ridegebb formáit.

De a maga integritásában helyreállított Németbirodalomnak más hivatása is van: érvényrejuttatni a „közép” természetes egyensúlyelvét a periferiák anarchikus uralma ellenében s ebben a törekvésében ezuttal szerencsésen épült ki egy új *középeurópai „tengely”*, a Berlin–München-vonal meghosszabbításával Rómaig. Nagy Károly egykori birodalmának balsorsa ezuttal nem fenyeget: hiszen a két hatalom, az északi és déli, most ugyanazon politikai principiumok hordozója és mindegyikben világosan él a politikai bölcsesség alfája és omegája: az a mérséklet, amely a tér természetes elosztásának igyekszik érvényt szerezni. A „tengely” ekképen nem csupán Középeurópának, hanem az egész kontinensnek irány- és mértékadó központjává lett, amely azon van, hogy gyökeresen gátat vessen a periferiális hatalmasságok rendezavaró és egy tartós kontinentális béke kialakulását mindegyre akadályozó politikai befolyásának.

A „TENGELEY” együttműködése a természetes téregységek tiszteletbentartásának, az Alpok elválasztó jelentőségének felismerésén nyugszik s ezzel egyszersmindenkorra eltemeti a régi „német–római” birodalom eszméjében rejlő rivalitást és ellentmondásokat. De miként az Alpok, akként a Kárpátok is követelik a maguk térrendező szerepének méltánylását és a Kárpátmedence újraéledő vitális

erői keresik az új tömörülést a medence természetes és ezért történelmi középpontja, Buda körül. Az a körülmény, hogy a német birodalom az utóbbi esztendőekben ismét elfoglalta történelmi határait, ennek az egészséges fejlődésnek fontos és döntő előfeltétele. Mert ezáltal egyfelől Prága visszakapta természetes hivatását, hogy mint a cseh medence természetes központja, a cseh nép kulturális és gazdasági életén uralkodjék, másrészt Bécs is új szerephez jut, amely a birodalomban elfoglalt periferiális helyzetének megfelel: hogy ablakul szolgáljon, amelyen át a birodalom a szomszédos Kárpátmedence felé tekint és kezét barátságos kézfogásra kinyújtja. Tudjuk, hogy az Ostmark annakidején azért létesült, hogy gátat vessen a Duna-medencében hömpölygő barbár hullámok betöréseinek. Azáltal azonban, hogy a Kárpátmedencében egy nyugateurópai szellemű, civilizált erős államrend létesült Szent István koronája alatt, az Ostmark ezt a jelentőségét elvesztette és csak azáltal nyerte vissza, hogy a tartós törökudulás Magyarországon ismét anarchikus állapotokat teremtett, a Kárpátmedence természetes központjának, Budának fenyeit pedig hosszú idő kioltotta. Mihelyt azonban a török kiűzésével a középeurópai terek normális egyensúlya helyreállhatott, – mint erre az előzőekben is rámutattunk, – Bécsnek a szerepe fokozatosan ellentmondóvá vált.

Bécs művészeti és zenei kultúrájának, műemlékeinek és népe vonzó egyéniségének mindnyájan, akik Bécsset ismerjük, őszinte bámulói vagyunk. Azt hisszük, ha az Európai Egyesült Államok netalán megalakulna, annak keresve sem lehetne alkalmasabb fővárost találni, mint Bécsset. Az európai kontinensnél kisebb téregység azonban nincsen, a melynek Bécs valóban központja lehetne. Maga a sajátos bécsi kultúra, a bécsi barokk sokarcu művészete s az elragadó bécsi zene, amely pontosan megfelel a tipikus bécsi népiség lelkületének: a maga könnyed, derűs, átlátszó szárnyakkal lebegő súlytalanságában: mind annak a tanúsága, hogy Bécs, amely az összes európai kulturhatásokat magábaszívta, voltaképpen kozmopolita város, a kultúrák nagy találkozó helye, *clearing house*-a, de nem valami nemzeti vagy birodalmi központ. Bécs az idők folyamán mindenkor a Habsburg-ház dinasztikus uralmának központja és függvénye volt s kultúrája nem a mélyből nőtt ki, hanem a magasságban volt mintegy fel-függesztve. Politikailag is ezért nem lehetett Bécs egyéb; mint a Habsburg-birodalom központja s ez a birodalom azonban két természetes téregység között lebegett és uralmának előfeltétele volt, hogy ezek a terek ne találják meg a maguk természetes egyensúlyát. Ezért a Habsburg-birodalom politikája az utolsó évszázadokban sem a német térben, sem a Kárpátmedencében nem volt valóban építő-tényező. Ellenkezőleg a Habsburgok bölcsességének összefoglalása a régi maximában fejezhető ki: *divide ut imperes*. A német birodalomban élvezett Habsburg-hegemónia feltétele a német birodalom ismert atomizációja volt: a „Kleinstaaterei”. Ha pedig az újráleledő szent-istváni Magyarországgal szemben a Habsburgok hasonlóképpen az itt élő nemzetiségeket egymás ellen iparkodtak kijátszani, ez csak a Kárpát-térre vetített párhuzama volt az ő német birodalmi politikájuknak. Ezért nem véletlen az sem, hogy a Habsburgok politikája

mindaddig, amíg ezt erői megengedték, fenntartotta a német egység kifejlődését gátoló törekvéseit s magyar államférfiak voltak azok, akik az utat a birodalmi németiség felé az iránytű kitartásával keresték. Egy Andrássy Gyulára volt szükség, hogy Bismarcknak megfelelő munkatársa akadjon az osztrák-magyar monarchiában és egy Tisza István volt az, aki a cseh-osztrák-lengyel arisztokráciából kikerült államférfiakkal szemben a német szövetség mellett való rendületlen kitartás politikáját mindhalálig képviselte. Bismarcknak számos megnyilatkozása tanúsítja, hogy a német-magyar sorsközösség tudata milyen erős volt lelkében és ugyancsak nem volt 67 óta vezető magyar államférfi, aki e sorsközösséget ne ápolta és amellet kitarítani ne igyekezett volna.

Eleve sem lehetett kétséges, hogy Hitler, akinek kivételes államférfiúi látóköre óriási tereket fog át és aki a politikai vezetés irányelveit Bismarck örökségéből szívta magába, ezeket az összefüggéseket ugyanolyan tisztán látja és értelmezi, mint a Vaskancellár. A német birodalom politikája, mint azt ma minden magyar örömmel és hálással állapítja meg, valóban mind nagyobb határozottsággal halad ebben az irányban. A birodalom, amikor a maga határait, bölcsen a földrajzi és a történeti törvényszerűségekkel hozza párhuzamba, egyúttal azzal is tisztában van, hogy a maga rendező befolyását a szomszéd terekben is úgy tudja legnagyobb hatással és legkisebb erőfeszítéssel érvényre juttatni, ha azon van, hogy ezek a terek is a maguk természetes középpontjaik körül tömörüljenek. Bismarck mondta, hogy a németek a magyarokat az ő dunai örhelyükön úgy tekinthetik, mintha azok is németek volnának¹. Ennek a gondolatnak kifejezése másképpen az, ha azt mondjuk; *a Berlin-München-Róma tengely a maga befolyását abban a pillanatban automatikusan kiterjeszthette a Keleti Kárpátokig, amikor önmagát egy Budapestig nyúló melléktengellyel egészítette ki*. Mert a földrajz, a történelem, a politikai és gazdasági törvényszerűség egyaránt azt mutatja, hogy Budapest az a központ, amely a politikai befolyás sugarait hatékonyan tudja a Kárpátmedence összes határaiig eljuttatni. A Berlin-Róma tengely munkája tehát szükségképpen arra irányul, hogy a Kárpátmedence egyensúlyát visszanyerje egy olyan újjárendezés formájában, amelynek központja nem lehet más, mint Buda, a mai Budapest.

MINDAZONÁLTAL vannak, akik még mindig bizonyos ellentmondást vélnek felfedezni a népi elv, mint a Harmadik Birodalom politikájának alapvető pillére és a Kárpátmedencét rendező szent-istváni birodalom eszméje között. Ez a felfogás, nézetünk szerint, kimutathatóan, többszörösen téves.

¹ „Da sitzen zwischen Donau und Karpathen die Ungarn. Für uns ist das gerade so, als ob dort Deutsche sässen, denn ihr Schicksal ist mit dem unsrigen verknüpft, sie stehen und fallen mit uns. Das unterscheidet sie funditus von Slawen und Rumänen.”

Mindenekelőtt: a *népi elv* a német birodalom helyreállítása szempontjából hatalmas tereket összefogó építő erő. Ha ezt az elvet azonban egyenlőnek vesszük – mint ahogy az gyakran és felületesen történik – azzal a nemzetiségi elvvel, amely az országhatárokat a nyelvhatárok mentén kívánja megvonni s amelyet a párisi Entente-konferencia tett meg önkényesen a középeurópai tér rendező elvének, akkor hamis egyenletet írunk le, amely egy nagy pozitív építő elvet, egy romboló, atomizáló, anarchikus princípiummal tesz egyenlővé.

Ez az ekváció történetileg is, politikailag is hamis. Politikailag, mint láttuk, a nemzetiségi elv a Habsburgok kezében arra szolgált, hogy uralmukat a magyar állameszme ellenállása ellenében is fenntartassák. Az ilyen uralom, mely a valóságban anarchikus viszonyokat leplez, csak ideig-óráig állhat fenn. Minden birodalom tartós konszolidációjának alapfeltétele az, hogy abban a térben, amelyre befolyását kiterjeszti, a béke áldásait árássza az ott élő népekre. Minden tartós és egészséges uralom békés viszonyok létesítésével jár: a római birodalom fénykorát a *Pax Romana* áldásai jellemezték, amelyek összekapcsolták és egymással összeműködésre bírták a birodalom határai között vagy befolyása alatt élő népeket. A Berlin–Róma tengely áldozatos nagy háborújának végcélja sem lehet egyéb, mint egy *Pax Romano–Germanicának* megteremtése, amelynek legfontosabb keleti hajtása nem lehet más, mint a történelmi hivatásában oly becsülettel bevált *Pax Hungarica*.

Nagybritannia, amely a világ számos részének nyújtotta időközön át a *Pax Britannica* áldásait, – azokban a szférákban, amelyekben tengeri hatalmánál fogva feltétlen uralomra tett szert, mindig helyes, sőt fényes ösztönrel találta meg a tartós birodalomépítés útját. Mind a dominiumokban, mind az indiai birodalomban az volt szilárd uralma megteremtésének előfeltétele, hogy e természetes egységeken belül békét teremtsen, hogy békés munkára összefoglalja a multban egymással szünet nélkül viaskodó néptörzseket. Ha meg lett volna a lehetősége annak, hogy Nagybritannia az európai kontinensre is döntő erővel terjessze ki a maga uralmát, valószínűleg itt is az lett volna a törekvése, hogy Európát egyetlen szövetséggé, amolyan brit dominiummá foglalja össze. Minthogy azonban ez a vállalkozás Nagybritannia periferiális helyzeténél fogva és szárazföldi katonai hatalom hiányában mindenképpen reménytelen volt, az angol politika kénytelen volt megelégedni azzal, hogy Európában az u. n. európai egyensúly elmélete címén a *divide et impera* módszereit alkalmazza: azaz mindig gondoskodik arról, hogy az európai államokat egymástól elválasztó ellentétek fennmaradjanak és éleiket teljesen el ne veszítsék. Egy erőit összefogó európai kontinens kialakulása a fennálló viszonyok között a brit birodalom feltétlen bukását vonta volna maga után. Ezért kellett végzettszerűen kifejlődni az ellentétnek Nagybritannia és az európai „közép” súlyát összefoglaló Berlin–Róma tengely között. S ugyancsak ezért várjuk őszinte bizalommal a Berlin–Róma tengely bölcsességétől azt, amit sem Nagybritannia, sem az ugyancsak periferiális fekvésű Franciaország nem adhatott az európai kontinensnek: azt, hogy a maga szilárd egyensúlya és feltétlen túlereje tudatában érvényt fog szerezni az építő béke feltételeinek és

igyekszik az európai újjárendezést úgy megoldani, hogy az európai tér organikus részei a maguk természetes központjai körül csoportosuljanak. Ezért képtelenség volna feltételezni a német birodalom lángeszű vezető államférfiairól, akik ma évszázados béke alapjait készülnék lerakni, hogy a Dunavölgyben annak a Habsburg-birodalomnak a romboló politikáját kövessék, amely mindig csak máról-holnapra tudta a maga existenciájának feltételeit biztosítani.

DE ELMÉLETILEG sincsen ok rá, hogy a német birodalom nagy építő elvét, a népi elvet, a liberális-anarchikus irányzatu nemzetiségi elvvel azonosnak tekintsük.

A népi elv egyrészt a német birodalomban apró-cseprő egységekre szétdarabolt és partikulárizmusokba süllyedt, másrészt a birodalommal összefüggő területeken s a birodalom történeti határain belül élő nagy német népben a politikai egység öntudatát volt hivatva felébresztetni, illetőleg ébren tartani. Evégből az ősrégi vérségi kapcsolatokra visszavezethető egységes hagyomány összekovácsoló erejét iparkodott életre hívni és erősíteni. A vérben és a földben – *in Blut und Boden* – rejlő ősi életerőket ébresztgette avégből is, hogy az egyesek mulandó életén uralkodó anyagias érdekek hatalmával szemben a népi-nemzeti lét örökkévalóságát hangoztassa s az összesség érdekében korlátlan áldozatkészségre sarkalja a német nép fiait. A népi elvnél tehát korántsem a nemzetiségi, azaz nyelvi összetartozáson van a súly: hiszen a nyelv-egység magában véve nem szükségképpen jelenti a vérszerű összefüggéseket. Igaz azonban, hogy a német nép esetében a nyelvegység és a vérségi összetartozás igen nagymértékben egybeesik.

A Kárpátmedencében annyiban más a helyzet, hogy a vérségi és a nyelvi kapcsolatok nem esnek egybe. A Kárpátmedence népei az idők folyamán állandóan egymásba folytak, szünet nélkül keveredtek egymással: tehát – miként azt *Kászonyi Ferenc* egy mélyen szántó könyvben¹ kimutatta – valamennyien vérokonyságban vannak egymással és ebben az értelemben, a népi elv alapvető értelmében, egyetlen népi egységet alkotnak. A történelmi sors mostohasága hozta magával, hogy e vérokonyság ellenére a Kárpátmedence népe nyelvíleg nem lett egységes és hogy nemzetiségi tagozódása a középkort követő századokban mindegyre fokozódott.

Ennek a fejlődésnek a megértése céljából egy kis történelmi visszapillantásra lesz szükség.

A Kárpátmedencébe annak idején beözönlő magyarok steppei nomád lovas népe itt is a steppét kereste: a síkságokon és folyóvölgyekben telepedett meg s az erdők koszorúzta hatalmas határhegységeket lehetőleg érintetlenül hagyta, már csak azért is, mert ezekre alapította eredeti védelmi rendszerét. Minthogy azonban a Kárpátmedencén túl nyugatra ez a lovas nomád nép nem tudott terjeszkedni, fokozatosan letelepülni kényszerült, miközben felszívta magába a települési területén talált kisebb fellah-jellegű népcsoportokat. Amint azután a letelepült és immár mind növekvő mértékben

¹ Die Rassenverwandtschaft der Donauvölker. Amalthea Verlag 1931.

földművelő lakosság megszorodott, mindegyre rajokat bocsátott ki magából az eredetileg érintetlenül hagyott dombos-erdős határterületekre és itt is folytatta a honfoglalás, a letelepülés nagy művét. Az eredeti lovas nomád, aki eközben leszállt a lóról s kezébe vette az ekaszarvát, utóbb arra sem volt rest, hogy fejszét ragadjon és irtsa az új települések körébe vont roppant erdőségeket. Eközben az idők folyamán más népekkel is keveredett, amelyek már eredettől fogva hegylakó, erdőirtó népek voltak s amelyek ugyancsak növekvő mértékben rajzottak be a még el nem foglalt, a gazdálkodásba be nem vont erdős-hegyes határvidékekre. Történetírásunk újabban megdönthetetlen érvekkel mutatta ki, hogy ebben az érintkezésben mindinkább a magyarság nyelve vált uralkodóvá és hogy a középkor végén az immár teljesen benépesített Kárpátmedence lakosságának 80–85%-a a magyar nemzetiséghez tartozott. A már említett jeles munka szerzője, *Kászonyi Ferenc* megkapó érveléssel mutatja ki, hogy ennek a ténynek okát a magyar állam erős politikai egységében és az általános gazdasági és kulturális fejlődés kedvező folyamatában kell keresni. Kászonyi megállapította és világosan megfogalmazta a nyelvi asszimilálás alaptörvényét, amely úgy szól, hogy kedvező politikai, gazdasági és kulturális viszonyok között, amelyek a forgalmat erősítik és az élet lendületét meggyorsítják, a politikailag uralkodó, legnagyobb tekintélyű rétegek nyelve az „imperialis” vagy „országos” nyelv – *lingua patria* – van előnyben, holott hanyatló viszonyok között, amikor egy természetes téregység összetartó erői lankadnak, amikor ennek következtében a forgalom, az élet lendülete gyengül s az egyes tájak fokozatosan elszigetelődnek egymástól: az alsóbb népelemek „provinciális” nyelve – *lingua vernacula* – nyer tért. Amikor tehát Mohács után Magyarország politikai egysége megszűnik, állami rendje elhanyaglik s az állandó háború állapotában a társadalmi és gazdasági fejlődés megáll s ezzel együtt a forgalom is gyérre válik az ország különböző részei között és a közép, az ország természetes központja és szíve nem tudja a periferiális részeket elegendő vérrel ellátni. Ennek az állapotnak a következménye nemcsak az, hogy az ország helyreállításáért, életéért küzdő magyarság sorai egyre ritkulnak és hogy helyükre előbb a periferiák nem magyar-ajku népei áramlanak, utóbb pedig mind nagyobb mértékben külföldiek, hanem az is, hogy a magyarság asszimiláló ereje csökken és ellenkezőleg a nem magyar nemzetiségek nyelve terjed, tetemes részben még a velük érintkező magyarság körében s az ő rovására is. E folyamat nem állította meg a vérkeveredést a Kárpátmedence különböző népelemei között; a legújabb kutatások azonban kétséget kizáróan kimutatják, hogy a magyarság nyelve visszaesett olyan területeken is, ahol eredeti magyar települések nemcsak hogy nem pusztultak ki, hanem még újakkal is szaporodtak. Az alföldi magyarság ugyanis nemcsak azért veszített népi állagából, hogy az ő vérvesztése volt a legnagyobb, hanem azért is, hogy egyes részei az északi felvidékre húzódtak és itt vérszerint összekeveredtek azzal a másajku – tót, rutén – lakossággal, amelybe nyelvileg utóbb jórészt bele is olvadtak. Számos tapasztalat mutatja, hogy az újabb századokban kifejlődött nemzeti-

ségi villongásokban nem egyszer éppen a magyarságból kiszakadt népelemekből kerültek ki a nem magyar nemzetiségek legharciasabb vezetőrétegei, amelyek – noha nyelvileg felolvadtak a másajku lakosságban – vérükben és szokásaikban megőrizték az egykori nomád lovasnép hevesebb vérmérsékletét, harciasabb természetét.

A németiség, amely eredetileg is összehasonlíthatatlanul nagyobb tömegekben rajzolt ki az északi őserdőkből, nem volt kénytelen évszázadokon át túlerőben lévő barbár ellenséges tömegekkel viaskodni és így egyenletesen szaporodott, sőt még maga bocsátott ki mindig egyre rajokat saját testéből, amelyek részben elmerültek a szomszéd idegen terek őslakosságában, részben ott is megőrizték nemzetiségüket, részben végül a német birodalom települési területét terjesztették ki. Mindazonáltal a német birodalom is átment nemcsak a fejlődés, virágzás, hanem a visszaesés, hanyatlás, belső meghasonlás, sőt hosszú polgárháborúk periódusain is és ezeknek a válságos időszakoknak nyomait a legutóbbi időig viselni kényszerült. Annak a politikai visszaesésnek és széttagolódásnak ugyanis, ami Magyarországon a nemzetiségi válaszfalak növekedésében fejeződött ki, pontosan megfelelt Németországban a politikai partikularizmus, az úgynevezett *Kleinstaateri* kifejlődése, amelynek teljesen csakis a harmadik birodalom alakulásával végbement belső megújulás vetett véget. Tudjuk, hogy volt idő, amikor porosz, bajor, osztrák és rajnai-német ugyanolyan élesen állott egymással szemben, mint a magyarországi nemzetiségi harcok idején magyar, román és szerb. Azzal tehát, ha a nyelvi egyezőségeket és különbözőségeket hangsúlyozzuk, voltaképpen egymástól lényegileg különböző dolgokat hasonlítunk össze, ugyanakkor pedig szemünk előtt tévesztjük a lényegbeli megfeleléseket. Ami a német birodalom számára a népi elv – ez az építő, összefoglaló, térrendező politikai principium: ugyanaz a Kárpátmedence szempontjából a *politikai nemzetegység elve*, amely a magyarság politikai gondolkodásának sarokköve s amelynek értelmében a magyarság nem egyedül önmagát tekinti államalkotónak, hanem az összes hazai népeket magával együtt befoglalja az államalkotó „politikai” nemzetbe. Mind a két elvnek: a német népi elvnek és a politikai nemzetegység magyar elvének jelentősége az, hogy összefoglalni igyekszik azokat a tömegeket amelyek vérség, földrajzi, politikai és gazdasági szükségességek szerint összetartoznak, de amelyeket történelmi esetlegességek, katasztrófák és testvérharcok ideiglenesen elválasztottak egymástól. Látszatra talán könnyebb volt az egység tudatát belevésni a német törzseknek, mint a Kárpát-medence különböző népeinek szívébe, hiszen az egységes anyanyelv az érintkezés, a gondolatok megformálásának és kifejezésének leghatalmasabb eszköze. Azok a különbségek, amelyek szokások, vérmérséklet, felekezeti hovatartozás és társadalmi tagozódás tekintetében a német törzsek között továbbra is fennállanak, annál könnyebben szorulnak háttérbe, mennél nagyobb, mennél inkább mindent túlszárnyaló az a katonai dicsőség és politikai hatalom, amelyet a mostani német birodalom reprezentál. Azonban egyáltalában nem kétséges, hogy az igazi egyesítő erő éppen ez a dicsőség és ez a hatalom – nem pedig a nyelvegység. Nemcsak a német népnek

multbeli viszonyai mutatják ezt az igazságot – hiszen a nyelvi egység mellett sem tudtak egyesülni a németek ilyen összeölő politikai hatalom hiányában¹ –: szembeötlik ez akkor is, ha pl. Spanyolországra vetjük tekintetünket. Spanyolország nagyságának, dicsőségének napjaiban senki sem hallott a katalán vagy baszk kérdésről. Ezek a kérdések akkor váltak élesekké és kritikusakká, amikor Spanyolország legnagyobb hanyatlásának napjait élte. Ma már megint napról-napra halványulnak el. Ezért hangoztatta annak idején *Apponyi Albert*, hogy hazánk nemzetiségi kérdéseinek megoldása a magyar szuverénítás teljességének, a magyar állam teljes politikai tekintélyének helyeállításától függ. Ha ma pl. Mátyás király Magyarországot egy varázsütéssel vissza lehetne állítani, nemzetiségi kérdéseink egy csapásra egészen másodrendű kérdésekké hanyatlának alá. De lényegük szerint ezek valóban nem is egyebek, mint másodrendű és pedig tisztán gyakorlati kérdések². Annak azonban, hogy e kérdések helyes gyakorlati megoldásának útján sikerrel járassunk, az a döntő előfeltétele, hogy az összetartozás és egymásrautaltság tudata a vérszerinti rokonság tudatával együtt minél általánosabb felismerésre találjon a Kárpátmedence egész népességének körében. Ez pedig nem lehetséges addig, amíg ez a tér újra meg nem találja a maga természetes nehézkedését, egyensúlyát³.

OTTLIK LÁSZLÓ.

¹ „Zur Nation Euch zu bilden, Ihr hoffet es, Deutsche, vergebens” – írták még a „Xéniák” nagy költői, Goethe és Schiller.

² Nemzetiségi kérdéseink gyakorlati megoldásának módjait taglaltam a *Magyar Szemle* 1940. évi augusztusi számában „A magyar nemzetiségi politika feladatai” címen.

³ Ezek a fejtegetések először a *Pester Lloyd* 1940 évi augusztus 18. és 20. számában, majd utóbb különnyomatban német nyelven láttak napvilágot. Amidőn most, a „Hitel” szerkesztőségének szivességéből módom van arra, hogy dolgozatomat a magyar olvasóközönségnek is bemutatgassam, nem csekély megnyugvással látom, hogy az eredeti szövegen egy betűt sem kellett változtatnom. Tételeimet pontról-pontra igazolta a bécsi döntés, – alig két héttel cikkeim megjelenése után –, Magyarországnak, mint első európai középhatalomnak a hármas paktumhoz való csatlakozása, az elszakított Délvidék tetemes részének visszatérése és végül a „perifériális” nagyhatalmaknak, Nagybritanniának és a Szovjetunióknak összeesküvése az európai civilizáció elpusztítására: egy paktum, amely kísértetiesen hasonlít a „legkeresztényebb” francia királyoknak Európa és a kereszténység legnagyobb ellenségével, a hatalmának tetőpontján levő Ozmán hatalommal kötött szövetségeihez. Az eredeti szövegnek csupán a befejező részét kellett törölnöm. Húsz éven át, a Nemzetek Szövetségének virágzása idején, ahhoz szoktunk hozzá, hogy Európa békés és normális rendjének helyreállítását a népek „belátásától” és önkéntes megegyezéseitől várjuk. Hasonlóképpen reméltük a Kárpátmedence történeti rendjének helyreállítását e tér népeinek józan belátásától: s tanulmányom eredeti végszavaiban is még e reménységnek adtam hangot. Ma már a történetek és a tapasztalatok a politikai törvényszerűség vaslogikájának helyesebb megismerésére tanítanak. Miként ma már Európa helyreállítását a tengely végső győzelmétől várjuk, ugyancsak tisztában vagyunk azzal, hogy a Kárpátmedence problémáinak megoldása is csak e medence vezető nemzetének, a magyarságnak további megerősödésétől és hagyományos politikai bölcsességétől várható. Hogy az emberek mit látnak meg a világból, mindig attól függ, hol állanak, milyen magas kilátópontra sikerült feljutniok. A hegycsúcson egészen más a kilátás, mint a lejtő alján.

ERDÉLY ÉS AZ ERDÉLYI ROMÁN FÖLDREFORM

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS újabb statisztikai vizsgálata népességi és népesedési viszonyok feltárása mellett a nemzetiségi társadalmak alkati különbözőségére is rámutat; így azon igyekszik, hogy megállapítsa az egyes nemzetiségek művelődési súlyát, társadalmi rétegződését és gazdasági lehetőségeit, mert pusztán a népességi és népesedési adatokból összeállított számsorok csak mennyiségi összehasonlításra és következtetésre adnak alkalmat, ámbár éppen a nemzetiségi kérdésben a minőségi viszonylat legalább olyan fontos, mint a mennyiségi összevetés.

Erdély¹ szempontjából is elégtelen, ha csak azt tudjuk, hogy ennek az országrésznek 1910. évi 5,257.467 főnyi lakosságából 1,661.805 (31,6%) magyar, 564.789 (10,8%) német és 2,829.454 (53,8%) román, mert e számokban kifejezett nemzetiségek művelődési, társadalmi és gazdasági értékmérője nem a számok mellé írt arányszám (31,6–10,8–53,8), hanem e nemzetiségek műveltségében, társadalmi és gazdasági viszonyaiban rejlő erő értéke, mely lényegesen különbözik a népességi arányszámtól.

Ime, nemzetiségeink műveltségi súlyának kiszámított értéksora²

	népességi arány	átlagos műveltségi súly	eltérés
e z r e l é k			
magyar	545	635	+165
német	104	121	+163
román	161	85	–472

A honfoglaló és őslakó magyarság évezredes kultúrája s a hazai németiség, elsősorban a XIII. század második felében Erdélybe tele-

¹ Erdély alatt most és a következőkben mindig csak a történeti Erdélyt értjük, tehát a Királyhágón túli területet. Megyéenként idetartozik: Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Brassó, Csik, Fogaras. Háromszék, Hunyad, Kisküküllő, Kolozs, Maros-Torda, Nagyüküllő, Szeben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos és Udvarhely vármegye.

² Hollós István dr.: A magyarság műveltségi súlya és szociális helyzete a régi Magyarországon. M. Stat. Szemle, 1936, XIV. évf. 12. sz. 999.– E tanulmány megjelent angol nyelven is a *Journal de la Société Hongroise de Statistique* 1936. évi 2–3. számában.

pített százszok azóta is zavartalanul fejlődő művelődési élete tükröződik ezekben az arányszámokban s ugyancsak jellemző a románok alacsony arányszáma. Miként a mellékelt foglalkozási statisztikából is kitűnik, *Erdélyben a románság alakulása külön törvényű.* A magyar és a német társadalom azonos irányban halad, kultúrájuk erős vezetőréteget, értelmiséget dob a felszínre, civilizációs törekvéseik pedig a városiasodás és a polgáriasodás jelenségeivel járnak együtt. A románság társadalomképét viszont még a mai nap is meghatározza az a tény, hogy e nép Erdély területére történt tömegesebb beszivárgása kezdő időszakától, a XIII. századfordulótól számítva négy évszázadon át, a XVIII. század elejéig alig kapcsolódik be Erdély művelődési életébe, nincsenek művelődési eszményei (akárcsak a nép zömének túl a Kárpátokon, Havaselvén és Moldvában) s az utóbbi két évszázad sok külső segítsége (egyházi síkon: a

Foglalkozási csoportok Erdélyben (1910³)

Foglalkozási csoport	Összes	Magyar	Német	Román
	k e r e s ő n é p e s s é g			
Östermelés	834.890	216.044	58.929	546.335
Ipar-forgalom ⁴	200.842	106.702	29.308	55.505
Közzolgálat stb. ⁴	31.658	19.409	4.616	7.452
Véderő	20.208	9.214	2.682	7.810
Napszámosok	23.185	8.276	701	12.333
Házi cselédek	44.076	23.732	2.398	17.632
Egyéb és ismeretlen	25.167	13.251	4.115	6.635
Összesen	1,180.026	396.628	102.749	653.702
	%			
Östermelés	100,0	25,8	7,1	65,4
Iparforgalom	100,0	53,1	14,5	27,6
Közzolgálat stb.	100,0	61,3	14,5	23,5
Véderő	100,0	45,6	13,2	38,6
Napszámosok	100,0	35,7	3,0	53,2
Házi cselédek	100,0	53,8	5,4	40,0
Egyéb és ismeretlen	100,0	52,6	1,6	26,3
Összesen	100,0	33,6	8,7	55,4

³ M. Stat. Közl. Ujs. 56. k.

⁴ Ipar-forgalom = bányászat és kohászat, ipar, kereskedelem és hitel, közlekedés. – Közzolgálat stb. = közzolgálat és szabadfoglalkozások.

Társadalmi rétegek Erdélyben (1910) ⁵

Foglalkozási csoport:	Összes	Magyar	Német	Román
kereső népesség				
Birtokosok és bérlők	579.030	140.807	52.955	384.608
Iparforgalmi önállók	69.329	35.866	11.732	17.948
<i>Önállók</i>	648.359	176.673	64.687	402.556
<i>Véderő</i>	20.208	9.214	2.682	7.810
Gazdasági ⁶ } tiszt- Iparforgalmi } viselők	1.064	875	117	64
Közforgalmi	8.079	5.680	1.778	526
Közforgalmat stb.	31.658	19.409	4.616	7.452
<i>Értelmiség</i>	40.801	25.964	6.511	8.042
Gazd. cselédek, munkások ⁷	254.796	74.362	5.857	161.663
Iparforgalmi s. személyzet	123.434	65.156	15.798	37.031
Napszámosok	23.185	8.276	701	12.333
Házi cselédek	44.076	23.732	2.398	17.632
Egyéb és ismeretlen ⁸	25.167	13.251	4.115	6.635
<i>Cselédek, munkások*</i>	470.658	184.777	28 869	235.294
Összesen:	1,180.026	396.628	102.749	653.702
% (a társadalmi réteg összes számához képest)				
Önállók	100,0	27,2	9,9	62,1
Véderő	100,0	45,6	13,2	38,6
Értelmiség	100,0	63,6	15,9	19,7
Cselédek, munkások	100,0	39,2	6,1	49,9
Összesen:	100,0	33,6	8,7	55,4
% (a nemzetiség összes számához képest)				
Önállók	54,9	44,5	62,9	61,5
Véderő	1,7	2,3	2,6	1,2
Értelmiség	3,4	6,5	6,3	1,2
Cselédek, munkások	39,8	46,6	28,1	35,9
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

⁵ M. Stat. Közl. Új. s. 56. k.⁶ Ide számítva az erdészeti és szénégetés körében alkalmazott tisztviselők is.⁷ Ide számítva az erdészeti és szénégetés körében alkalmazott s. személyzet.⁸ Mind bizonytalan egzisztenciák. Vö. M. Stat. Közl. Új. s. 48. k. Ált. jelentés.

* Valamint a bizonytalan egzisztenciák.

gör. kat. egyház létesítése, iskolai téren: a nemzetiségi vidékek iskolahálózatának kiépítése, gazdasági téren: a fellendülő bánya- és nagyipar gócainak s a kiépülő vasuti és közuti hálózat hozzájuk való közelsége) mind kevés az évszázados elmaradottság pótlására s így az erdélyi románság az ősi primitív életformát nagy tömegeiben még ma sem haladta túl. Természetes tehát, hogy társadalmi képletének elemei nem mutatják a magyar és német társadalom arányait; értelmisége és polgári csoportjai kis számúak, ámbár igaz, hogy az őstermelésben fölényes a helyzete; míg a románság erdélyi arányszáma 55,4%, addig az erdélyi őstermelésben a románság részesedése 65,4%-os s ez azt jelenti, hogy amíg *Erdélyben száz keresőre 70,7 őstermelő jut*, addig száz román keresőre 83,5 őstermelő s ez az arányszám annál többet jelent, minél inkább meggondoljuk, hogy száz magyar kereső közül csak 54,4 és száz német kereső közül csak 57,3 az őstermelő.

AZONBAN sem az előbbi fejtegetésből, sem a táblázat bemutatta vázlatos társadalmi képletből nem következik a román társadalomelemzők ama kedvenc tétele, hogy az erdélyi románság, főként az annak túlnyomó többségét jelentő erdélyi román őstermelő réteg – az elnyomás, háttérbeszorítás stb. következtében – hátrányosabb helyzetben lett volna a magyarságnál és a németiségnél. Sőt előbbi adataink némelyike éppen az ellenkezőjét bizonyítja, hiszen a napszámosok, házicselédek, valamint a külön meg nem nevezett és ismeretlen foglalkozásuak csoportjait összevonva, megállapíthatjuk, hogy e bizonytalan létalappal rendelkező foglalkozási ágakban a magyarság részesedése 48,9%-os (ámbár arányszáma csak 33,6%), a németiség részesedése 7,8%-os (arányszáma 8,7%) a románság részesedése pedig 39,6%-os (arányszáma 55,4%). Tehát ezekben a foglalkozási csoportokban *csak a magyarság helyzetét mondhatjuk hátrányosnak*, mert e csoportok aránya a magyarság társadalmi képzetében a legnagyobb; a fenti bizonytalan létalappal rendelkező foglalkozási ágakhoz.

minden	100 magyar	kereső	közül	11,3
„	100 német	„	„	7,0
„	100 román	„	„	5,5 tartozik.

De hogy szemléltetőbbé tegyük a társadalmi alkat e kérdését minden vonatkozásában, a közölt statisztikai tábla mellé újabbat szerkesztünk, amelyben az itt szóba hozható foglalkozási csoportokat elemekre bontjuk. E szerint száz keresőhöz viszonyítva:

	önálló (birtokos, iparforgalmi)	véderőhöz tartozó	értelmiségi	cseléd, munkás, bizonytalan egzisztencia
magyar	44,5	2,3	6,5	46,6
német	62,9	2,6	6,3	28,1
román	61,5	1,2	1,2	35,9
átlag	54,9	1,7	3,4	39,8

Az önálló keresők sorában tehát az uralkodó (az ellenséges érzületű propaganda fogalmazásában: elnyomó) nemzet alul marad, a proletár-népességben pedig felülkerekedik. Az elnyomásról panaszkodó nemzetiség viszont az önálló keresők sorában majdnem a társadalmilag szerencsésen tagolt németiség magas arányszámát éri el s proletáriátusa jóval kevesebb, mint az erdélyi átlag. A számok ridegek és igazságosak! Ugyanezt a képet kapjuk, ha adatainkat nemzetiségi arányszámainkkal vetjük össze. Az egyes nemzetiségek erdélyi arányszáma legyen egyenlő százzal s íme, az alábbi jellemző számsorhoz jutunk:

	magyar	német	román
Önálló (birtokos, ipar-forgalmi)	80,9	113,8	112,1
Véderőhöz tartozó	135,7	151,7	69,6
Értelmiségi	189,2	180,4	35,5
Cseléd, munkás, bizonytalan egzisztencia	116,6	70,1	90,0
<i>Kereső népesség</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Természetesen az erdélyi proletáriátus nagyobb részét (54,1%-át) a gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások, valamint az erdész- és szénégetés körében alkalmazott segédszemélyzet jelenti. Ez már országrészünk agrárjellegeből következik. A magyar proletáriátus 40,2%-a, a német proletáriátus 20,3%-a, a román proletáriátus 68,7%-a tartozott a mező- és erdőgazdaság körébe.

ENNEK AZ UTÓBBI JELENSÉGNEK azonban nem ellenpólusa az erdélyi feudálizmus, annál is inkább nem, mert ilyen e fenti adatok származási idején már jóformán nincs is.

Az erdélyi földkérdéssel foglalkozó román vagy románbarát „tudományos” művek⁹ a birtokmegosztás megítélésében általánosan azt az alapvető hibát követik el – a feudálizmus bizonyíthatósága érdekében – hogy csak a birtokok összesítő adatait közlik. Mert ennek alapján¹⁰ rá lehet mutatni arra a jelenségre, hogy a 3.514 száz holdon felüli birtokos tulajdonában 1,976.761 kat. hold volt, vagyis a birtokosok 0,8%-a a földtulajdon 32.1%-át mondhatta magáénak, sőt – hogy az ellentétek még élesebbek legyenek – azt is ki lehet emelni, hogy a 385 ezer holdon felüli birtokos tulajdonában 1,125.305 kat. hold volt, vagyis a birtokosok 0,08%-a a földtulajdon 18,3%-át mondhatta magáénak. Részletezve:

⁹ Pl.: Constantinesco, Mitita: L'évolution de la propriété rurale et la reforme agraire en Roumanie (1925); Petrini, Emil: Reforma agrară. Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928 (1929) I. 285–314.; Mitrany, David: The Land and Peasant in Rumania. The War and the Agrárreform 1917–1921 (1931).

¹⁰ A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. IV.: A gazdaságok megosztása jelleg és nagyság szerint. 1900. és M. Stat. Közl. Uj. f. XXIV. k.

	a gazdaságok	
	összes száma	területe (k. hold)
1 holdon alul szántóföld nélkül	45.404	12.915
1 „ „ szántófölddel	36.581	19.445
1 – 5 holdig	135.669	378.659
5 – 10 „	101.356	734.685
10 – 20 „	89.579	1,259.753
20 – 50 „	46.611	1,348.398
50 – 100 „	6.326	419,099
100 – 200 „	1.664	230.083
200 – 500 „	1.062	331.870
500 – 1000 „	403	289.503
1000 holdon felül	385	1,125.305
<i>Összesen</i>	<i>465.040</i>	<i>6,149.715</i>

Azonban Erdély földje hegyes-völgyes birodalom, amelynek jelentékeny része nem mezőgazdasági terület:

szántóföld	2,621.472	} 68,4%
kert	160.652	
rét	1,427.870	
szőlő	44.104	0,7
legelő	593.413	} 28,9
erdő	1,185.541	
nádas	6.090	
nem termő	110.573	1,8
<i>összesen</i>	<i>6,149.715</i>	<i>100,0</i>

Erdélyi viszonylatban tehát a legkevésbé sem tárgyilagos a gazdaságok összes területére vonatkozó adatok alapján ítélni, különösképpen akkor, amikor az alapul szolgáló statisztikából más is világosan kiolvasható. Nevezetesen:

A birtoktípusok és a művelési ágak összefüggése Erdélyben (1895)

Művelési ág	Az oldalt megnevezett művelési ág			
	összes terület kat. hold	összes területéből esik (%-ban)		
		100 holdon aluli	100–1000 holdas	1000 holdon felüli
		g a z d a s á g o k r a		
Szántó–kert–rét	4,209.994	83,3	10,6	6,0
Legelő–erdő	1,778.954	31,7	21,5	46,8
Egyéb	160.764	88,4	9,3	2,1
Összesen	6,149.715	67,8	13,8	18,3

Vagyis: Erdélyben a nagybirtok túlnyomó részben legelő és erdő-birtok, sőt a középbirtoknak is jelentékeny része ezekre a művelési ágakra esik. Számszerűleg:

%	szántó, kert és rét	legelő és erdő	egyéb
nagybirtok (1000 holdon felül)	22,6	74,0	3,3
középbirtok (100–1000 holdig)	52,6	44,9	2,4
kisbirtok (5–100 holdig)	83,7	14,2	2,0
törpebirtok (5 holdon alul)	87,7	7,3	4,9
<i>általában:</i>	<i>68,4</i>	<i>28,9</i>	<i>2,6</i>

KÉRDÉS most azonban, hogy ez a földterület méltányosan osztott-e meg az erdélyi nemzetiségek között. Ha tekintetbe vesszük azt a körülményt, hogy az 1848. évi jobbágyszabadítás és föld-reform elsősorban és kizárólag a román nép javát szolgálta s akkor a románság másfélmillió kat. hold mezőgazdasági ingatlan tulajdonába került¹¹ s figyelünk arra a nagy birtokvásárló mozgalomra¹², mely annyira aggasztotta a háború előtti magyar birtokpolitikásokat, még

A földtulajdon és a nemzetiségek (1916)

Kategória	A kis- és középbirtokok			
	összes mező gazdasági és legelő- területe	összes mezőgazdasági és legelő- területéből		
		magyar	német	román
		anyanyelvű tulajdonos kezén van		
		katasztrális holdakban		
5 holdon alul	1,400.089	327.039	84.788	997.262
5–10 holdig	1,190.060	274.550	100.936	815.574
10–50 „	1,384 860	379.524	169.575	835.761
50–100 „	52.487	20.187	8.075	24.225
100–200 „	142.944	100.812	9.423	32.596
200–300 „	101.085	71.789	7.147	15.890
300–500 „	130.448	111.006	5.376	14.066
500–1000 „	204.364	180.003	7.725	16.636
Összesen:	4,616.337	1,470.910	393.045	2,752.010
%	100,0	31,8	8,5	59,6

¹¹ Vö. Sebess Dénes dr. adataival: Új-Románia földbirtokpolitikája Erdélyben, 50.

¹² Vö. Gróf Bethlen István: Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó 5 évben (1912); Tokaji László: Eladó ország (1913). Tokaji birtokonkénti részletezésben kimutatja, hogy 10 év alatt az erdélyi románság 719 magyar birtokot vásárolt meg s így mintegy 57,5 millió korona értékű 166.391 kat. hold magyar terület birtokába jutott.

adatok híján is bátran mondhatnánk, hogy a földterület megoszlása bizonyára méltányos volt. És valójában az előző lap statisztikája is ezt bizonyítja.

Ha a gazdálkodás alapját képező mezőgazdasági és legelőterület már vizsgált helyzetképét összevetjük az 1916-ban ezekre a művelési ágakra vonatkozó összeírás¹³ eredményeivel, úgy találjuk, hogy e területekből

	1895-ben		1916-ban	
	absz. szám	%	absz. szám	%
kis- és középbirtokra esett	4,420.545	91,2	4,616.337	95,5
nagybirtokra esett	426.966	8,7	216.391	4,4
<i>összesen</i>	4,847.511	100,0	4,832.728	100,0

A 95,5%-nyi kis- és középbirtok összes mezőgazdasági és legelőterületének viszont közel 60%-a a románság tulajdonában volt (nemzetiségi arányszám: 55,4), a németek részesedése 8,5%-os (nemzetiségi arányszám: 8,7), a magyarságé közel 32%-os (nemzetiségi arányszám 33,6). Itt ellenkező érvelés nincs! Mert a belső megoszlás az egyes kategóriák között már nem nemzetiségközi probléma, hanem az egyes nemzetiségeket külön érdeklő birtokpolitikai kérdés. Az 1000 holdon felüli magánbirtok pedig mind mennyiségileg, mind pedig uralkodó művelési ágainál fogva ez arányszámok terén jelentőséggel nem bír. Nevezetesen:

1000 holdon felüli birtokok jellege	Mezőgazdasági	Legelő	Erdő	Összes
	terület kat. holdakban			
Községi birtok	38.804	327.002	997.608	1,437.356
Közbirtokosság	10.387	178.766	652.926	864.530
Állami birtok	27.072	52.282	460.493	544.735
Egyházi } birtok	32.218	14.675	66.804	115.955
Alapítványi				
Iskolai	10.529	11.234	58.063	80.695
Hitbizomány				
R. t. birtok	7.940	8.273	54.732	71.361
<i>Összesen</i>	<i>126.950</i>	<i>592.232</i>	<i>2,290.636</i>	<i>3,114.632</i>
<i>Magánbirtok</i>	<i>216.391</i>	<i>130.407</i>	<i>511.625</i>	<i>890.595</i>
Mindössze	343 341	722.639	2,802.261	4,005.227

Bár a magánkézen levő nagybirtok túlnyomó többsége (93,7%) magyar tulajdonban volt s a románság és a németiség részesedése csak 4,8, illetve 1,5%, mégis – tekintetbevéve a mezőgazdasági és

¹³ L. Jakabffy Elemér dr.: Erdély statisztikája (1923), 28–29, illetve Oberding József György dr.: Az erdélyi agrárreform (1930), 4–6.

legelőterület kis mennyiségét – ezek a számok előbbi arányszámainkat valójában csak elenyésző mértékben befolyásolják:

		Részesedés a mezőgazdasági és legelő- területből%-ban		
		magyar	német	román
Kis- és középbirtok		31,8	8,5	59,6
Összes birtok		36,2	8,0	55,7
<i>Nemzetiségi arányszám</i>		33,6	8,7	55,4

Megállapíthatjuk tehát, hogy Erdélyben az utolsó évszázadok folyamán, az 1914–18. évi világháború idejéig olyan földbirtokpolitikai változások mentek végbe, amelyeknek következtében *a különböző birtoktipusok egészséges összhangja alakult ki s a birtokok nemzetiségi megosztásában is megvalósult az egyensúly*. Legfőnnebb olyan beavatkozásra volt még szükség, hogy a mezőgazdasági népesség arányosan oszolják meg Erdély különböző tájegységein; így elsősorban a túlnépesedett székelységnek kellett volna *kolonizációs* területeket megjelölni Erdély középső és nyugati részén. Általában ezidőtájt (1916 körül) egy esetleges földreformnak csak *kigazító* jellege és jelentősége lehetett volna, mert *az erdélyi földreformot elvégezte maga a történelem* – egyfelől az 1848. évi jobbágyfelszabadítással és földosztással, másfelől azzal a tágkeblű földbirtokpolitikai liberalizmussal, amely nemcsak megengedte, de egyenesen elősegítette a bármilyen nemzetiségű szorgalmas vagy pénzzel ellátott mezőgazda földszerzését és terjeszkedését.

A HÁBORU UTÁNI ROMÁN FÖLDREFORM azonban ezekkel a kétségbe nem vonható társadalmi és gazdasági tényekkel egyáltalán nem törődött s kiindulva abból az irányzatot társadalomtörténeti felfogásból, hogy Erdélyben a rendi korszak feudálizmusa uralkodik s rendíthetetlenül azt hirdetve, hogy e feudálizmus egyfelől proletár-sorsra juttatta az erdélyi románságot, másfelől megakadályozta az erdélyi románság természetes fejlődését és terjeszkedését, az 1921. évi agrártörvénnyel kisajátítást rendelt el, majd ennek alapján 1925-ig

Erdélyben	1,007.126 kat. hold
a keletmagyarországi és bánági részekén	1,487.459 kat. hold
<i>összesen</i>	<i>2,494.585 kat. hold</i>

területet kisajátított¹⁴ s későbbi eljárásokkal a kisajátított területet 3,192.508 kat. holdra növelte¹⁵. Itt a szempont természetesen nem a társadalmi és gazdasági szükségesség, hanem a *politikai és nemzeti elfogultság*, amely nem kímélte sem a mintagazdaság jellegű közép-

¹⁴ Constantinesco: i. m. 411.

¹⁵ Enciclopedia României. III. Economia națională (Cadre și producție) 304–305.: Vasiliu, Ioan C.: Structura economică a agriculturii românești.

Adatok a román földreformhoz¹⁶

Birtok- kate- gória kat. holdak- ban	A Beszterce-Naszód, Kolozs és Szolnok-Doboka vármegyékben kisajátítást szenvedett birtokok						
	száma	területe a kisajátítás előtt			kisajátított része		
		szántó, kert, rét	legelő, erdő	összesen	szántó, kert, rét	legelő, erdő	összesen
		k a t . h o l d a k b a n					
1–50	379	3852,5	1034,6	4954,0	1768,5	785,3	2561,5
50–100	22	1043,7	484,8	1622,4	693,4	323,7	1046,6
100–500	116	16470,1	12237,7	29845,9	8004,6	6331,7	14730,7
500–	70	41249,8	57817,4	104906,8	33874,5	48106,5	83645,5

birtokot, de még a kisbirtokot sem, ha magyar tulajdon volt, s különösképp nem könyörült a közösségi birtokokon: községi vagyono-
kon és közbirtokosságokon, egyházi, iskolai és alapítványi birtokokon,
mert ezek jelentették – évszázadok előtti szerzés és adomány cí-
mén – az erdélyi magyar kultúra anyagi alapjait.

A magyar agrárstatisztikusok¹⁷ ezeknek a vonatkozásoknak a
nagy részét bőven kifejtették s a nemzetközi közvélemény is érte-
sülhetett a kirívóbb esetekről, mint pl. arról, hogy a négy róm. kat.
püspökség és a négy protestáns egyházkerület 314.199 kat. holdat,
összes vagyonuk 84%-át veszítették el, az Erdélyi Magyar Közmű-
velődési Egyesület törvénytellenesen megfosztott 1708 kat. hold
alapítványi birtokától, a közcélú Csíki Magánjavakat egyszerűen el-
kobozták, a székely közbirtokosságokat megdézsmálták stb.; számos
ügy, mint a Csíki Magánjavak és a háború előtt földhöz juttatott
s földjük nagy részétől most megfosztott telepesek kérdése a nemzet-
közi fórumokat is hosszasan foglalkoztatta¹⁸, természetesen anélkül,
hogy a sérelmek érdemi jogorvoslatot nyertek volna.

¹⁶ Az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottsága D) jelzésű kérdőíve alapján.

¹⁷ Oberding: i. m.; Móricz Miklós dr.: Az erdélyi föld sorsa. Az 1921 évi román földreform (1932) és angol nyelven: The fate of Transylvanian Soil (1934); Die rumänische Bodenreform in Siebenbürgen (1940).

¹⁸ Vö. gr. Teleki Pál m. kir. külügyminiszter jegyzéke a Szövetséges és Társult Főhatalmak budapesti megbízottjaihoz (1920. december hó 31.); gr. Bánffy Miklós m. kir. külügyminiszter jegyzéke a fenti megbízottakhoz a készülő román agrártörvénynek a kisebbségi szerződést sértő rendelkezéseivel kapcsolatosan (1921. április hó 28.) a Bocskay Szövetség panasza a Nemzetek Szövetségéhez a romániai agrárreform ügyében (1921. október hó 7.); dr. Tornya Gyula panasza a bánági és erdélyi telepesek, illetve a torontáli régi telepesek ügyében (1925. február hó 18. illetve július hó 19.); dr. Pál Gábor és társai panasza a Csíki Magánjavak ügyében (1929. június hó 15.), dr. Gaál Endre pötpetíciója a Csíki Magánjavak ügyében (1933. március hó 20.). L. részletesen: Dr. Mikó Imre: A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt. Hitel, 1936. évi 3. sz. és kny. – Természetesen a fenti kérdéseknél bonyodalmasabb ügynek bizonyult az u. n. optáns-per, mely hosszú éveken át foglalkoztatta mind a hazai, mind a külföldi közvéleményt.

De az említett művek adatok híján nem foglalkozhattak részletesen a magánbirtokok kisajátítása körüli sérelmekkel. Most tehát inkább ezekre fordítjuk tekintetünket s adatgyűjtésünkől szemléltetve a három északerdélyi megye: Beszterce-Naszód, Kolozs és Szolnok Doboka vm. idevágó adatait mutatjuk be, mert ezek az adatok igen tanulságosak. Kiténik ugyanis, hogy az erdélyi román földreform célkitűzései távolról, sem csak antifeudálisak. Az említett területen számbavett 587 kisajátítást szenvedett birtokból 379 (64%!) 50 holdon aluli kis és törpebirtok s csak 70 (12%!) 500 holdnál nagyobb közép- és nagybirtok. S a kis- és törpebirtoknál ez a kisajátítás nem enyhe simogatás, hanem testbevágó operáció, amelynek aránvai az alábbiak:

	Birtokonként átlag		
	volt a	kisajátítás	
	kisajátítás	alá	
	előtt	került	
	k a t . h o l d		
1–50 holdig	13	7	(51,7%)
50–100 „	74	48	(64,5%)
100–500 „	257	127	(49,4%)
500 holdon felül	1499	1195	(79,9%)

Ez nem antifeudalizmus! Itt más elvek és szenvedélyek érvényesültek; a nemzeti elvakultság az *a-szociális* célkitűzéseket is törvényesítette, ha *a magyar- és németellenesség* ezt megkívánta, mert a fenti birtokosok nemzetiségi statisztikája ez:

A kisajátított birtokok típusa	Kisajátítva összesen	A tulajdonos nemzetisége szerint			
		magyar	német	román	zsidó
		a b s z o l u t s z á m o k b a n			
1 – 5 0 holdig	379	136	228	4	11
50–100 „	22	16	1	–	5
100–500 „	116	103	1	2	10
500 holdon felül	70	66	–	1	3
Összesen	587	321	230	7	29
		%			
1–50 holdig	100,0	35,8	60,1	1,1	2,9
50–100 „	100,0	72,7	4,5	–	22,7
100–500 „	100,0	88,8	0,8	1,7	8,6
500 holdon felül	100,0	94,3	–	1,4	4,3
Átlag	100,0	54,6	39,1	1,2	4,9

A ROMÁNOK végrehajtotta ú. n. földreformnak egyéb fonákosságait az alábbi néhány pontban s néhány statisztikai adatban foglalhatjuk összes

I. A kisajátított terület művelési áganként így oszlik meg¹⁹:

szántó és rét	935.283	kat. hold	29,3%
kert és szőlő	2.297	„ „	0,1 „
legelő	563.378	„ „	17,6 „
erdő	1,516.971	„ „	47,5 „
nem termő terület	53.806	„ „	1,6 „
	3,071.735	„ „	96,2 „
különböző művelési ágak	120.773	„ „	3,8 „
összesen	3,192.508	„ „	100,0 „

A „különböző művelési ágak”-hoz tartozó 120.773 kat. holdat egészében a szántó- és rétterülethez számítva s figyelembe véve a kert- és szőlőterületet!

mezőgazdasági terület	1,058.353	kat. hold	33,2 %
legelő- és erdőterület	2,080.349	„ „	65,2 „
nem termő terület	53.806	„ „	1,6 „
összesen	3.192 508	„ „	100.0 „

Tehát az erdélyi román földreform $\frac{2}{3}$ részében a legelő- és erdőterület, hangsúlyosabban az erdőterület reformját jelentette, vagyis abban a művelési ágban tördelte szét a nagyobb egységeket, amelyben a kis birtoktípusok gazdaságilag nem életképesek.

II. A kisajátított 3,192.508 kat. hold a következőképpen használtatott fel:

igényjogosultaknak	796.970	kat. hold	24,9 %
közlegelő és erdő	2,093.808	„ „	65,6 „
közérdekű rezerva	170.011	„ „	5,3 „
rendelkezésre áll	54.542	„ „	1,7 „
bérbe adva	8.584	„ „	0,2 „
terméketlen és egyéb	68.593	„ „	2,1 „

Tehát az erdélyi román földreform legfennebb csak $\frac{1}{4}$ részében igazolható oly címen, hogy a mezőgazdasági proletariátuson (az ú. n. igényjogosultakon) igyekezett segíteni; viszont részében arra töre-

¹⁹ Az összeg az *Enciclopedia* adata, a részletezés Petrini-től való (Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918–1928) azzal a különbséggel, hogy a „különböző művelési ágak”-hoz tartozó területnél Petrini 46.835 kat. holdjához hozzászámítottuk a két forrás közti különbséget (73.938 kat. holdat), ami bizonyára későbbi kisajátítás folytán állt elő.

kedett, hogy a közbirtokok új csoportosítását valósítsa meg a román nemzetiségűek javát szolgáló „közlegelők és erdők” létesítésével²⁰. De még így is kevesebb volt az igénylő, sem hogy az egész kisajátított föld ki-osztható lett volna²¹: a földnek 10 százaléka román intézmények és magánosok közt osztatott ki „rezerva”, „bérlet” stb. címén.

A mezőgazdasági területnél ez különösképpen szembeszökő:			
az igényjogosultak részesedése	796.970 kat. hold	75,3 %	
más címen kiosztva	261.383 „ „	24,6 „	
mégpedig: bérbeadva	8.584 „ „		
közérdekű rezerva	170.011 „ „		
rendelkezésre áll	54.542 „ „		
egyéb címen hasznosítva	28.246 „ „		

III. Végül részletesebben rá kell mutatnunk arra, hogy az erdélyi román földreform miként gondoskodott a magyar proletáriátusról. E tekintetben a hivatalos kiadványok egészen szűkszavúak. Csak annyit tudhatunk meg belőlük, hogy²²

1	holdat	kapott	67.228 igényjogosult
2	„	„	83.967 „
3	„	„	68.577 „
4	„	„	43.980 „
5	„	„	14.745 „
6	„	„	999 „
7	„	„	1.183 „

S még annyit, hogy az „igényjogosultak” sorában 78,09% volt a román, 14,83% a magyar, 52,3% a német és 1,84% az egyéb nemzetiségű²³. Az egész területre vonatkozólag ma sem tudunk többet; az északerdélyi és keletmagyarországi részekre vonatkozó újabb statisztikánk pedig még nem minden részletében ellenőrzött²⁴. Tehát a közvetett módszerhez kell folyamodnunk.

²⁰ Pl. a Kolozs és Szolnok-Doboka vm. területén eddig számbavett ilyen községi „közerdők és legelők” összes területe 73.264 kat. hold. Ebből 2,5% van magyar többségű és 55,6% román többségű községek birtokában. A maradék 41,9% olyan községek birtokában van, amelyekben a magyarság is jelentékeny arányszámú, de a románság Arányszáma mégis fölényes.

²¹ Vö. Móricz (i. m.) idevágó részletes fejtegetéseivel, – Egyébként a később részletesen bemutatandó néhány község adatai alapján példaképpen megállapíthatjuk, hogy a földreform befejezése után a juttatottak 54,7%-a megvált a friss tulajdontól s így a földreformmal nekik juttatott föld 37,9%-a tehetősebb gazdák birtokába került, s későbbi időpontokban még többszöri tulajdonoscseré történt. Az erdélyi román parasztság még ma is, két évtizeddel a földreform után, „fortat”-nak, azaz „erőszakoli”-nak hívja a földreformos földet s ha teheti, kész örömet átcsereleli olyanra, amely a nép hagyományvilágában nincs így megbélyegezve. A román földreform túlzásai és mértéktelensége folytán a tulajdonbizonytalanság forrása lett.

²² Petrini adata (i. m. 310).

²³ L' Agriculture en Roumanie, 1938. Atlas statistique.

²⁴ Kerülni akarjuk a román földreform-szakértők ama buzgóságát, hogy előzetes adatokra és ellen nem őrzött jelentések statisztikáira is bátran hivatko-

A *L'Agriculture en Roumanie* fenti arányszámai alapján megállapíthatjuk, hogy a szélesebb értelemben vett Erdélyben²⁵

	minden 100. erdélyi földnélküli	re jutott	76,0	igényjogosult,
mégpedig:	„ 100 román	„ „	91,3	„
	„ 100 magyar	„ „	37,7	„

Ime, az arányszám értéke rögtön csökkenni kezd, mihelyt az élő társadalom adataival hozzuk összefüggésbe. S ez érthető is, hiszen a tanulmányunk elején csak a szűkebb (történeti) Erdélyre vonatkozó társadalomalkati adataink lényege nem változik akkor sem, ha nagyobb területen vizsgálódunk. Így a Romániához csatolt egész erdélyi területen

	magyar	nemet	roman
	százalékokban		
földnélküli	42,8	21,6	30,3
5 holdon aluli birtokos	17,4	18,3	26,4
5–10 holdas „ „	15,1	19,0	22,1
10–50 „ „	22,9	38,2	20,5
50–100 „ „	1,6	2,7	0,5
összesen	100,0	100,0	100,0

A románság agrártársadalmának megosztottsága itt is arányosabb, kisbirtokos rétege erősebb, mint a magyarságé, proletáriátusa pedig kisebb a magyarságénál. És különösképpen az alsó két kategória (a földreform szempontjából az érdeklődés középpontjába került alsó két kategória) viszonya nagyon jellemző:

	magyar	német	román
	százalékokban		
földnélküli	71,1	54,0	53,4
5 holdon aluli birtokos	28,8	45,9	46,5
összesen	100,0	100,0	100,0

A magyar agrártársadalom ilyen nagyarányú proletarizáltsága esetén a 14,83%-os részesedés alig több, mint csepp a tengerben. De hátha a román szakértők többre becsülték ezt az arányszámot, mint ami volt a valóságban. Akkor különösképpen megsínylette a magyarság ezt a földreformot. Nézzük csak! Ha elosztjuk a 14,83 %-nyi magyar juttatottat a magyar földnélküliek és az 5 holdon aluli birtokosok között fele-fele arányban, a számsor így változik:

földnélküli	57,5% (volt: 71,1%)
5 holdon aluli birtokos	42,4% (volt: 28,8%)

tak. Következésképpen minden kiadványuk más és más adatsort közöl, más és más viszonylatokat tár fel.

²⁵ Az 1. jegyzetben ismertetett szűkebb (történeti) Erdély mellett számításba vesszük a keletmagyarországi és bánági részeket is, nevezetesen: Arad, Bihar, Krassó-Szörény, Szilágy és Temes vm-eket. Egyébként a forrás ugyanaz: M. Stat. Közl. Uj. s. 56. k.

De ha ugyanezt a műveletet elvégezzük a román juttatottakkal, akkor az eredmény ez:

földnélküli	27,2%	(volt:	53,4%)
5 holdon aluli birtokos	72,2%	(volt:	46,5%)

vagyis e társadalmi csoportok viszonya a maximális 14,83%-os részesedés esetén is egészen átalakult – természetesen a magyarság hátrányára:

	Ha a román arányszám	Akkor a magyar arányszám megelőzőleg	most
földnélküli	100	132	211
5 holdon aluli	100	62	58

És itt nincs az az ellenvetés, hogy elméleti műveletet hajtottunk végre. Mert a juttatottak nagyobb része földnélküli volt, akkor pedig a fenti számok az egyik határértéket jelentik. Ha a négy határesetet tekintjük (**A** = a román igényjogosultak mind földnélküliek voltak, a magyar igényjogosultak földnélküliek és 5 holdon aluli birtokosok fele-fele arányban; **B** = a román és magyar igényjogosultak egyformán mind földnélküliek voltak; **C** = a román és magyar igényjogosultak egyformán földnélküliek és 5 holdon aluli birtokosok voltak fele-fele arányban; **D** = a román igényjogosultak földnélküliek és 5 holdon aluli birtokosok voltak fele-fele arányban, a magyar igényjogosultak pedig mind földnélküliek), akkor a fenti index változásai az alábbiak:

Kategória	Ha a román arányszám	Akkor a magyar arányszám			
		A	B	C	D
		e s e t b e n			
Földnélküli	100	495	426	211	182
5 holdon aluli	100	48	57	58	69

A földnélküliek indexe mindenik esetben rosszabb a földreform előttinél (132), az 5 holdon aluliaknál pedig csak abban az abszurd esetben állna elő valami csekély javulás, ha a román igényjogosultak száma fele-fele arányban oszlott volna meg a két kategória között, a magyaroknál pedig az egész részesedés a földnélküliek javára történt volna.

A hátrány azonban nemcsak abban érte a magyarságot, hogy a földreform következtében társadalmi alkata a románsághoz viszonyítva még aránytalanabb lett, mint volt, – hanem főként abban, hogy a románság messze arányszámán felül jutott földbirtokhoz. Néhány község részletes adatsorát mellékeljük szemléltetőül. A községek a Magyarországhoz visszacsatolt északkeleti és keletmagyarországi terület különböző vidékeiről valók és általában típusok. Van közöttük erősen magyar és erősen román község és vannak vegyes községek is. Van közöttük olyan, amelynek jó a földje és

Adatok a román földreformhoz.²⁶

Község	A lakosság száma 1910-ben			Összes	Ma- gyar	román	Összes	Magyar	Román
	össze- sen	ma- gyar	román	juttatottak száma			juttatottak részesedése kat hold		
<i>Bihar vm.</i>									
Czéczke	611	367	238	135	1	134	156,6	2,0	154,6
Kőrösgyères	1932	280	1641	709	14	693	2093,5	42,0	2046,8
Vedresábrány	644	321	317	155	93 ²⁷	58	326,8	170,2 ²⁷	145,4
<i>Kolozs vm.</i>									
Bánffyhunrad	5194	4699	451	587	181	401	574,9	174,0	397,8
Csucsá	2001	437	1543	197	1	196	561,0	3,0	558,0
Hidalmás	1484	727	729	226	28	198	486,9	45,8	441,1
Kajántó	1213	742	471	213	62	251	603,0	95,5	507,5
Középlak	903	544	359	102	15	87	141,5	25,0	116,5
Válaszút	1447	592	844	330	96	234	671,9	148,9	523,0
<i>Maros-T. vm.</i>									
Meggyesfalva	1262	463	699	186	31	155	378,8	32,0	346,8
Nagyernye	1615	1583	31	134	101	33	147,4	107,7	39,7
<i>Szatmár vm.</i>									
Apa	2532	797	1732	741	102	632	1069,1	158,4	893,4
Mikola	1896	1885	1	179	133	45	819,6	275,5	543,8
Sz. Zsadány	1568	234	1316	293	1	289	1049,0	5,3	1037,6
	%								
Czéczke	100	60	39	100	*	99	100	1	98
Kőrösgyères	100	15	85	100	2	97	100	2	98
Vedresábrány	100	50	49	100	60 ²⁷	38	100	52 ²⁷	44
Bánffyhunrad	100	90	9	100	31	68	100	30	69
Csucsá	100	21	77	100	*	99	100	*	99
Hidalmás	100	49	49	100	12	87	100	9	90
Kajántó	100	61	38	100	19	80	100	16	84
Középlak	100	60	39	100	14	85	100	17	82
Válaszút	100	41	58	100	29	71	100	22	77
Meggyesfalva	100	37	56	100	17	83	100	8	92
Nagyernye	100	98	2	100	75	23	100	73	27
Apa	100	31	68	100	14	85	100	14	83
Mikola	100	99	*	100	74	25	100	33	66
Sz. Zsadány	100	15	83	100	*	98	100	*	98

fejlett a mezőgazdasági kultúrája, de van olyan is, amelynek sovány a határa s elmaradottabb a gazdatudományban. Minden szempontból mérlegeltük a helyzetet, amikor e 14 községben megállapodtunk.

Az arányszámokban itt jelentkező elferdülések a román föld-reform gyakorlatának ismerői előtt egyáltalán nem meglepőek. A község és a vidék etnikai jellege nem játszott szerepet e nagy-arányú földbirtokpolitikai aktusnál, a juttatottak száma és részesedése közt jelentkező (másutt ennél sokkal kirívóbb) különbség pedig könnyen magyarázható azzal a politikai megfontolással, hogy *formailag a magyarságot is részesíteni kell*. Mi sem jellemzőbb, mint az alábbi index-sor, a juttatottak számát és részesedését kifejező indexek átlagai (a lakosság nemzetiségi arányszámához viszonyítva úgy, hogy a nemzetiségi arányszámot egyenlőnek vettük százszal):

	A földhöz juttatás mértékének indexe	
	a magyarságnál	a rományságnál
<i>Bihar vm.:</i>		
Czéczke	1	252
Kőrösgyéres	13	114
Vedresábrány	112 ²⁸	83
<i>Kolozs vm.:</i>		
Bánffyahunyad	34	761
Csucsá	2	128
Hidalmás	21	180
Kajántó	28	215
Középlak	25	214
Válaszút	62	127
<i>Maros-Torda vm.:</i>		
Meggyesfalva	34	156
Nagyernye	75	1300
<i>Szatmár vm.:</i>		
Apa	45	123
Mikola	54	75833
Szatmárzsádány	3	118

²⁶ Az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottsága C) jelzésű kérdőívei alapján. Az arányszámoknál *-gal jelezve, ha 1%-on aluli az arányszám.

²⁷ A földosztás későbbi revíziója során 19 magyar juttatottat megfosztottak részesedésétől, illetve egyrészüket nem is helyezték birtokba, bár a parcellákat nevükre telekkönyvezték. (Gyakori eset ez a román földreform gyakorlatában azzal a céllal, hogy a külföld számára készített nemzetiségi földreform-statisztikáknak valamelyes írásbeli alapot teremtsenek!) Tehát a vedresábrányi magyar juttatottak száma nem 93, hanem csak 74 s ezek részesedése összesen 136,2 kat. hold. Arányszámokban: a magyar juttatottak arányszáma 54%, viszont a magyar részesedésarány száma 46%.

²⁸ Az előző jegyzetben közölt körülmény folytán ez index valójában csak 100.

A TÉNYEK LOGIKÁJÁNAK nincs szerepe az erdélyi román földreformban; itt csak *az elvek és a szenvedélyek logikája* érvényesült:

az erdélyi magyar kultúra fejlettebb, mint a román,
ez a kultúrfölény román nemzeti szempontból veszedelmes,
elő kell segíteni tehát a nivellálódást,
de a nivellálódás csak abban az esetben remélhető, ha az erdélyi magyar kultúra elveszíti anyagi alapjait,
tehát *oda kell hatni, hogy az erdélyi magyarság elszegényedjék*.
És ez az utóbbi valójában sikerült, habár a várt eredmény nélkül, mert az erdélyi magyar kultúra összeroskadása nem következett be. De a rombolás így is teljes értékű volt, hiszen az elszegényedés következtében a magyar proletáriátus meghatványozódott – nemcsak a falvakon, de a városokban is, hol a földreformnak megfelelője más síkon az ipari és kereskedelmi üzemek racionalizálása, a magyar munkást szélnek bocsátó „nemzeti munkavédelem” és a „nyelvvizsgáztatás” – minden fokon, az útkaparótól egészen a szabadfoglalkozású értelmiségi egyénig.

A románság képviselte „szociális gondolat”-nak ez a valósága. Erőszakos nacionalizálás, mesterséges nivelláció s ami mindebből következik: a tények logikájának sutbavetése, annak a logikának, amelynek értelmében éppen a magyar proletáriátus szorult rá a gyámolításra s a földkérdés vonalán – mint már mondtuk – Erdélyben elsősorban *magyar szempontu* részleges földreformra és földbirtokpolitikai kiigazításra lett volna szükség, hogy *telepítés* segítségével a magyar agrárnépesség arányosabb területi elosztottsága megvalósuljon s ezzel a magyar agrárproletáriátus kérdése is a megoldás útjára lépjen.

Azonban: *ami késik, nem mulik* – mondja a magyar közmondás s a magyar kir. miniszterelnök egyik legutóbbi parlamenti beszédéből kicsendül, hogy a magyar kormányzat helyreállítani óhajtja a tények logikáját: „Az új európai rend alkotó eleme a húsz éven át elszenvedett *jogtalanságok jóvátétele* s aki ennek elleneszegül, az új európai rendnek akár gátat vetni”.

Új reformok küszöbén állunk. Az elmúlt év folyamán az arra hivatott szerv (*az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottsága*) tudományos vizsgálódást folytatott és most már valóságban következhetik a korrekció, a *a jóvátétel*, amit Erdély gazdasági érdeke épp úgy megkíván, mint az erdélyi társadalom egyensúlya és az erdélyi magyarság vitális szüksége. Mert számításba kell vennünk, hogy az erdélyi román földreform romboló hatása nem kímélte meg magát a mezőgazdaságot sem, miként arra a szakemberek már többször rámutattak. A talajművelés visszaesett, a terméseredmények leromlottak s a mezőgazdasági kultúrában nagy szakadék keletkezett²⁹, mely-

²⁹ Részletesen kifejti *Vita Sándor*: Erdély mezőgazdaságának helyzetképe (1939), hol rámutat pl. arra, hogy a főbb mezőgazdasági termésátlagokban az alábbi változások következtek be:

	búza	rozsa	árpa	zab	tengeri
1910–13	10,77	10,70	13,90	12,50	16,80
1932–37	10,37	10,02	10,43	9,68	11,25

nek katasztrofálissá válását alig tudta megakadályozni az erdélyi magyar agrárius réteg nagy szervezete, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület.

Az erdélyi román földreform reformja tehát

1) meg akarja valósítani Erdély mezőgazdaságának regenerálását,

2) egyensúlyba akarja hozni az elproletarizált erdélyi magyar társadalmat, és

3) biztosítani akarja az erdélyi magyarság és egyben Erdély kultúrájának anyagi alapjait.

Dr. VENCZEL JÓZSEF.

EGY TELEPÍTÉS TANULSÁGAI

AMIÓTA A HÉT VEZÉR NÉPE hazát szerzett a Dunatájon, a századok folyamán több telepítés ment itt végbe. Határozott elv szerint végzett telepítés volt az is, ahogy Megyer törzse maga körül védelmi céllal kijelölte a többi törzs helyét. Telepített Szent István is, mikor szívesen fogadta az olasz papokat, német kézműveseket, idegen katonákat. I. Géza, II. Endre is telepített, amikor földet és kiváltságokat adott a behozott szászoknak. Azóta is állandó település és telepítés folyt nálunk. Bejöttek a rokon kúnok és jászok. A tatárdulás után nyitva állt az ország egyéb beözönlők előtt is. A tótok északnyugatról leereszkednek a völgyek mentén a magyar alföldek felé. A horvátok a török elől menekülve Rámából felhúzódnak a Dráva és Száva közé; a szerbek hasonló okból átszivárognak a magyar végeken. Erdélyben a Szörénységből és a Királyföldről rumén pásztorok settenkednek Hunyad legelőire és a Temesközbe. Az északkeleti Felvidéken rutének jelennek meg. Telepítés folyik a Szepességben és az Érmelléken. A török hódoltság nagyobb központokba seprte a megszállott területek lakosságát. Amikor az ország a magyar hajdu vére hullatásával felszabadult, a bécsi Újszerzeményi Bizottság (Neoacquistica Commissio) úgy viselkedett, mintha a Habsburg-ház gyarmata lettünk volna: a magyar vérral felszabadított földet régi tulajdonosaiknak pénzzel kellett megváltaniok, ha elfogadhatóan tudták igazolni tulajdonjogukat; akinek nem volt írás a kezében, annak a földje idegen telepeseké lett. Tehát ismét telepítés folyik Temesközben és Bácsvidéken. A magyar föld körös-körül veszedelmesen csúszik ki a magyar nép lába alól.

Sok település és telepítés volt már a multban. Telepített magyar is, más is. De sem egyik, sem másik nem magyart telepített, hanem idegent. Magyart idáig csak kétszer telepítettek, az idegeneké mellett csekély számban: a dunamelléki csángótelepítésre és a Darányi-féle mozgalomra gondolunk. A bukovinai székelyek bácsvidéki letelepítése a harmadik ilyen kísérlet. A hadiesemények közreműködésének köszönhető, hogy így sikerült. Mielőtt tényként bejegyeznék a magyar megmozdulások nyilvántartó könyvébe, vizsgáljuk meg kissé közelebbről a körülményeit.

KÖZVETLENÜL ELŐTTE csak néhány író, a nemzeti lelkiismeret és magyar tudat fájdalmas hordozói beszéltek róla, de legőszintébb szavuk is közelebbinek tűnt az ábrándokhoz, mint a valósághoz. Az eszmék forrtak itt-ott, de a telepítés szakemberei teljesen készületlenek voltak. Az emberföldrajz, fajélettan, gazdaság- és

társadalompolitika nem foglalkozott telepítési, főként hazatelepítési tervekkel. A hazatelepítés pusztá gondolata is módfelett meglepte őket. Mikor a szabad Magyarország vonzására és a közvetlen orosz veszély fenyegetésére Bukovina székelyei Kosna mellett átlépték a magyar határt, a letelepítés szakemberei – mert jól megfontolt és megvitatott tervük nem volt – kapkodtak az ötletek és alkalmi megoldások után. Hova telepítsék őket? Ajánlatok és tervek bukkantak fel: a Szamoshátra, Szilágyságba, Dunántúlra, ormánsági és sárközi egykézők vidékére. Igen ám, de a nemzetpolitika céljai nem egyeztek a földbirtokrendezés elveivel. A hazamenekült székelyeknek tehát Losonc, Váradszőlős, Szerencs gyártelepein, malmaiban, üzemeiben kellett szétszóródniuk s kenyeret keresniök, sorsuk teljes bizonytalansága közepette. Mondhatni: a véletlen jött segítségünkre; a szerbek ugyanis szembefordultak Európával, s így törvényszerűen szét kellett zúzódnuk. Tehát nagyrészt nem a mi felkészültségünk, előrelátásunk, hanem mások eszevesztése teremtett alkalmas helyzetet a hazajött székelyek letelepítésére. Ez volt a délvidéki telepítés első, nagyon megszívlelendő tanulsága.

A SZAKEMBEREK KÉSZÜLETLENSÉGE kihatott a társadalomra is. A magyar közvélemény ugyanis távolról sem volt felhangolva arra, hogy elviselje egy jól megtervezett és gyorsan végrehajtott hazatelepítés anyagi áldozatait. Itt-ott, főként politikai pártok körül még verték a dobót a külföldi magyarok érdekében, a Magyarok Világszövetsége pedig ugyanakkor igyekszik számontartani minden magyart, aki kiment vagy kintrekedt a hazából. Ez azonban még nagyon távol van a hazatelepítéstől. Nálunk még csak ábrándos elképzelések voltak ezen a téren, s így nem csoda, ha az egyetemes magyarság ilyen létfontosságú kérdése nem vált tudatossá az egész magyar társadalomban. A szabad hazának előnyeit élvező magyarság nem volt felhangolva egyöntetű fellépésre vagy bár azonos szemléletre a hazatelepítés ügyében. Nem volt s ma sincs olyan hang a közvéleményben, mely erélyesen leszegezné a megalkuvás nélküli magyar álláspontot. Ziláltságunkra fájdalmasan jellemző, hogy mikor a történelem vihara – talán akaratunkon kívül, sőt egyesek szándéka ellenére – Bukovina hét magyar falujának népét átseperte a Kárpátokon, a magyar társadalom meglehetősen vegyes érzelmekkel fogadta. Ma már tények ezek, Istennek hála: túl vagyunk rajtuk, mégis jó lesz higgadtan levonni belőlük az értékes, használható tanulságot.

A társadalom egy része leírhatatlan örömmel újongott, figyelemmel kísérte az ország különböző ipartelepeire irányított fellobogózott vonatokat. Különösen azok, akik közvetlen kapcsolatban voltak a hazatérőkkel, a nemzeti öntudatosodás mámorában élték át azokat a napokat, mikor a magyar hazába visszatérő székelyek az első vasuti állomáson sírva vetették magukat az anyaföldre, hogy a visszatérő hű fiú csókjával jegyezzék el magukat a magyar televénynyel. De mások, igen sokan, nem éreztek semmi pezsdülést szívük körül, nem élték annyira a nemzeti tudatot, hogy valami megvonaglott volna bennük, amikor százhetvenhét esztendei távollét után

tizenötezer székely – önfenntartó küzdelmek hőseiként az idegen ostromgyűrűből kitörve – magyar földre lépett. Nem látták a magyar törzsök erősödését s még hálásak lehetünk, hogy csak könnyel szemlélték az eseményeket és nem nyilvánítottak enyhe ellenszenvet a bujdosók iránt. Nem lehet csodálkozni rajta, hiszen a tömeg sohasem lehet az eszme hordozója, csak serege. A zászlót mindig egyének lobogtatják. Társadalmunk sem szellemileg, sem érzelmileg nem volt előkészítve erre a fordulatra. Ellenben joggal csodálkozunk a szellemi élet kisiklásain. A közvélemény tanácstalansága felbátorított egyeseket arra, hogy szembeforduljanak a véletlennel, mely segítségünkre volt.

Egyik jeles közírónk azt követelte, hogy „le a sorompót” a hazatérő bukovinai székelyek előtt. Egy tiszamelléki napilaptól eltekintve, nem volt senki e hazában, aki erélyesen rendreutasítsa a nemzeti törekvésekről és a bujdosóknak kijáró udvariasságról megfélemedezett tollforgatót. S mivel akarta megokolni ezt az elképesztő jelszót? Azzal a neveléses érvvel, hogy a másfélszázadig idegen nyelvhatások alatt élt magyar tömeg most, a magyar néptestbe jutva, bomlást idéz elő, megrontja az összefoglaló magyarság tiszta beszédét, zenéjét, táncát, szétrombolja társadalomszerkezeti szempontból becses hagyományait, szokásjogát s végül: ha elkeveredik, csenevész testalkatával kárt tesz a magyar fajtában.

Fölösleges sok szót pazarolni ezekre a sebtében koholt érvekre, hiszen a bukovinai székelyek egyszerű megjelenésükkel, ízes székely beszédjükkel és hagyománytisztelő, zárt életformájukkal porrá zúzták a rosszindulatú állításokat. Mégis szükséges, hogy egy-két megjegyzést fűzzünk a kérdés elvi részéhez. Nemzetiségi politikánk most van kiforrásban. A szentistváni gondolat és a dunavölgyi birodalmi eszme széles cselekvési szabadságot ad az ősi magyar földön élő más nemzetiségűeknek, tekintet nélkül ideszármazásuk körülményére. Mi tudjuk s ők belátják, hogy a teljes megértés és őszinteség alapján lehet még boldogabb hazát berendezni a Kárpátok koszorújában. Örömmel vesszük, ha a sorsközösség tudata egyesekben annyira kibővül, hogy a tájegység szolgálása végett kiszakadnak szűkebb körükből, s a magyar nemzet nagy képletébe lépnek. A nemzeti célok vállalása később társadalmi elhivatottsággá válik; ezt a folyamatot másképp úgy mondjuk, hogy az egyedenként közénk hulló idegenek természetszerűen magyarrá lesznek. A magyar vezető értelmiség több szempontból is örvend ennek a tünetnek. Nem is a számbeli gyarapodás teszi boldoggá, hiszen legalább ugyanannyit elveszítünk másutt, hanem a magyar élet áthasonító erejének kétségtelen megnyilvánulása. Örvendünk, pedig gyakorta megesik, hogy a külső jegyekben magyarosult egyedek még jóideig gondos utókezelésre szorulnak, míg bensejükben is ösztönös magyarrá válnak. Bem talán mindössze az „elire szikelek!”-ig jutott a magyar nyelvben, mégis magyar szabadsághős lett, e föld és nép szeretetén keresztül. A bécsi udvarban ténfergő nemesek között pedig kevés *Bessenyei* akadt. Nem vagyunk bután türelmetlenek: az idegent is szívesen fogadjuk, hogy vállal alázatosan a mi keresztünk alá tegye; megosztjuk vele sorsunkat, minden örömével és bánatával. Milyen mélyen elítélhető tehát a magyar ember viselkedése, ha lezárná a magyar

közösség sorompóit saját véreink előtt, akiket nem kell idomítanunk, magyarrá hevitenünk a közös munkában, mert magyarok utolsó ízig, s holnap már nyugodtan be lehet állítani őket a honépítés terveibe! Hova mehettek volna ezek a szerencsétlen földönfutók? Igazán nem tudjuk, milyen szemszögből lehetne bűnösnek minősíteni a madéfalvi veszedelem áldozatainak késői unokáit. Meggondolatlanság, elvtelenség, következtetlenség volt. Elmult, átestünk rajta.

KÉSZÜLETLENSÉGÜNKBŐL TERMÉSZETSZERŰEN KÖVETKEZETT, hogy meglepetésünkben nem tudtuk: mit kezdeni tizenötezer magyarral, aki hajlandó belecsapolni vérét egy új vérszerződés aranykelyhébe. Az isteni Gondviselés azonban segítségül sietett. A szerbek váratlanul szembefordultak a történelemmel, mely nyomban szétaposta a jugoszláv államhabarcsot, s így a Délvidék a Temesközhez tartozó részek kivételével felszabadult. A magyar honvédség, tétovázás nélkül, azonnal megkezdte a fegyverrel visszaszerzett földdarab betagozását a magyar élet egységébe. A szerb nemzeti célokat leplezetlenül szolgáló jugoszláv földbirtokrendezés juttatottjai, elsősorban pedig az úgynevezett önkéntesek (*dobrovoljac*-ok), sietve elhagyták ingyenföldjeiket s elmenekültek a vert seregek után Ó-Szerbia belseje felé. Hatvankét telepesszökevény maradt üresen futásuk után, s kétszázharminckétezer hold termőföld várta a munkás kezét. Telepítési kormánybiztosság létesült, amely arra volt hivatva, hogy a bukovinai székelyekkel, nincstelen csonkacsaládokkal és a délvidéki harcokban hősi halált haltak vagyontalan utódaival betelepítse a hatvankét szállást a hozzátartozó ötvenháromezer holddal. A megmaradó százharminckilencezer és a még igénybe vehető negyvenezer holdból pedig a földművelésügyi kormányzat a jugoszláv földbirtokrendezésből szigorúan kizárt huszonháromezer nincstelen magyar őslakost elégit ki.

Igen ám, de a kutya ott van elásva, hogy egy jól átgondolt földbirtokrendezés ilyen helyen két alapelven épül fel: egyik a földbirtok- és társadalompolitikai szempont összetevője, másik a nemzetpolitikai érdekek figyelembe vétele. A helyes földbirtokpolitika egészséges, üzemképes, mezőgazdasági többtermelésre alkalmas kisbirtokokra akarja darabolni a földet, mert itt a végeken fokozottan szükség van a magyar nép szaporulatára, amit – már bizonyítva van – éppen ez a birtokcsoport segít elő leginkább. Közben pedig helyenként mintatelepeket létesítene középirtokokból, ahol a környék gazdái okszerű gazdálkodást tanulhatnak. A keresztény eszményű társadalompolitika pedig az ijesztő szintkülönbsétek eltüntetésén fáradozik, hogy egyszer „minden völgy betöltessék”. Ez, természetesen, nem tehet különbséget nyelvi, vallási szempontból a rászorulóknak között, mert kimondott célja a gazdaságilag egyensúlyban tartott társadalom. Ezért kell jönnie a nemzetpolitikának, hogy a keresztelkedés által a legkívánatosabb helyzet álljon elő. A magyar nemzetpolitika pedig világos tételekben mondotta ki alapvető igazságait. A magyar birodalom szétdarabolásának azért tudtak legalább látszatra alapot hazudni, mert a történelmi események folytán, naggyobbára a magyar fajta akarától függetlenül, vérről szerzett ös-

foglalásu földünk igen jelentős mértékben kicsuszott a magyarság alól. Itt nem arra gondolunk, hogy az öt- vagy tízezer holdas birtok a telekkönyvben esetleg magyar birtokos nevére volt jegyezve, hanem arra a tényre, hogy három-négy rác falu népe élt rajta. Tehát a szerb megszállás csak egy emberrel szemben volt igazságtalan, amikor elvette, és három-négyezerhez volt igazságos, amikor kiosztotta szerbjei között. A történelem tudja, hogy a szláv elemek akkor jelentek meg a magyar birodalom gyepűin, bebocsátást kérve, amikor a török fenyegetően nyomul elő a Balkánon Ráma, a mai Bosznia felé. Törvényszerűen a kevésbé lakott vidékeken húzódtak meg, úgyhogy kitöltötték a magyar néptömbök közti űrt. A török hódoltság idején a magyarság önvédelemből nagyobb szállásokba verődött s így tágabb teret adott a szláv terjeszkedésnek. A megritkult magyarság is egyre pusztult, mert védekezett. A szláv csak élni akart, tehát alkalmazkodott, mert nem törekedhetett itt szabad országot létesíteni. A felszabadító hadjáratokban pazarolták a hajduvért, s bár a Habsburgok nekünk is törvényes királyaink voltak volna, mégis úgy tekintették a résztint magyar hadakkal felszabadított magyar területet, mintha nem a Szent Korona jogos tulajdona s a magyarság ősi földje lett volna, hanem fegyverrel meghódított idegen tartomány. A hirhedt Újszerzeményi Bizottság működése révén tömértelen magyar birtokos veszítette el kétségtelen birtokát, mert adománylevele és egyéb írása a másfélszázados török hódoltság alatt elkallódott, odaégett, elpusztult. Az igazoltatás ezt nem vette figyelembe, hanem könyörtelenül kiűzte a magyarokat birtokaikból, s helyükre idegen telepéseket ültetett, akik a hadviselés költségeinek megtérítése címén szedett váltságdíjjal magas áron meg bírták vásárolni a magyar földet. A bécsi haditanács tehát egyszerűen üzletet csinált, de a haszon biztosítására felhasználta a magyar nemzetet is, mely vérével öntözte a visszavonuló törökök útját Buda várától Zentán keresztül Temeskőzig. Az Újszerzeményi Bizottság és a haditanács – ez utóbbi a határörvidékek név alatt elszakított magyar területeken – rendszeres idegentelepítést végzett.

Az írárok, melyek ezt a kérdést kimerítően tárgyalják, megdöbentő tényeket és adatokat szolgáltatnak. Végeredményben sem a nemzeti megújhódás, sem a lever 48-as szabadságharc nem bírta már megoldani a déli végek földjének visszahódítását, a 67-es szellem annál kevésbé volt alkalmas erre, sőt az ezredéves ünneplés is felszínes, görögtüzes játék volt, láttuk a csángók kényszertelepítése esetében. A századelő obstrukciós szájjártatása felér egy kiadós hazaárulással. Közben kitört a világégés, utána az összeomlás. Tehát a francia seregekkel biztosított szerb megszállás a maga szempontjából nagyon előnyös helyzetet talált: igaz, hogy a magyarság nagy földterületekkel rendelkezett, de az keveseké, nem a népi tömegé. Így önként adódott az a lehetőség, amelyet választottak: a magyar földbirtokosoktól elvették a földet s a helybeli magyar mezőgazdasági népesség teljes kizárásával macedóniai és ószerbiai háborús önkénteseket telepítettek rá. Egy csapással két kárt tettek, mert ugyanakkor a magyar népesség, mely azelőtt a magyar nagybirtokon dolgozott, elesett biztos jövedelmétől, elveszítette létalapját s így a le-
rongyolódás, elszegényedés szakadéka megnyíltak előtte. A nagy-

szerb álmok alátámasztása végett elkövetett földbirtokrendezés azzal a kimondott céllal indult és fejeződött be, hogy szétfeszítse a magyar néptömböket, apró népszigetekké darabolja s népiségének feláldozására kényszerítse. Ezek a célkitűzések úgy szabták meg, hogy a szerb telepek három csoportban helyezkedjenek el: a Szabadka–Újvidék-iútvonal mellett, a Tisza mellékén és a Duna mentén. A most végzett magyar telepítés azonban e készen kapott telepek benépesítése révén pontosan oda helyettesítette be a magyart a táj népösszetételének képletébe, ahol a szerbek törekvése a népi egyensúlyt megbontani igyekezett.

AZ UTÓDÁLLAMOK TELEPÍTÉSEINEK SORSA napnál világosabban igazolta, hogy nem elég földet adni, egyébre is szükség van. A románok is adtak földet, mégis a telepések mezőgazdasági munka helyett a határmentén csempésztést folytattak, az ország belsőjében pedig városba özönlöttek, földjüket bérbeadták, minden egyébbel üzérkedtek, szóval: nem tapadtak szeretettel a földhöz. Földet lehet ugyan adni, de munkakedvet, földszeretetet nem, arra nemzedékeken át kell nevelni a népet, ha nincs meg benne. A szerbek már tovább mentek s kész lakóházat adtak, sok állami kedvezményt biztosítottak a telepéseknek. A szerb paraszt azonban így sem maradt a helyén. A város hívása erősebben hatott rá, mint a föld vonzása. A csehek mindkettőből jócskán okultak, mert lám, a Csallóköz vagy a „surányi ék” cseh telepesei egész kis mezővárosokat kaptak ajándékkul, csak hogy helyükön maradjanak, a magyar népi egység megbontására. A magyarok most mind a háromból éppen eleget tanultak ahhoz, hogy sokkal célszerűbben hajtsák végre a délvidéki telepítést. A honvédség figyelme nemcsak arra terjedt ki, hogy a szétosztás és birtokbahelyezés minél előbb végbemenjen, hanem arra is, hogy a letelepített családok valóban késedelem nélkül megkezdjék a mezőgazdasági termelés belső és külső üzemkörének munkáját. Itt már nem volt helye többé krajcáros számítgatásnak. Igásbarmot, felszerelést, vetőmagot, az első termésig tartó élelmet, majorságot, disznót, fejőstehenet s az elkerülhetetlen kiadásokra kölcsönt kellett adni a magyarnak, hogy gyökeret eresztessen a földbe. A honvédség a legnagyobb igyekezettel, ingyen vagy méltányos áron, nyújtott mindent a lakosságnak, amire szüksége volt. Több mint megnyugtató: látni, hogy az állami gondoskodás nem szűnt meg a letelepítés tényével, a nemzet nem látta elvégezve feladatát azzal, hogy egy pár ezer embert letett a pusztá földre, hanem – évszázadokra kiható munkáját jól felfogva – háborunk közben is rajta tartotta a fél szemét.

TALÁN A LEGNAGYOBB TANULSÁG, s egyben a jövő biztosítéka is, hogy a végszükség pillanatában példátlan iramban végre bírtuk hajtani ezt a telepítést. Ha összehasonlítjuk a multban végzett telepítésekkel, úgy azok mind a letelepített tömeg s a kiosztott földterület nagysága, mind az idő rövidege tekintetében csak kísérletezésnek tűnnek e mellett. Ne is menjünk vissza a századvégi csángótelepítésekig, melyeknek végrehajtása végül már csupán

egy társadalmi egyesület tekintélykérdése volt. Az előre elképzelt pár száz család helyett háromezer jelentkezett s bár fanyalogva, jóképet kellett vágni a rosszul sikerült tréfához. Maradjunk a Darányi-féle erőfeszítések elvi részénél. A századfordulón nagy válság láza gyötörte e hazát: az ipari és mezőgazdasági életforma ekkor viaskodott egymással életre-halálra. A felelős tényezők annyira felelőtlenek voltak, hogy nem a bajok gyökeres megszüntetésére, hanem a látszat megváltoztatására törekedtek. *Darányi Ignác* tervei szerint tízmillió korona volt szükséges a telepítéshez, a nincstelenek földhözjuttatásához, de a kormányok következetesen a hajóstársaságoknak adták jutalmul, államsegélyképpen, azt az összeget, csak hogy csábítsák ki és vigyék el a „fölsleges” magyar tömegeket s így enyhítsék a társadalmi feszültséget itthon. Míg Fiumén keresztül kétmillió”ember lépett a kivándorlás szomorú útjára, Vereckén át – az oroszországi üldözések és a gácsországi törvénykezések elől menekülve – idegen elemek özönlöttek az országba. S a szabadelvű kormányzat semmi különöset nem talált benne; arra az álláspontra helyezkedett, hogy emberek jönnek – emberek mennek, s csak az a fontos, hogy adófizetők mindig legyenek. Darányi terve tíz év alatt ötvenezer családot telepített volna le, de hetvenezer jelentkezett erre a célra. A parasztság akkor is szervezetlenül trespedt, a nemzet jóindulatától várta sorsa jobbrafordulását. Nem birt volna Darányi terve mellé állani, de nem is tudott róla. Tehát Darányinak éppen az érdekelt birtokososztályra kellett volna támaszkodnia terve keresztülvitelében. Ámde közben a Jászi Oszkár-féle szellemi csoport védelembe vette Darányi törekvését, s ez a birtokososztálynak éppen elég volt arra, hogy e nemzetmentő munkára rásüsse az államfelforgató szándékok szégyenbélyegét. A nép igazáért hősi módon viaskodó Darányi másodszor is elbukott a gáncson. Zselénszky, a lengyel gróf, országos ünnepet rendezett örömeiben, Tisza István pedig hasznos tanácsokat osztogatott a középirtokos rétegnek, hogy a magyar föld tulajdonosai ezután jobban vigyázzanak birtokaikra, s ne adják nemzetiségeknek. Ma úgy tűnik fel, mintha felelős helyen nem látták volna meg a törvényszerűséget a feltartóztatathatlan folyamat mögött.

Később a lemásolt telepítési törvény másfél évtized alatt juttatott annyi földet dolgos magyarok kezébe, amennyit a román bankok egy év alatt vásároltak össze magyar földbirtokosoktól és banktartozás miatt végrehajtott kiscgazdáktól, sokszor áldozattal is, a román-ság térnyerése érdekében. A román népelem így nyomult be tervszerűen a hegyekről a síkságok felé, az Avasból a Tisza vidékére, a Radnai havasokból a Mezősége. A multban végrehajtott magyar telepítések vezérgondolata pénzpolitikai természetű volt. A bácsvidéki telepítés ellenben már a társadalomszervezés, a nemzetpolitika, az új gazdasági honfoglalás céljait szolgáló hatalmas arányu munka szerény – de a hiányos gyakorlat ellenére is – igen jól sikerült előjátéka volt. Alá kell húzni azt a tényt, hogy a Délvidék visszafoglalása 1941 április 11-től 18-ig tartott s már tíz nappal később tárcaközi bizottság létesült a jugoszláv földbirtokrendezés eredményének felderítése végett és annak megállapítására, hogyan lehet azt a

legcélszerűbben felhasználni földbirtokpolitikai telepítésre. A kormány telepítésügyi kormánybiztosságot nevezett ki, amely a hatáskörében 1941 május 10-től június 18-ig háromezerkétszázhatvankét családot telepített le tizennégyezernyolcszázhárom fővel, mintegy harmincezer holdon. A jogi munkálatok június 19-én kezdődtek és október 10-én véget is értek. Jóleső érzés látni, hogy létfontosságú kérdésekben lényegesen meg tudjuk gyorsítani az eljárást.

A telepítés ügykezelési részének elvégzése után a hitelezés rendezésének kell következnie. Bácsvidék új telepes lakossága vállalkozó szellemű nép, mely egyszerű számítási műveleteivel régi lakóhelyén is kitapingatta a piac törvényeit. Egyidőben pedig gondoskodni kell arról is, hogy a többtermelésre törekvő kisgazdák akadálytalanul, szinte a termelés fokozása révén önműködően, kapcsolódhassanak be a magyar kereskedelmi forgalom hálózatába. Igaz, hogy így még csak a mezőgazdaság egyszerűbb formái, a szemtermelés és a vele kapcsolatos termények művelése folyik, de ez nem jelenti azt, hogy a Délvidék forgalmi ütőereinek okszerű felhasználása és a piac megszervezése, a kereslet igényeinek közvetítése ne serkentené nagyobb hasznot jelentő mezőgazdasági termelési ágak bevezetésére a bácsvidéki fekete föld tulajdonosait.

VÉGÉRE HAGYOTT, DE NEM UTOLSÓ tanulság az, hogy a juttatás mértéke a társadalmi igazságérzet irányában megváltozott. Az új telepítés elve, különösen a bukovinaiak esetében, két irányban is rugalmasabb a réginél. Az állandóan folyó földbirtokdarabolás (parcellázás) és a vele járó belső telepítés ugyanis előre mereven megszabja a juttatás családi mennyiségét; ez a három hold a tiszta televénytalajból is úgy kijár, mint a tippant sziknyos földből, a kopár szikból vagy a futóhomokból. A kormánybiztosság által végrehajtott délvidéki telepítés tekintettel volt a talaj termőképességére is, mikor azt az elvet alkalmazta, hogy a gyengébb minőségű földből fel kell emelni a juttatási hányadot. Ezt még azzal toldotta meg, hogy a törvényes közös háztartásban élő házastársak részére megállapított három holdat minden valóban eltartott lemenő vagy felmenő ági családtag után egy holddal megpótolta. Elképzelhető, mekkora különbség van egy Szabolcs vármegye szíkesföldjén három holdra telepített hét-nyolctagu család és a délvidéki elsőosztályú földön nyolc-kilenc holdra telepített ugyanakkora család anyagi megalapozottsága, gazdasági biztonsága között. A bukovinaiak ezenfelül is igen méltányos elbírálásban részesültek, mert a kormányzat tekintetbe vette ott elhagyott ingatlanvagyonuk nagyságát. Akinek ott öt-tíz holdja volt: az eddigieken felül két holdat, akinek tíz-húsz holdja volt: négy holdat, s akinek húsz-harminc holdja volt: további nyolc holdat kapott.

Rövidre fogva: ez azt jelenti, hogy a kérlelhetetlenül merev jogszabályok kora elmúlt; ma a nemzeti és társadalompolitikai érdek hajlékonyra teszi az általános elveket és eljárási szabályokat is, hogy annál alkalmasabbak legyenek a gyarapodás útjának egyengetésére.

PARAJDI INCZE LAJOS.

F A L U K U T A T Á S

B Á L V Á N Y O S V Á R A L J Á N

Lázások vagytok! Kirohantok falura, tücsköt-bogarat összehordtok s aztán hazajöve veritek a melleteket, hogy így-úgy a tudomány. Üljetek itthon, tanuljatok, nektek is, másnak is sokkal több haszna lesz abból – pörölt velem Pesten tanuló barátom július 2-án, este tíz óra tájt, a kolozsvári Központi sarkán. Hűvös volt az este s a légvédelem miatt szomorúan sötét. Leverten hallgattam a reámomló jótanácsokat. Tudom, azt is emlegette: közös hibánk, hogy felemás a tudományunk s hogy hirtelen a lelkesedésünk. Így mi, erdélyiek, semmire sem jutunk. Lám, Pesten ezt a falukutatósdit sem fogják komolyan venni – mondta. S bennem lassan keseredett a sok szép terv s lassan nőtt a belső üresség.

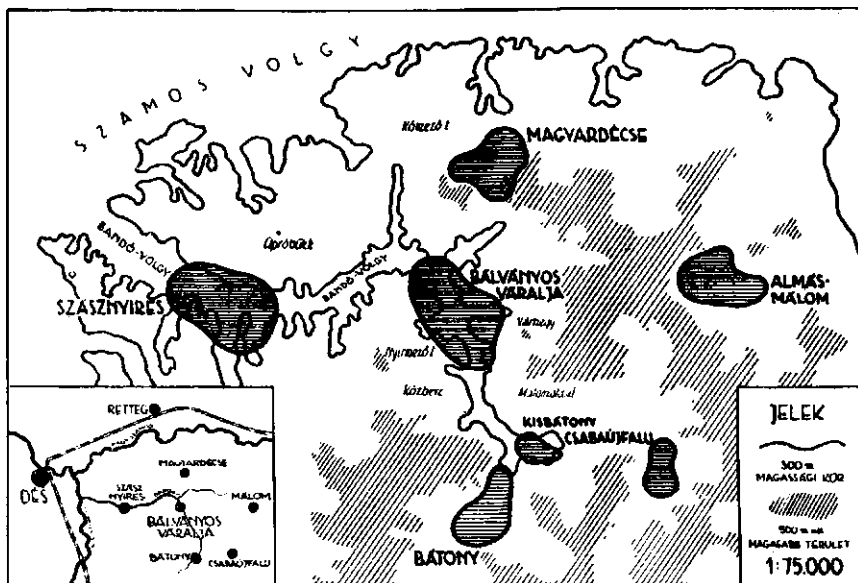
Másnap mégis kimentem a bálványosváraljai táborba s most e beszámoló néhány lapját barátomra gondolva írom. Lásza és ítélje meg ebből az eredményt. Talán másként fog gondolkozni akkor, midőn hallja: a kolozsvári főiskolások már megint Bálványosváralján vannak, hogy a megindított kutatások felibe ne maradjanak.

A BÁLványosVÁRALJAI MUNKATÁBORT a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége (K. M. D. Sz.), illetve a Szövetség társadalomtudományi és néprajzi munkaközössége rendezte. Terve még a múlt év telén felmerült, a munkaközösségi összejeveteleken sok szó esett a falumunkáról, a társadalomtudományi munkaközösség tavasszal faluestet is tartott, amelyen *Daday Lóránd* és *Kovács Imre* mellett a magyar paraszttársadalom kérdéseinek legkitünőbb ismerője, *Erdei Ferenc* adott szempontokat s az iskolai év végére megérlelődött a gondolat és a szándék. Vizsgák végeztével azzal utaztunk néhány napra haza, hogy egy hét múlva a táborban találkozunk.

Közben kitört a német–orosz háború s a lapok híroldala tele volt az ifjúsági egyesületek közleményeivel: egymásután maradtak el a tervbevett táborozások és konferenciák. Június 25-én én is azt hittem Vásárhelyt, hogy a mi tervünkbe ugyancsak beleszólt a történelem, azonban távirati kérdésemre megnyugtató választ kaptam s mire Kolozsvárra értem, már az előkészületek is javában folytak: az elszállásolás és ételmezés biztosítva s a vizsgálandó kérdések összefüggéseire rámutató előadássorozat is megkezdődött.

A tábor résztvevői ugyanis június 26-tól július 1-ig tizennégy előadást hallgattak végig. Bevezetőként *dr. Venczel József* intézeti tanár, a bálványosváraljai kutatás felkért vezetője, a társadalomvizsgálat alapelveit ismertette s a monográfia mai feladataira muta-

Bálványosvára lja és környéke*.

tott rá, majd a következőkben a táj földrajzi tényezőit dr. Hantos Gyula ny. rk. tanár, Bálványosvára lja történelmi fejlődését és a településtörténet szempontjait dr. Makkai László intézeti tanár, a a helynévgyűjtés módszerét és összefüggéseit dr. Szabó T. Attila ny. rk. tanár, a néprajzi gyűjtés elveit és ágazatait dr. Kovács László intézeti tanár, a jogi néphagyományok kérdését dr. Bónis György ny. rk. tanár, a fajbiológiai kutatás lehetőségeit dr. Csik Lajos ny. rk. tanár, a népegészségügyi megfigyelések alapkérdéseit dr. Lőrincz Ferenc ny. r. tanár, a néptáplálkozásra vonatkozó kutatásanyag részleteit dr. Ludány György ny. rk. tanár, a falunak, mint közösségi életformának a kialakulását dr. Pálosy Ervin ny. rk. tanár, a magyar közigazgatás formáit dr. Martonyi János ny. rk. tanár és a statisztika módszereit dr. Schneller Károly ny. r. tanár ismertette.

Az előadásokat megbeszélés követte s ugyanakkor néhány kérdéskörben a módszertani álláspont is kialakult. Szellemi fegyverkezés volt ez s egyben csapatszemle. Július 2-án s 3 án indultunk...

BÁLVÁNYOSVÁRALJA Szolnok-Doboka vármegye délkeleti részén, a Szamosba ömlő Bándó-patak mindkét partján fekszik, hegyek övezte mélyedésben, a Várhegy nevű magaslat tövében, melyen egykoron Bálványosvára állott. Hajdan történelmi hely, ma csendes kis község, világtól elzárt, sajátos léttel.

A várról 1269-ből már félre nem ismerhető utalást ismerünk, 1308-tól kezdve pedig állandóan szerepel a feljegyzésekben. A mondák szerint – amelyekről azonban csak a könyvek tudnak – e

* A térkép kisebbítése folytán a mérték nem 1:75.000, hanem 1:150.000.

várba záratta László vajda Ottó királyt, hogy a szabadulás áráként a koronát visszatarthassa. Kemény és jelentős vár lehetett. Jó darabig az erdélyi vajdák bírták, majd tulajdonos tulajdonost vált, mígnem 1541 és 1553 között Fráter György lebontatja s köveiből építteti Szamosújvárat.

A falu valószínűleg a Várhegy északi lejtőjén keletkezett. A néphagyomány legalább is emellett tanuskodik Csak később húzó-dott lennebb, a Bandó völgyébe. Jelentősége ma sem kisebb, mint lehetett századokkal előbb. A Szamos-kapu egyik őrálló magyar szigete a székelység és az Alföld között. Közel kétezer lakosából alig kétszáz román. És központi hely. Eltekintve attól, hogy környezőség, – népiségi centrum: annak a tájegységnek a szíve, amelynek szélein ott fekszik a Bandó-patak völgyét Dés felé elzáró román többségű *Szásznyíres*, az északi magaslatokon uralkodó színmagyar *Magyardécse*, a keleti hegyek tulsó oldalát megszálló vegyes lakosságú *Almásfalom* és a Bandó felső folyásánál a színromán *Bátöny és Csabaújfalu–Rosszpatak*.

Harminchárom főiskolai hallgató vett részt az itteni táborozásban: huszonnyolc fiú és öt leány; hét joghallgató, hét orvostanhallgató, hét közgazdaságtudományi hallgató, hét tanárjelölt, két katolikus s két református teológus és egy mezőgazdasági akadémiai hallgató. A négy hetes táborban a kutatásokat vezető *dr. Venczel József* intézeti tanáron kívül hosszabb ideig tartózkodott *dr. Martonyi János* ny. rk. tanár, a KMDSz tanárelnöke és *dr. Kovács László* intézeti tanár, rövidebb ideig *dr. Farkas Árpád*, *dr. Pálosy Ervin*, *dr. Reichenbach Béla*, *dr. Schneller Károly*, *dr. Visky Károly*. professzorok és *dr. Haáz Ferenc* tanársegéd. A vármegye vezető tisztviselői mellett *Hóman Bálint* vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából vitéz színei *Szinay Béla* ny. altábornagy, az Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Önkéntes Nemzeti Munkaszolgálatára főparancsnoka szemlélte meg a tábor, részletesen megismerkedve annak tudományos módszerével és a kutatás elért eredményeivel.

A KMDSZ-TÁBOR tulajdonképpen a harmadik erdélyi közösségi falukutató kísérlet. Az első efajta munka néhai *br. Bánffy Ferenc* jóindulatából 1931 nyarán történt, amikor a kiváló főúr kolozsorszai birtokán öt főiskolai hallgatót látott vendégül s támogatásával ezek a főiskolai hallgatók (*Demeter Béla* közigazgatási akadémiai hallgató, *Miklós András* és *Mikó Imre* joghallgatók, *Pálffy Zoltán* rajztanár és *ifj. Szabó Géza* zeneakadémiai hallgató) kilenc községben vizsgálhatták meg a magyar falu szellemi és gazdasági helyzetét. Munkájuk eredménye többek között az „Erdélyi Fiatalok Falufüzetei”-nek 3. és 4. száma (*Demeter Béla*: A falu és a szellemi áramlatok; *Mikó Imre*: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés).

A bábonyi tábor azonban mégis jogosultabb az „első munkatábor” megnevezésre, mert a borsai kutatás végeredményében egyéni tudományos munka volt. A bábonyi viszont valóban közösségi, a kolozsvári református Teológia kezdeményezése folytán, a Gusti professzor támogatásával elnyert hatósági engedély alapján. Az anyagiakat *Kós Károly* és a kalotaszegi egyházmegye teremti

elő, a tudományos vezetést *dr. Szabó T. Attila* vállalja s ugyancsak ő ír beszámolót a munka előkészületeiről, lefolyásáról és eredményeiről¹. Huszonhárom főiskolai hallgató vett részt ebben a vállalkozásban s a munka nagyobbik fele fizikai, 320 méteres új utat készítettek, 450 méter utat megjavítottak, 100 köbméter földet eltalicskáztak s egy kis patakot szabályoztak. A tulajdonképpeni falukutató munka során elkészítették Bábonyp népmozgalmi helyzetképét 1895-től 1936-ig, a református lakosságát 1815-től 1936-ig, a falut térképezték, a község lakásvizzonyait felmérték, elkészítették a tagosítás összehasonlító térképét, népnyelvi feljegyzéseket végeztek s a néprajzi gyűjtés során ceruzarajzokat és fényképfelvételeket készítettek. Két körülmény gátolta a nagyobb eredményt: az anyagi lehetőségek hiánya és a földmunkával vállalt tudatos teher, a két feladatnak egyszerre való megoldásában rejlő belső nehézség.

A bálványosváraljai munkatábor abban különbözik a borsai kutatástól és a bábonyi „első erdélyi magyar munkatábor”-tól, hogy közösségi munkája valójában közösségi munka volt, nem mint a borsai, és nem elegyítette a szellemi és a fizikai munkát, mint a bábonyi, hanem a falukutatás tudományos feladataira összpontosította figyelmét és munkaerejét.

A FALUMUNKA keretében három munkakör lehetséges: a falukutatás, az értelmi és fizikai munkaszolgálat, valamint a faluvezetésre való nevelés. A társadalomtudomány és a társadalompolitika részletága az első két munkakör: a falu társadalmi életmegnyilvánulásainak és jelenségeinek tudományos megfigyelése s e megfigyelések alapján javító, módosító beavatkozás az „agrársettlement” eszközeivel; a harmadik munkakör viszont pedagógiai jellegű s az amerikaiak rendszerében a társadalmassulási folyamatokat megfigyelő és leíró *socialization analysis* fejezetébe tartozik (*leandership*)².

A bálványosváraljai munkatábor a falukutatás terén vállalt feladatokat, mert ez a munka az elsődleges, a társadalmi életmegnyilvánulások és jelenségek ismeretén épül fel a settlement s ebből merít szempontokat az értelmiségnevelés is és *csak* a falukutatás terén vállalt feladatokat, mert a fenti munkakörök kérdései nem oldhatók meg egyidőben, csak egymásutáni sorrendben. Tehát a bálványosváraljai munkatábor nem végzett munkaszolgálatot a settlement értelmében, csak annyit, amennyi a bizalom felkeltése érdekében szükséges volt és a kutatás megkönnyítésére szolgált³. De nem volt előzetesen megfogalmazott leandership-szerű pedagógiai célkitűzése sem az értelmiségnevelés politikai oldalánál egyelőre többre becsülte annak tudományos vonatkozását: falukutatókat akart nevelni és nem u. n. faluvezetőket, mert a falukutatókból lesznek a legjobb faluvezetők.

¹ *Dr. Szabó T. Attila*: Az első munkatábor. Hitel, 1937. évi 1. sz. és kny.

² Vö. *Venczel József*: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom. Erdélyi Tudományos Füzetek, 1935, 78. sz. (I. A falumunka értelmezése.)

³ A teológusok templomi szolgálatot végeztek, az orvostanhallgatók elsősegélyt nyújtottak a rázorulóknak; a többiek szabadidejükben készséggel segítettek az elmaradt nyári munkálatokban.

A falukutatás szempontjából viszont a *monográfia* megkívánta vegyes módszert alkalmazta a vezető, vagyis a társadalomvizsgálat ismert módszereinek, főként a statisztikai, a szociográfiai és a néprajzi módszernek eredményeit úgy érvényesítettük, hogy a munka egyoldalúságát eleve kiküszöbölhessük. „A falukutatás módszerének vázlatát”-ban¹ dr. Venczel József rámutat arra, hogy „az újabb társadalomtudomány: Freyer, Sociologie als Wirklichkeitswissenschaft, Gusti, Sociologia monografica és az amerikai *rural sociology* tudományelvéhez hűen a társadalmi valóság egészének megragadását tűztük ki célul; – nem részletkérdések tisztázására, a *priori* tételek bizonyítására törekedtünk, hanem az adott társadalmi egység, Bálványosváralja, életmegnyilvánulásainak és társadalmi jelenségeinek a rögzítésére, mégpedig annak tudatában, hogy a *szociológiai parallelizmus* törvénye értelmében a társadalom életében nincs egyetlen jelenség, egyetlen életmegnyilvánulás sem, amely elszigetelt, önállóan működő és önmagában magyarázható volna”. És ugyanott bőszeges irodalmi utalások alapján kifejti azt is, hogy „a magyar társadalomkutatás területén jelentős háborúutáni módszertani tanulmányok összevetésével megállapíthattuk: magyar társadalomkutató rendszer még nincs, habár ennek a rendszernek kiinduló pontjai meglehetősen tisztázottak. Elvetettük némelyeknek azt a felfogását is, hogy magyar társadalomkutató rendszer hiányában külföldi példákhoz folyamodjunk, mert azt is megállapíthattuk, hogy a *rural sociology* elméleti alapvetése a mi társadalmunktól lényegileg különböző társadalom alkatát és anyagát tartja szem előtt, a Gusti-féle *sociologia monografica* elvei viszont – ha nem is annyira világos megfogalmazásban – ismertek a magyar társadalomkutatásban”, miként arra már régebb rámutatott a Gusti szerkesztésében megjelent *Sociologie Românească* 1936. évi 6. számában „Dela autocunoașterea națiunii la știința națiunii. Note asupra încercărilor de cercetare a satelor maghiare” (A magyar önismerettől a magyarságtudományig. A magyar falukutatás kísérletei) címmel.

„E megfontolások alapján – írja dr. Venczel József – végül is arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy az előbb említett rendszerek tanulságait figyelembe véve, újabb kísérletet teszünk. S ebben a kísérletben három alapvető szempontunk volt:

1. Határozottan elválasztottuk az *informatív* és az *objektív* anyaggyűjtést, hogy így az egyes társadalmi jelenségek, folyamatok és életmegnyilvánulások funkcióját megállapíthassuk a nép szellemi életében. Ez természetesen nem az objektív kutatás háttérbe szorítását jelenti, csupán annyit, hogy a tájkeret, a történet, az élettani vonatkozások, a gazdasági kérdések terén és a falubeli intézményekkel kapcsolatosan az objektív anyag feldolgozása egy későbbi kiszállás tárgyául jelöltetett meg. Az objektív anyag ugyanis jobbára csak leíró munkát igényel, melyet nem befolyásol az informatív anyag ismerete, viszont az informatív anyaggyűjtést lényegileg torzíthatja az objektív ismeretkör.

¹ A falukutatás módszerének vázlata. Összeállította: Venczel József egyetemi intézeti tanár. Kézirat gyanánt. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Kolozsvár, 1941.

2. Az anyaggyűjtésben és csoportosításban nem ragaszkodtunk merev kategóriákhoz: a társadalmi és természeti, avagy a történeti és lélektani tényezők, „keretek” és életmegnyilvánulások egymástól el nem választhatók, minden részletkérdés külön monográfikus probléma, amely csak akkor lesz érthetővé, ha a vizsgált jelenség, folyamat, életmegnyilvánulás valóságát szétágazó ok és okozati körével együtt vizsgáljuk és rögzítjük.

3. Végül a magyar társadalomkutatás hagyományainak megfelelően a néprajzi gyűjtést társadalomvizsgálatunk legfontosabb mozzanatának jelöltük ki, mivel a néprajz adja a legfontosabb támpontokat a társadalomkutatónak, – természetesen az a néprajz, amelyik anyagát maga is összefüggéseiben vizsgálja”.

VISSZATÉRVE azonban a harminchárom „falukutató”-hoz, megállapíthatjuk: ha kevés tudással is, de rengeteg lelkesedéssel indulunk el július 3-án Bálványosváraljára. Az első csoport már 2-án este előreutazott, mi másnap délelőtt követtük őket s néhányan a harmadszor forduló autóval csak este érkeztek. Désig vígan ettük a kilométereket, a IX. hadtesttől kölcsönzött katonai teherautó repült velünk a betonon, de amikor a dési cementgyárnál letértünk a főútról, szinte éreztük, hogy most elhagyjuk a várost és kezdődik a „falumunka”. Keskeny úton, töredezett hidakon haladtunk át, mind bejebb a szűk völgyben. Kíváncsiskodva néztük a dombokat, ismerkedtünk velük, vártunk valamit tőlük. Élményt vagy szórakozást? Nem tudom bizonyosan, de valószínű, hogy mindannyian romantikus képzetekkel küzdöttünk.

Az első nap nagyszerűen sikerült. Az állami iskola két hatalmas termét kaptuk meg s rögvest megkezdtük a beköltözködést. Az udvaron sátrat vertünk a konyhának, szalmazsákot töltöttünk, bútorokat rendeztünk, – s vacsorát főztünk tomboló éjszakadásban, szóval végigéltük a táborverés és szállásfoglalás minden izgalmát és örömét. A leányok három falusi gazdánál találtak lakószobát, kicsit messze tőlünk, de lassan ők is megszokták az önállóságot. A napi-rend reggel hat órai ébresztővel kezdődött. Hét órakor reggeli s utána mindenki a kijelölt munkahelyre sietett. Félkettőkor ebéd s félháromkor már megint szétszéledtünk a faluban. Vacsora hét órakor s utána vagy munkaértekezlet, vagy szétoszlottunk a fonókban, vagy kiültünk a templom-terére énekelni. Vagyis ez a tábor is megadta mindazt, amit a szokásos falusi cserkész táborok és ifjúsági konferenciák adtak. Adott csendes, derűs estéket, amikor a fáradt fiúk és leányok szinte feloldódnak a közös ének szárnyaló dallamában. Adott tréfás órákat falusi legényekkel és leányokkal, új dalokat és új meséket. De adta a nagy tapasztalatot, a falusi élet valóságának nagy tapasztalatát. Nemcsak megérezni a paraszti élet különvalóságát, de meg is érteni azt s vele együtt is érezni. A „szép” falu romantikus képét hamarosan eltakarta a valóságos falukép s már az első este mindenik meggyőződött arról, hogy a falukutatás nem tudományos játék, de *harc* a városi ember számára idegen és legyőzhetetlen „anyag”-gal. Dicséretére legyen mondván a

KMDSz-tábor tagjainak, hogy állották ezt a harcot s nagyobb küzdőkedvvel jöttek el Bálványosváraljáról, mint amekkorával oda mentek.

ÉLETEM LEGNAGYOBB ÉLMÉNYE volt ez a tábor – mondta egy „őreg fiú”, aki már végzett falumunkát és sok tábor sátorverését meg sátorbontását vezette. Hát mennyivel nagyobb élmény lehetett azoknak, akik a falu titkaival itt ismerkedtek meg. Mert ilyenek is voltak. Bálványosváralján nem gyakorlott falukutatók gyűltek össze, hanem a bálványosváraljai kutatás tette őket falukutatókká. Mikor indultunk, senki sem tudta bizonyosan, hogy milyen munkaágban fog a terepen dolgozni, legfőnnebb csak annyit tudott, hogy majd képességei lesznek mértékadók. A bálványosváraljai tábor *nevelő-közösség* volt abban az értelemben, amire már rámutattunk: itt tanultuk meg a faluismerés alapelemeit.

„A Falukutató Munkatábor munkarendjét úgy állapítottuk meg, – írja *dr. Venczel József* „A falukutatás módszerének vázlatá”-ban, – hogy már ebben kifejeződjék tudományos célkitűzésünk. Nem elégedtünk meg azzal, hogy az egyes kérdéskörök összekapcsolása majd a feldolgozás során úgy is megtörténik, mert az összefüggések látásának éppen a kutatás folyamán van sajátos szerepe. Az együttes társadalomvizsgálat nem helyezkedhetik a katonai stratégia álláspontjára: ha mindenik jól megoldja a maga feladatát, a terv sikere biztosított. A bálványosváraljaihoz hasonló népes munkaközösség tagjai nem merülhetnek el a nekik kiosztott vagy az általuk választott kérdéskör egyoldalú vizsgálatában, hanem állandóan, lépésről-lépésre ismerniök kell a kutatás egész anyagát, mert az együttes társadalomvizsgálatban résztvevő nemcsak részletfeladatokat old meg – a vezetőre bízván az összefüggések szemmel tartását, hanem mindig az egész feladatot tartja szem előtt, még akkor is, amikor részletkérdések kibogozásán fáradozik. Minden egyes kutatónak tudnia kell az általa vizsgált társadalmi jelenség szerepét az egész társadalom életében és ismernie kell már a gyűjtés közben azokat a tényezőket és jelenségeket, amelyek ezzel ok és okozati összefüggésben állnak.

Éppen ezért a bálványosváraljai munkát mentesítettük a kutatás merevségét előidéző, valamint a kutatók egyoldalúságára és önállótlanására vezető *kérdőívek* használatától, s az irányítást és a tájékoztatást a két naponként tartott *rendszeres megbeszélések és viták* segítségével oldottuk meg. Ezeken a megbeszéléseken egyfelől alkalom nyílt arra, hogy általános és részletes utasításokat adhassunk, a gyűjtött anyag rendezése és áttanulmányozása alapján kérdéskörökre vagy kérdésekre hívhassuk fel a figyelmet és kifejthessük a gyűjtés közben érvényesítendő szempontokat, rámutatva a problémák összefüggésére, a jelenségek kapcsolataira és a társadalmi viszonylatok számbaveendő részleteire; – másfelől alkalom nyílt arra, hogy az eszmecsere során minden egyes kutató lássa a szétágazó munkakörök alapvető összefüggéseit, a különböző irányú kutatások anyagának egymást kiegészítő, magyarázó és megokoló voltát. Ezekkel a jól előkészített megbeszélésekkel elérhettük a kutatás természetes fej-

lődésének biztosítását, azt, hogy a munka fokozatosan haladjon a tájékozódó anyaggyűjtéstől a részletek kivizsgálása s ezen keresztül az összefüggő kérdéskörök áttekintő tanulmányozása felé; – elérhettük a Munkatábor pedagógiai célkitűzését, azt, hogy minden egyes kutató a helyszíni tájékozódás, a monográfia alapanyagának gyűjtése közben találja meg a maga munkaterületét s ezen a területen munkája fokozatosan bővüljön terjedelemben s mélyüljön a problémák feltárásával s azok jelentőségének megismerésével egyidejűleg; – végül elérhettük azt, hogy a Munkatábor mindenegybes tagja napról-napra, fokról-fokra mind nagyobb érdeklődéssel, sőt az utolsó héten meglepő izgalommal lássa és érezze, hogy az együttmunkálkodás eredményeképpen miként épül, tökéletesedik és válik teljesebbé – *amonográfia.*”

OTTLÉTÜNK első két napja a táborveréssel telt el. Öreg szakácsnéknem s a kicsi cselédnek kívül nem is igen találkoztunk senkivel ezalatt. A második nap, emlékszem, ijedten beszélgettünk egyik barátommal: hogyan is fogjuk elkezdni a munkát? A falut messzebb éreztük mostan magunktól, mint két nappal azelőtt, Kolozsváron. A harmadik nap azután egycsapásra minden elkezdődött. Reggeli után mindenki kapott talán húsz házszámot s kemény parancsot melléje, hogy két nap alatt készítse el, a nagyteremben kifüggesztett utasítás szerint, a megjelölt házak lakóinak családi összeírását.

Az én sorom a 103. háznál kezdődött, fenn a Felszegen. Borongós vasárnap reggelen indultam arra kifelé. Az út közepén patakocská fut lefelé a Bandóba. Először széles a hely, azután összeszűkül s a komor jegenyék között a Várpád nyerge zárja el a kilátást. A házam messzebb volt, mint ahogy gondoltam, s valósággal kihaltnak éreztem. Néztem a kapun keresztül az udvart, seholt senki. Benyitottam, de csak egy pillanatra, mert hamar megint az úton álldogáltam. Isten tudja, honnan ugrott elő az a nagy fekete kutya, az előbb még seholt sem volt, s most minden reményemet elvette. Mert félek a kutyáktól, kisebb koromban többször megharaptak s eljátszották a bizalmamat. Azóta már országos híré falukutatókat is láttam legalább annyira félni a kutyától, mint amennyire én szoktam, de akkor úgy éreztem, hogy itten dől el a munkám. Be tudok-e hatolni a 103-asba vagy szégyenszemre tovább álllok? Bementem. Jött egy leányka, akkora mint az öklöm, mondta, hogy Mari néni fenn van az oldalba forgatni s menjek fel nyugodtan. Mondtam erre barátságosan, hogy vezessen csak fel engem, mert egyedül bajosan találok odáig. Kicsit csodálkozott, de azután előre ment, a kutyát elkussolta az útból s egy-kettőre ott állottunk Mari néni előtt. Aztán két nap alatt tizenhármas házból fordultam meg. A kutyáktól továbbra is féltem, de valahogy megtanultam bánni velük. Mindenütt beszélgettünk, hosszasan, cél nélkül. A végén ceruzát, papírt vettem elő s összeírtam a háziakat. Csodálkoztak, mert az idén már volt összeírás. (A népszámlálásra gondoltak) A legtöbb helyen barátságosan fogadtak, de voltak gyűlölködő, ellenséges tekintetek is. A panasz pedig seholt ki nem fogyott az emberek szájából.

Tehát már voltak ismerőseink. Az első munkaértekezleten ki-ki beszámolt arról, hogy merre járt, mit látott, mit tapasztalt s milyen jelenségekkel találkozott. Az utasítás ekkor még csak ennyi: járjunk el azokhoz, akik barátságosan fogadtak, beszélgessünk velük mindenről, ami a szakmánkba vág, vagy ami minket vagy őket érdekel, lehetőleg készítsünk feljegyzéseket. Nem időpocsékolás ez s egyetlen módja az általános tájékozódás megszerzésének.

A második munkaértekezlet már azzal zárult, hogy a beszámolók és viták eredményeképpen néhány fő kérdésterület elhatárolhatóvá lett s a gyűjtés iránya és lehetőségei is megvilágosodtak. Az értekezlet végeztével a vezető elkészíthette az első utasítást s elhatározhatta, hogy ezután az értekezletek két naponként megismétlődő módszeres értekezletek lesznek, éppen ezért: az eddig gyűjtött anyag, a jegyzőkönyvekben már is gyarapodó feljegyzések kicédulázandók s mindenki arra törekedjék, hogy az utasításban megjelölt főbb kérdéskörökre összpontosítsa gyűjtését. Ugyanakkor négyen arra kaptak megbízást, hogy lássanak hozzá az egyházi és községi anyakönyvek adatainak feldolgozásához. (Neki is láttak szegények s az utolsó éjszakán fejezték be az elején kisebb méretűnek ítélt munkát.)

Másfél hétig ebben a mederben haladt a kutatás. Dolgoztunk, a feljegyzések rohamosan szaporodtak, céduláztuk az anyagot, két naponként megbeszéltük s megvitattuk az eredményeket, eltűrtük a bírálatot és a szidalmakat s közben örömmel láttuk, hogy a vezető asztalán az ezernyi cédula rendszerbe kezd csoportosulni s az utasításhoz mind több függelék csatolódik, tehát a szempontok mind finomulnak s a munka mindinkább tervszerűvé válik.

Július közepétájt jártunk, amikor fordulat következett be kutatásunkban. Új utasítás jelent meg a munkaterem falán s a majd fél-napos értekezlet szigorubb mértékeket állított fel. Már nemcsak a kérdéskörök megszabása jelent ezután korlátot, hanem a személyi munkabeosztás is. Körülbelül így:

társadalomalkat és birtoktörténet	3	kutató
román megszállás és nemzetiségi kérdés	1	„
közvélemény	1	„
vallás, erkölcs, népi tudás	2	„
jogi gondolkodás és politikai magatartás	2	„
társadalmi kapcsolatok	1	„
település	2	„
szöveg, fonás, viselet	1	„
gazdasági néprajz	2	„
életkorral egybekötött népszokások	1	„
a családi élet első törvényei	1	„
folklor	2	„
mezőgazdasági üzemtan	2	„
a mezőgazdasági munka	1	„
általános gazdasági kérdések	2	„
népégészségügyi helyzetkép	4	„
néptáplálkozás	1	„
anyakönyvi másolás és cédulázás	2	„
központi napos szolgálat	2	„

Ezzel a munkának intenzitása szemmel láthatóan növekedett s a munkaértekezletek hivatása ettől fogva a felmerülő problémák rögzítése s a megjelölt kérdéskörök tartalmának fokról-fokra való tisztázása, bővítése és a már cédulázott gyűjtés-anyag alapján a részletek rendszerezése.

Közben, a harmadik hét folyamán, a gyűjtés eredményeinek felhasználásával a vezető elkészítette a cédulázott anyagnak azt a rendszerezését, melyet később „A falukutatás módszerének vázlatá”-ban foglalt össze s ezzel munkánk a negyedik héttel negyedik szakaszába lépett. Nagy aránytalanságok tűntek elő. Voltak kérdések, amelyek már komolyan elmélyültek, de voltak olyanok, amelyek válasz nélkül maradtak. Eddig a kutatók érdeklődése uralkodott az anyag fölött. Most bekövetkezett a perc, amikor az anyag túlnőtt rajtunk s amikor a logikus rendszer vette át uralmat. A hézagokat ki kellett tölteni, mert az volt a célunk, hogy a négyhetes kiszállás minden vonalon felvesse a kérdéseket. Tehát a vezető átvette a munka fokozott irányítását. A kiosztott tárgykörön belül megszűnt minden kalandozás, a kutatónak szorosan kellett ragaszkodnia az időközben testes füzetté nőtt utasításhoz. Aztán a negyedik hét végén elkészítettük mintegy háromszáz fényképfelvételünket. Az eredetinek vagy jellemzőnek ítélt népdalokat pedig fonográfon hengerekre írtuk.

Közben eltelt a négy hét; egy reggel újra megjött a katonai teherautó s falukutató munkaközösségünket visszahozta Kolozsvárra...

A KUTATÁS EREDMÉNYE mintegy ötezer cédula, az informatív gyűjtés anyaga, hét-nyolcezer népmozgalmi és családtörténeti cédula, térképek, fényképfelvételek, néprajzi vázlatok és fonográf-hengerek. Most a rendezés és a feldolgozás a feladatunk. A cédulákat csoportosítani kell, a kérdésköröket elválasztani, az összefüggéseket megjelölni s ami a legfontosabb: az anyagrevízió” során a hiányokat számbavenni, a kétes anyagot elkülöníteni s egyben az objektív gyűjtést előkészíteni.

Monográfiáról természetesen még szó sem lehet, legfőnnebb egyes részletkérdések monografikus feldolgozása jöhet számba – a tervbevett ellenőrző kiszállás megtörténte után. Ez alkalommal sem adhatunk tehát többet, mint néhány cédula anyagát szemléltetve – kiemelve különböző cédulacsomókból, hogy illusztrálják egyfelől anyaggyűjtő módszerünk első szakaszát, másfelől gyenge fényt vesztenek a vizsgált társadalmi egység hagyomány- és lelkivilágára, erkölcsi felfogására és magatartására¹.

*

a) Emlékezem Bács Simonnéra, aki ismert olyan öreg embert, aki még látta a várat. Olyan magas tornya volt, mint egy templomnak. (Molnár P. Ferenc, Bátony.u. 235, – Hontert János.)

b) A Vártetőn a várnak csak a teteje volt, a vár benn volt a

¹ A közlés után zárójelben az adatszolgáltató neve, életkora, lakóhelye, valamint a gyűjtő neve.

hegyben. (Nagyné, Togyika Mari, Felszeg 111, – Hontert János.)

c) Régebb a Várhegyen csak az Isten járt. Ma már meg van a hegy nyakalva. (Kovács Sándor bács – Molter Péter.)

d) A várat az emberek szánakkal hordták el Szamosújvárra s ott a várból építették a tömlőcöt. (Harangozó István 40, Felszeg 81. – Hontert János.)

e) A vár omladékaiból építették a templomot, mikor megnagyították. A csendőrlaktanyában is vannak a régi várbeli téglákból. (Szabó Imre 65. Felszeg 72. – Hontert János.)

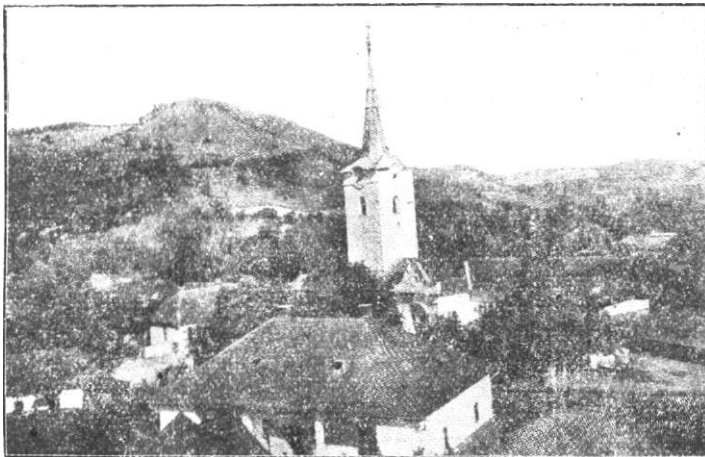
f) Mikor a Várhegyet megismertem, alig jártam még. Most össze van fogyva, omolva. Voltak vasrosték. Mi gyermekek néztünk be a sötétbe. Féltünk is. Bányásztak s lefolyt.

Apám kapott ott egy aranykardot, mikor szántott négy ökrrel. Az uraságé volt a föld. Apám ott volt béres. Pap Gyula úrnál, ahol most Heiszmann urék laknak. Nagy uraság volt. Apám a láposban találta a kardot. Pap Gyula úr elvette.

Mi, gyermekek, odajártunk egy-egy báránnyal, a nagy legénykék ökrökkel. Egyik tolvaj fiú, én magam láttam, megfogott egy rucát. Fekete szokmányt viseltünk, piros galanddal kötve. Levetette a galandot. Meghalt az ember ép mostanában, – ha élne, ő is tudná tanusítani. Megkötötte a galandot a ruca nyakára s beeresztette a rostéjba. Négy nap múlva a Cindor esztenáján alul az árokban fűrődött a ruca. Ugyanaz volt. Tanusította annak a legénynek a piros galandja.

A Várhegynek alagútja van Cindor esztenájának az árkába. Ott olyan téglák vannak,... nem olyan téglák, mint most. Marucán János, a legnagyobb kőműves a faluban, vitt haza ilyen téglákat. Marucán a pápista templom felé lakik. (Martonos János 64. Felszeg – Horosz Béla.)

g) Egyszer az édesapám bátyja szántott és az ekéje beleakadt egy üst pénzbe. Szamár volt, mert elvitte az úrnak, kapott érte tíz

Bálványosváralja református temploma. (Előtérben a papilak)

pengőt. Az édesapám akkor tíz éves volt. (Bálint Róza 44. Bátöny.u. 266. – Valentini Tibor.)

h) Igen rég volt, mikor még óriások éltek a várban. Akkorák voltak az óriások, hogy az egyik hegyről csak úgy átléptek a másikkra. Akkor történt. Az óriáskirálynak volt egy leánya, aki egyszer lement a völgybe és apró embereket látott szántani-vetni. Ökröstől, ekéstől a kötényébe rakta őket s felvitte az apjához, akitől megkérdezte, hogy mik ezek az apró bogarak, amik úgy túrják a földet. „Leányom – felelte az óriáskirály – vidd vissza ezeket, mert ezentúl ezek fognak itt uralkodni”. (Molnár P. Ferenc, Bátöny-utca 235. – Szilágyi István.)

i) Az óriásleány négy vagy hat ökröt, már nem tudni bizonyosan, felvett a kötényébe s felvitte apjához. „Né, apám, milyen bogarak turkálják a földet”. Mire azt mondta az apja: „Vidd vissza, mert ezután ezek élnek a világot!” (Szabó András Mártoné 31. Felszeg 104. – Horosz Béla.)

j) Az óriások az embereket dióbéllel hizlalták s meg is ették. Azért volt ott régebben sok diófa. (Harangozó István 40. Felszeg 81. – Hontert János.)

k) Az óriások is csak szántottak és vetettek, mint mi, mert puliszkát csak ettek. Reggel meg Désre mentek húsért. De akkor nem volt se alispán, se szolgabíró. A váruk akkora lehetett, hogy még tizenöt szoba is volt benne. (Nagy András 73. Felszeg 155. – Hontert János.)

l) Az óriások egyet léptek s Rettegen voltak. Ha lefeküdt egy óriás a Padhegyre, a lába leért a templomig. (Rusz János 72. Felszeg 128. – Hontert János.)

m) Az óriások húsféléket is ettek, mert megkapták a marhák csontjait, amiket megettek. – Kali Jánosék megkapták az óriások árnyékszékét is. Tele volt mindenféle szemetekkel és sok ganéjjal. (Molnár P. Ferenc, Bátöny.u. 235. – Hontert János.)

n) Óriások nemcsak ezen a vidéken laktak, hanem Csicsó várában is. (Borzási István 81. Bátöny u. 80. – Szani Elemér.)

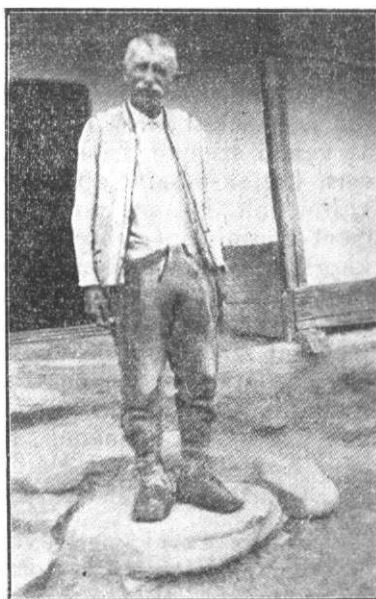
o) Az óriások bálványt imádtak, azért is hitták a várat Bálványosvárnak. (Harangozó István 40. Felszeg 81. – Hontert János.)

p) A tatárok pedig elindultak, hogy prédálják meg a népet. Ezt látta az óriásleány a várból s tudta, hogy az emberek a templomban vannak; futott, de nem tudta megelőzni s olyat kiáltott, hogy a szíve rögtön megrepedt. Oda is van eltemetve a rettegi temetőbe. A tatárok mind odaverték a sok népet a templom falához, azért nem fogja a templom falát mai napig sem a mész. Az óriások jámborok voltak. (Borzási István 81. Bátöny u. 180. – Szani Elemér.)

r) Vajdaleséről lesték az óriásokat, mikor bujnak ki, hogy löjjék őket. (Deák Julis, Felszeg 130. – Hontert János.)

s) Vajdalesén az oláhvajdák sáncot húztak s onnan pusztították ki az óriásokat. Akkora vasgolyókat lőttek az óriásokra, mint egy kicsi gyermek feje. Gyermekkoromban én is kaptam ilyen vasgolyókat (Deák Imre 91. Vidrás – Hontert János.)

t) Az óriásokat a szászok pusztították ki puskákkal s mindenféle fegyverekkel. (Molnár P. Ferenc, Bátöny u. 235. – Hontert J.)

Öreg adatszolgáltatók Bálványosváraalján.

u) A kurucokat és a tatárokat még látták a régiek, de az óriásokat már nem. (Varga Erzs 78. – Keresztes Mátyás.)

v) Az óriásokat a törvény tette le a hegyről. (Molnár János 80. Bátöny u. 292. – Tárkányi Szűcs Ernő.)

* *

a) Szentgyörgynapján járnak a boszorkányok. Befokhagymázák az istállóajtót, hogy a boszorkány ne menjen be s ne vegye el a tehén tejét. (Gál Juli 49. – Székely Pál.)

b) A boszorkányt onnan lehet megismerni, hogy farka van. Vagy a horgasinában, vagy a nyakcsigolyában, vagy a hóna alatt. (Varga Erzs 78. – Keresztes Mátyás.)

c) Nekem volt egy öcsém. Az ott volt a juhokkal. S úgy nap-szálltakor megjelent egy fehér asszony. Suhogott a ruhája, olyan volt, mint egy zsidóné asszony, zörgött a ruhája Odament az öcsém mellé s azt mondta: Ne félj, fiam, gyere ide hozzám, mert akkor boldog léssz a világon. Itt van egy ajtó, azon gyere be! Apám azt mondta: Ne menjen be, mert az pénzörző s ha oda bemegy, soha ki nem jön. (Borzási Sándor 87. Bátöny u. 239. – Szani Elemér és Hontert János)

d) A fehér embert a Furkájában, az Incze tagján találtam. Fényes délben 11 és 12 között. Úgy állott ott, mint egy ember. Jó szerencsét jelent, gondoltam, – megyek s kezetadok vele. Mindjárt füst s pára lett. Kétfelé oszlott, mint a felleg, ha belemegy az ember. (Kovács Bandi, Mészakút – Molter Péter.)

e) Azt a jövő-menőt akarják hallani? Én hiába mondom, aki nem látta nem hiszi. Én bizony mellette voltam, itt ebben a szőlő-hegyben. Vincellér voltam akkor. Első látáskor az út mellett le volt ülve. Láttam aztán még egyszer, amikor közlekedett. Hitős vincellér voltam. Lehetett vagy harminc éve. Éccaka volt 11 és 12 között. Jött velem szembe. Gondoltam: mindjárt lelövöm. Elmentem mellette mégis. Láttak-e szívólopót? Na olyan volt. Leült az út mellé. Ő ott ült. Fiú volt. Láttam mindenit, a kis...ját is. Eccer csak felkelt, elment három lépésnyire s úgy elment, a temetőn keresztül, a hegyen. Akkoriban János fiam még kicsi volt, két éves. Elmondtam itthon, de az anyjuk nem hitte. Aztán még láttam egyszer. Úgy húsz éve lehetett. ősszel, októberi hónapban, 7–8 óra felé. Vittem ki a panusát a máléval szárítani a kertbe. Hát itt tüzelt a szomszédban. Megijedtem tőle, letettem a panusát az eperfa alá s beszaladtam. Azóta soha nem láttam. Mi lidércnek hívjuk. Azt mondják az öregek, keresztletlen gyermekek volnának. Ha ülve látom, meg is mondom: fiú vagy leány. Amit láttam Gál Máté kertjében, az fiú volt. Láttam kis....ját is. (Martonos János 64, Felszeg – Horosz Béla és Molter Péter)

f) Húsz évvel ezelőtt volt. Éppen a marhákat hajtottuk, mikor a lidércet megláttuk. Akkora volt, mint egy csutka és világított. A szemei olyanok, mint a lang. Tudta, hogy közel akarok menni hozzá, hát gyuródott jobbra előre, hullott utána a szikra. Aki az Istenben bízik, az megközelítheti. De ő könnyen el tudja változtatni magát. (Kovács Bandi, Mészkrét – Molter Péter.)

g) Ha valakinek meghal a rokona vagy más hozzátartozója, annak a szelleme hazajár s szikrázik. Akitől ezt nem tudják eltávolítani, azt a lidérc megöli. (Varga Erzsébet 78. – Keresztes Máttyás.)

h) Egy szombat este mosok és éppen ki akarok teríteni, amikor nagyot villámlik és megjelenik a lidérc. Egy sírból jött ki. Ahogy megjelent, megrázta a fejét és csak úgy hányta a fényt maga után. Olyan nagy lehetett, mint egy törülközőkendő és emberalakja volt. (Ispán Anna 32. Felszeg 132. – Valentini Tibor.)

i) A lidérc rossz szellem, de van jó szellem is. Mikor élünk, velünk van a jó és a rossz is, és ha meghalunk, felszabadulnak. (Ispán Anna 32. Felszeg 152 – Valentini Tibor.)

* * *

Ety kislejány hegyek között,
Csak egyedül pávát őrzött.
Mentek hozzá jövevények,
Három ifjú leginyek.

„Hajes pávádat a főrásra,
Me azt nem biszhatod másra.”
Kimenének zóderdőbe,
Lehenyéltek a zódfübe.

„Te kislejány ara kírünk,
Az erdőbe jüjj el vélünk.”
„Ha veletek útam leszen,
Páváimat hó'a tegyem?”

A szüzecke elbágyodva,
Félálomba elaluda
Ott is hatták éccakára
Fenevadok prédájára,

A szüecske felbredve,
Csak egyedül megijedve:
"Itthagyanak iccakára,
Fenevadok prédájára.

Ver meg Isten csapásoddal,
Égből hányó tűzlángiddal,
Me itt hatytak iccakára,
Fenevadok prédájára."

(Szakmári Zsuzsa 80. – Székely Pál.)

* * * *

a) Megbüntette az Isten azt a leányt, ott a Bátor-utca végén, azért született másfélkarunak a bitangja. Minek csinál bitangot. (Bálint Róza 44. Bátor-utca. – Valentini Tibor.)

b) Régen, amelyik leány megpergett, a szégyenpadra tették. Ott volt a templom előtt. (Martonos Juli 35. Felszeg 147. – Valentini Tibor.)

c) Legény s leány között az erkölcs épp úgy volt, mint most. Melyik ilyen, melyik olyan, kinek milyen a szokása. Volt úgy, hogy a leány megesett. Nagy szégyen volt. Ha két évben egyszer előfordult. A templom előtt szégyenkő volt beásva. Egy magas kő, mint a sírkő. A leány, amelyik megbetegedett s a gyermek megszületett, elment a templomba, s mikor kijött, meg kellett hajoljon a szégyenkőre, a főemberek, a presbiterek előtt. Egy kicsit rosszat mondtak róla, szidták. Az eklézsiát megkövette, négy pengőforint tallért le kellett, hogy tegyen a presbitereknek. Ez a szokás is elmaradt, van. mondjuk úgy ötven éve, hogy ez elmúlt. (Martonos Jánosné 60. Felszeg. – Horosz Béla és Molter Péter.)

Aratók Bálványosváralja határában.

d) A finom úriasszony megért mindent, csak aki serkéből vált, az ugrál. (Salak Istvánné 41. Bátöny-u. 253. – Finta Gyöngyi.)

e) Régen nem volt ennyi verekedés. A háború elvadította a fiataltságot. (Szabó Imre dobráj 60. Felszeg 71. – Major László.)

f) Én úgy ítélem: halálért halál. (Deákné, Bátöny-u. 342. – Molter Péter.)

g) Nagyon változott a fiataltság. Régen nagyobb szégyenük volt, mint most. Most nem szégyelnek semmit. Fekete volt a vadmurom régen, ma nincs egy csepp fekete sem a muromban. (Szilágyi Zsuzsa 65. Kotyor – Valentini Tibor.)

* * * * *

a) Sokan nem tudják: mit ér a föld. Inkább elmegy szolgálni és mással mívelteti a földjét. (Bingya Néta, Felszeg 33. – Valentini Tibor.)

b) Reggel három-négy órától este nyolc- kilencig dolgozunk. Nagy fizetést érdemelne a földet munkáló munkásember. Egy iparos-ember sem dolgozik annyit, mint mi. (Szabó Márton Ferencé 67. Felszeg 104. – Horosz Béla.)

b) Párbeszéd: „Ne lopjátok el még a mai napot is!” –mondja az asszony. „Dehogyan lopom, sőt még el is adnék belőle, hogy ne legyen olyan hosszú”. (Molnár P. Zsigmond 52. Bátöny-u. 266. – Szani Elemér.)

c) Nem azért van nálunk szép termés, mert jók a földek, hanem mert küzködünk. (Fülöp János 50. Kertmeg 307. – Valentini Tibor.)

d) Szépen áll a község, mert itt mindenki dolgozik. Becsukva kapják itt mindig az ajtót, mert az asszonyok is elmennek, nem úgy, mint máshelyt. (Steffler Sándor, Valentini Tibor és Jancsó Gyula.)

e) De itt bele is vannak szokva az asszonyok a munkába, éppen úgy, mint a tehenek az igavonásba. (Molnár P. Zsigmond 52. Bátöny-utca 266. – Szani Elemér.)

f) Tizenöt gyermeket neveltem fel. Hetet az első uramtól, nyolcat a másodiktól. Sokszor éhen maradtam. Hiába főztem akármennyit, nekem csak a lábom maradt. (Özv. Borzási Jánosné 58. Felszeg 103. – Horosz Béla.)

* * * * *

a) Olyan magyar ember nincs, aki román lett volna. Isten ments, nincs egy sem. Ahol román az asszony, a leánya román, a fia magyar. Zavargás nincs köztük. Felesége jön a magyar templomba. Tiszteletben tartják egymás ünnepét, a román feleség tartja a magyar ünnepet is.

Táncban kerülnek össze a fiatalok. Román leány s magyar legény is egybe van. Más faluban verekedés volna, ölnék egymást, ha a táncba román menne. Váralján nagyon szépen mulatnak, nincs szemrehányás. „Gyertek a mi táncunkba!” – mondják a románoknak s azok jönnek. A magyarok is mennek a román táncba. A fiúk jóban vannak, mennek a román leányokhoz, román legények a magyar leányokhoz.

Építkezési formák Bálványosváralján.

Amikor bejöttek a magyarok, aki sértve érezte magát, ki kinek sértőzött, visszaadta. Megadták a sérelmet s azóta nincs semmi baj. Mikor kiment a román csendőr, az emberek kitették a lobogót. Híre terjedt, hogy jönnek a málomiak, mire bevették. Egyik román aszszony ment az utcán s látta, hogy veszik be a lobogókat. Csúfolódni kezdett: „Na, gátá lopogó”. Volt is mit halljon: „Ládd-e Anna, megvan a lopogó, nincs gátá”. Nem bántották, ezzel elintézték. (Martonos János 64. és Martonos Jánosné 60, Felszeg – Horosz Béla.)

b) Szilágyi Gligorné, mert nem állhatta a magyarokat, átment Romániába. (Szabó Ferkó István, Kertmeg 306. – Cs. Salamon Alajos.)

c) Itt olyan a román, mint a magyar. Nincs kiválasztás. Csak addig román a román, míg templomban van. (Máthé László 16. Alszeg 37. – Tárkányi Szűcs Ernő.)

d) A román pap megzavarta a házasságot. Ahol magyar volt az egyik és a másik román, a gyermeket követelte (Orbán Sándorné, Kertmeg 355. – Cs. Salamon Alajos.)

* * * * *

a) Ezt a sok nemzetet mind a papok és az írástudók csinálták. Hogy is lehetett egy embertől annyi nemzet?! (Martonos Dánielné 50. Alszeg 8. – Tárkányi Szűcs Ernő.)

b) Mindig lesz háború, mert kevesebb a föld, mint amennyi kellene. (Kerekes Jánosné 49. Alszeg 13. – Steffler Sándor.)

c) A multkori háborúban nem vesztettünk volna, ha Tisza Pistát meg nem ölik. Tisza éppen olyan nagyfejű volt, mint Hitler. Ő vitte a háború sorsát. (Fülöp János 51. Kertmeg 307. – Steffler Sándor, Valentini Tibor és Jancsó Gyula.)

d) Ügyes az a Hitler-ember. (Szabó Márton Ferencé 67. Felszeg 104. – Horosz Béla.)

e) Hitlerről azt hallottuk, hogy ő akarja, hogy bejöjjenek a magyarok. (Ispán Anna 35, Felszeg 141. – Valentini Tibor.)

f) Ebben a háborúban Isten segítségével, úgy gondolom, a magyarok és a németek győznek. (Deák Ferenc 50. Bátöny-u. 190. – Valentini Tibor.)

g) A zsidók örvendeznének, ha Oroszország győzne. Ha győz az orosz, jobbgyságba viszi a népet s a zsidók mágnások lennének. (Borzási Imre 30, Alszeg 34. – Valentini Tibor.)

h) A japán nem fog a németek ellen támadni, mert a magyarokkal rokonságban van és már ezért sem teszi ezt. – Amerikában több nemzet van és az ottani vezetők mind németek. Ezért amikor egyet lépik Amerika, azt Németország már tudja. (Deák Ferenc 50. Bátöny-u. 190 – Valentini Tibor.)

i) Jobb lenne, ha a mostani háború után inkább Erdélyt kapnánk, mint idegen földeket. (László Imre, Kertmeg 301. – Steffler Sándor.)

j) Nekünk Délerdély kell s nem Galicia. (Molnár P. István 44. Felszeg 156. – Valentini Tibor.)

k) A mai kormány jó lehet, mert az oláhoknak nem tetszik. (Deák Ferenc 50. Bátöny-u. 190. – Valentini Tibor.)

l) A magyar érzelemért mindennél jobban érzem magam. Ezt akartam megérni még egyszer. Ezért imádkoztam huszonegy éven át minden nap. (Réti Imre, Bátöny-u. 235. – Weltner Rezső és Cs. Salamon Alajos.)

GYÜJTÉSÜNK ANYAGA azonban – mint említettük – még ma is rendezés alatt áll a vezető meghatározta irányelvek és rendszer keretén belül. De a cédulák tömegét tizenkét főcím alatt már is csoportosítottuk¹:

I. Tájkeret:

1. A falu földrajzi elhelyezkedése
 2. Földminőség
 3. Népi növény- és állattan
 4. Tájszociológiai anyag
- Mellékletként: fényképfelvételek és térképek.

II. Élettani vonatkozások:

1. Népmozgalom
2. Fajbiológiai jegyzetek
3. Egészségügyi helyzetkép
4. Néptáplálkozás
5. Népi gyógymódok és gyógyszerek
6. Népi állatorvoslás
7. Orvosok – bábák – javasok – bűbájosok.

Mellékletként: népmozgalmi anyag 1751–1940, adatok a családfa kutatáshoz, családösszeírás és családlapok 1941 július, a tábori ambulancia rendelőkönyve.

¹ Az alábbiakat l. egészen részletesen Venczel József: A falukutatás módszerének vázlata: 7–26.

III Gazdasági kérdések:

1. Gyűjtőgető gazdálkodás
2. Halászat-vadászat
3. Földmívelés
4. Kertgazdaság és szőlőmívelés
5. Erdőgazdálkodás
6. Állattenyésztés
7. Ipar
8. Értékesítés
9. Kereskedelem
10. A pénz
11. A megélhetés forrásai

Mellékletként: a tagosítási kataszteri birtokívek másolata és a kataszteri átalakítások adatai.

(Sajnos, a kimondottan mezőgazdasági kérdések tisztázására nem volt elegendő emberünk. Így a művelési ágak egyrésze meglehetősen elhanyagolt. Azonban annál eredményesebb volt az iparral és a kereskedelemmel kapcsolatos adatgyűjtés és a pénz szerepének meghatározása, valamint „a megélhetés forrásai” c. fejezet, ennek is az a része, mely a családi gazdaságok üzemkategóriáival és a családi gazdaságok hozamával foglalkozik (vagyon- és jövedelemmérlegek, a megélhetés lehetőségei és nehézségei, a részes földmívelés, szegődmények, kisegítő díjazott munka, napszám, munkalehetőségek.) Megállapítottuk, hogy a napszám nemcsak a munkabér formája, hanem valóságos valuta, amelynek árfolyama a különböző tényezők hatására törvényszerű változásokat szenved s egyben a munkaerő-uzsora jelentékeny kifejlesztő eszköze. Általában ezen a területen a rablógazdálkodás fokozottabban nagyobb, mint a város védettebb proletáriátusánál.)

IV. Tárgyi hagyaték + szellemi hagyomány:

1. Gazdasági néprajz
2. Népi mesterségek
3. Település és építkezés
4. Közlekedés-teherhordás
5. Házberendezés
6. Háztartás
7. Gyógyítás-kuruzslás
8. Viselet-ruházat és textilfélék
9. Vigalom és játék
10. Tiszta szellemi hagyomány (l. külön c. alatt)
11. Szokás-anyag (l. külön cím alatt)

Mellékletként: fényképfelvételek, rajzvázlatok, néprajzi tárgyak.

V. Népnyelv:

1. Népnyelvi feljegyzések
2. Szólás-mondások
3. Helynevek és azok magyarázata

VI. Tiszta szellemi hagyomány:

1. Népi kozmológia
 2. Történelmi tudás
 3. Mondák és történetek
 4. Népmesék
 5. Népköltészet és népi zene
 6. A babona és bűbájosság
 7. Keresztény szellemi néprajzi elemek
 8. Népi magatartás és öntudat (l. külön cím alatt)
 9. Népi jog és igazságszolgáltatás (. külön cím alatt)
- Mellékletként: fonográfhengerek.

VII Népi lélektan (közvélemény és magatartás):

1. Általános kérdések
2. Gazdasági lélektan
3. Művelődési lélektan
4. A magatartásra jellemző részletkérdések.

(Természetesen ennek az új kutatásnak finom részleteiig az első kiszálláson még nem juthattunk el. Egyébként u. n. általános kérdések: a közvélemény anyaga (élet és halál, a világ, emberi lét, a foglalkozás, a családi állapot, a tudás és tudatlanság, úr és paraszt, gazdagság és szegénység, régi és új stb.), továbbá a közvélemény alakító és jellegadó tényezői, lázadás a közvélemény ellen, a közvélemény melletti és elleni mozgalmak számbavétele; a gazdasági lélektan a termelő, a fogyasztó és az értékesítés körül csoportosul; a művelődési lélektannak vannak vallási és erkölcsi vonatkozásai s külön kutatja a nép ideáit a szépről, az igazságról és a valóságról; végül a magatartásra jellemző részletkérdések: optimizmus – pesszimizmus – indifferenzizmus, önzés – önzetlenség, közösségi érzés – individualizmus, intelligenciával, vezetőkkel, intézményekkel szembeni magatartás, szomszéd falvak és a város megítélése stb.)

VIII. A történeti emlékezés anyaga:

1. Régészeti vonatkozások
2. A falu földrajzi elhelyezkedése és határának kiterjedése
3. Régi családok
4. Jövevény családok
5. Emlékezések régi vezető emberekre
6. Részletek a falu történetéből
7. A román megszállás ideje
8. Társadalom- és birtoktörténet
9. Nagyobb háborúk, elemi pusztítások, járványok.

(Természetesen minden objektív segédeszköztől mentes, tisztán informatív anyaggyűjtés. Az volt a célunk – s ez jobbra sikerült is, – hogy olyan falutörténeti anyagot gyűjtsünk össze, amely a történeti hagyományra, erre a sajátos hagyományanyagra jellemző, nem törődve azzal, hogy e hagyománykincs és az írott történet közt nem egyszer áthidalhatatlan szakadék tátong mind időszemléletben, mind az egyes történeti események leírásában és megítélésében.)

IX. Népi jog és politika:

1. A népi jog és a jogi néphagyomány
2. A közigazgatás és a közigazgatással szembeni magatartás
3. Politikai magatartás.

X. Szokásanyag:

1. Születés és gyermekkor
2. Ifjukur
3. Házasság
4. Családi élet
5. Gazdasági élet
6. Közélet
7. Törvényes élet
8. Vallásos élet
9. Halál és temetés
10. Jeles napok.

XI Az egyház és az iskola (Vallásos életforma és művelődési helyzetkép):

1. Az egyház és a vallásos életforma
2. Az iskola és a művelődési élet.

(Bálványosváralja túlnyomó részében református falu. Egyházi iskolája nincs. Szekták terjedőben. Kutatásaink itt is elsősorban a népi vélekedést keresték, a jelenségek lelki rugói érdekelték s az a hatás, amit a templom, a templomi szolgálat, az iskola és a körötte gyűrűző művelődési mozgalom a falu lelki és szellemi képére gyakorolhat.)

XII. A társadalmi élet alapjai:

1. A család és a családi élet:
 - a. Nevek, melléknevek, csúfnevek
 - b. A házasság
 - c. A természetes gyermek
 - d. Az örökbefogadás
 - e. Az öröklés
 - f. A válás
 - g. Adalékok a családi élet jellemzéséhez (az ősök emléke és tisztelete, az „öregek” és „fiatalok” viszonya, a házasfelek viszonya, szülők és gyermekek viszonya, testvérek viszonya, gyermekáldás, a lakás, gyámság és gondnokság, agglégénység és vénleányság, családi ünnepnapok stb.)
 - h. A cseléd helyzete.
2. Különböző kapcsolatok:
 - a. Rokoni kapcsolatok
 - b. Szomszédok kapcsolatai
 - c. Nemzedékek viszonya
 - d. Felekezetek viszonya
 - e. Nemzetiségek viszonya
 - f. Általában: együttműködés – ellenségeskedés.

AZ ELMONDOTTAKHOZ még azt tehetjük hozzá, hogy augusztus 3-án nem jöttünk mindannyian el Szolnok-Dobokából. A tábor tagjaiból két négyes csoport vált ki s a megye vezetőinek megbízásából végiglátogattak néhány veszélyeztetett szorvány-községet.

Ésmég valamit. Az utolsó munkaértekezlet végén Bálványosváralján megalakult az *Orbán Balázs Munkaközösség*. Nem szervezet, nem egyesület ez, hanem jelképes közösség, szellemi magatartásunk szimbóluma. Ámbár szeretnénk, ha a finn *retkikunták* párja lehetne s szolgálatban annyit tehetne a magyar kultúrának, mint tettek a finn fiatalok „kiránduló csoportjai” a finn művelődés megújítására.

MOLTER PÉTER.

M A G Y A R I R Á N Y T Ű

MAGYARSÁG A VÁLTOZÁSBAN

EGY ÉV ELTELT. Az első magyar ősz után elmúlt a második is. Az első a felszabadulás izgalmával, boldogságával volt tele. Naponta kóستolgattuk: hogyan lesz az álomból valóság. A másodikban megritkultak az ünnepnapok és megszorodtak a hétköznapiak. Megszoktuk a valóságot s hogy tovább léphessünk: most már a valóságból kell új álmot szőni, hogy az is valósággá válhasson.

I.

ERDÉLY TÜRELMI ÉVE UTÁN

SOKAN MARASZTALTÁK EL az erdélyi magyarságot, mivel nem vállalta megdönteni azt a természeti törvényt, hogy a rész nem végezheti el az egész feladatát. Arra a – különösen az első időkben – mindenfelől nekünk szegzett óhajra gondolok, amely szerint a szenvedésekben megacélozódott erdélyi erőknél haladéktalanul fel kell vonulniok a reformok frontján és ki kell harcolniok a magyar életnek annyira esedékes átalakulását. Ugyanezzel a várakozással fogadták a felvidékieket is, akik rögtön belevetették magukat ebbe a küzdelembe, de mint egység fel is morzsolódtak. Az erdélyi magyarság igen helyesen megérezte: ahhoz, hogy országos feladatot vállalhasson, szükséges, hogy előbb rendbehozza a saját állapotát. Ez az első feladat.

Tájékozódni kellett elsősorban a magyar életben és ez a tájékozódás nem volt egyszerű. Ismerkedni kellett emberekkel és intézményekkel, belülről kellett megismernünk az állami organizmust, amelyet kisebbségi sorsban csak kívülről és ellenségesen szemlélhettünk. Szemléletünket egyszerre szűkíteni és tágítani kellett. Szűkíteni, mert egész Erdély helyett a kérdések megoldásánál csak félErdélyben gondolkozhattunk, és tágítani térben és tartalomban. Térben Sopronig, tartalomban a többségi létig. Az idősebbeknek ez könnyebb volt. Minket az állam és az állami intézmények mindaddig csak abban a vonatkozásban érdekeltek, hogy milyen lehet velük szemben a legeredményesebb védekezés. Figyelmünk és gondunk kizárólagosan a társadalom, a nemzeti élet felé fordult és azt akartuk mindenképpen megerősíteni, ellenállóvá acélozni. És amikor egyszerre

kítáruáltak előttünk a kapuk, s miénk lett az egyetem, a városháza, vármegyeháza és az állami intézmények ezernyi lehetősége, kissé egyensúlyunkat veszítettük. Az értékelés egyensúlya bomlott meg. Kisebbségi sorsban az volt egyetlen örömünk, erősítőnk, ha a magunk erejéből valamit: iskolát, szövetkezetet, napközi otthont létesíteni tudtunk. Most jött a magyar állam s egyszerre – hogy csak a művelődés terén maradjunk – a magyar kultúra szolgálatába állított egyetlen városban, Kolozsvárt: egyetemet, nemzeti színházat, Erdélyi Tudományos Intézetet, múzeumot, gazdasági akadémiát, zene-konzervatóriumot s több mint 10 középiskolát és szakiskolát. Ilyen arányok mellett természetesen eltörpültek azok az eredmények, amelyekre kisebbségi sorsban mutathattunk reá s a magunk erejét az állami lehetőségekhez viszonyítva hirtelen kicsinek, sőt feleslegesnek éreztük. Ez aztán törést okozott abban, amiben az erdélyi magyarság a legerősebb volt s ami legnagyobb értékének tekinthető: a társadalmi tevékenység kifejtésében. Azok s itt elsősorban a falusi értelmiségres a lelkesekre és a tanítókra gondolok, akik eddig azt érezhették, hogy az ő vállaikon nyugszik a nemzet sorsa, a tehertől megszabadulva egyszerre feleslegesnek érezték magukat. Intézményeink vezetői helyesen ismerték fel, hogy ennek a társadalmi öntevékenységnak fenntartása nélkül az erdélyi kérdések aligha oldhatók meg s mindent elkövettek, hogy biztosítsák továbbra is azokat a kereteket, amelyek között ez az öntevékenység munkáját kifejtheti.

Egy év után tisztábban láthatunk e téren is. Most már nyilvánban eldőlt, mi az állam feladata és mi marad meg társadalmi feladatnak. Az állam is felismerte, hogy Erdély különleges viszonyai között a társadalmat kell egyes kérdések megoldására segítségül hívnia, másfelől a társadalom előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy nagyvonalu és Erdély életére kiható tevékenységet csak az állam segítségével tud kifejteni. Megteremtődik tehát az annyira szükséges egyensúly az állam és társadalom között.

Türelmi évnek tekinthetjük és annak is kell tekintenünk az elmúlt esztendő. Türelmi évnek, mely alatt feladatunk a tájékozódás, a tennivalóknak megállapítása, az intézmények szerepének ártértékelése és a magyar állam egységébe való beillesztése volt. S türelmi időnek kell tekintenünk amiatt is, hogy a társadalmat alkotó egyéneknek majdnem mindegyike elhelyezkedését, munkahelyét, jövője biztosítását kereste. Régi és megszokott munkaközösségek bomlottak fel, az elhelyezkedés ezernyi lehetősége szétszórta a régi munkatársakat, az új munkakörök új közösségeket teremtettek, a társadalmi életben is mozgásnak indult minden s régi együttesek bomlottak fel és újak keletkeztek, egyszerűen az első idők metamorphosisa oly erős és mindenkinek életére, a közületekére és egyénekére egyaránt kiható volt, hogy az erdélyi magyarság szerepének és feladatainak újraértékelése és az új helyzethez szabása nem következhetett be.

A türelmi időnek azonban vége. Az egyesek elhelyezkedtek, az intézmények beilleszkedtek, az állami szervek munkába állottak s a magyar élet Erdélyben megindult. Az adottságokkal és a lehetőségekkel megismertedtünk s a szükségszerű kiábránduláson is túlestünk, ideje tehát, hogy széttekintsünk saját portánkon és tisztázzuk

feladatainkat mind az egyetemes magyarság, mind önmagunk irányában. Hiszen, ami eddig történt, csak előkészület volt: az előfeltételeket teremtettük meg csupán ahhoz, hogy igazi feladataink végzéséhez hozzáláthassunk.

BIZONYOS TÜRELMETLENSÉG észlelhető az erdélyi magyarság soraiban s ez a türelmetlenség egészséges. Arra utal, hogy az emberek figyelme a saját sorsuk elrendeződése után újra a magyarság kérdései felé fordult és az erők felszabadultak arra, hogy közösségi feladatokat vállalhassanak. Eggyel mindenekelőtt tisztában kell lenni: Erdély nemzetiségi megoszlása nem engedi meg a magyarság számára a külön utakon járást és az erők szétforgácsolását, hanem az erők legjobb felhasználását és a magyarságnak nagy nemzeti céljaiban való összeforradását követeli meg. Az átszenvedett huszonnégy év felnyitotta az erdélyi magyarság szemeit: tisztán látjuk pusztulásunk okait, de az újjáépítés útját is. A huszonnégy év nemcsak gyenge pontjainkra mutatott rá, hanem erőinket is megismertette velünk. Ezekre az erőkre támaszkodva és ezeket az erőket kifejlesztve érhetünk csak el eredményt.

Ilyen erő *a nép*. Nem maradhattunk volna meg magyaroknak és magyarokul, ha a magyar nép nem vállalta volna minden elnyomás, ígéretés és csábítás ellenére a magyar sorsot. Értelmiségünk legnagyobb része repatriált, a nép egyedül maradt, de állta a vihart, mint a tölgyerdő. Erdély újjáépítését is csak a magyar nép felerősítésével, erejének megnövelésével, felfokozásával és hódításra indításával lehet elvégezni.

Ilyen erő *az szellem*, mely rabságunkban világított. Költőket adott, akik a meredélyeken, ahol a józan ész torpanva állt meg, hitükkel átvezettek, írókat, akik a helytállás kötelességét öntudatosították, tudósokat, akik kisszerű viszonyok között is erdélyi elődeik nyomán járva a multat tárták és jövőt építettek, lelkészeket, akik Istennel a magyar sorsot idézték, és tanítókat, akik „a nemzet ibolyáiból” a magyar nyelv apostolaivá nőttek.

Ilyen erő *az ember*. A közösséget szolgáló, magát áldozó, öntudatosan gondolkozó, magánosságában is a sorssal dacoló ember. Az Ember, akiről a tömegmozgalmak olyan szívesen felejtkeznek meg, de akinek értékét és jelentőségét éppen a kisebbségi elnyomás mutatta meg. Hiszen egy-egy vidék egész élete, jó vagy rossz sorsa azon fordult, hogy akadt-e megfelelő vezetője.

Ilyen erő *a közösségi érzés*. Milyen összekapcsoló erőt jelentett az az egyszerű tény, hogy mindnyájan magyarok vagyunk! Bebizonyosodott, hogy a nemzeti közösség a legerősebb és a legtermészetesebb közösség és háttérbe kell szorulnia, fel kellett bomlania azzal szemben minden másodlagos társadalmi avagy osztályközösségnek.

Ilyen erő *a társadalmi öntevékenység*, mely a mindenre kiterjedő idegen állami elnyomással szemben naponta bizonyította be az erdélyi magyarság életerejét és alkotó képességét. Erdély sorsa és jövője iránti felelősségéről az erdélyi magyarság akkor sem mondott le, amikor kiebrudalták azokról a helyekről, ahonnan ezt intézhette volna, hanem társadalmi úton oldott meg állami feladatokat. A

magyarság államalkotó ereje társadalmi szervezetekben élte ki magát és ezekben a társadalmi szervezetekben nem önző játékot űzött, hanem példát mutatott arra, hogy egy nép az államhatalom elnyomása ellenére is teljesíteni tudja kötelességét a föld s annak értékei iránt, melyet hazájának érez.

Ilyen erő a *nemzeti hivatástudat*, mely történelmünk példáin érlelődött. Az erdélyi magyarság azokban az időkben, mikor a jelen kibírhatatlannak látszott, a jövő homályában pedig a csillagok elhalványodtak, a multba fordult, régi magyarok példáiból gyűjtött erőt a küzdelemhez és a viharokkal dacoló magyar történelmen élesztgette hitét. Erdély multja arra tanította, hogy kisszerű viszonyok között is lehet nagyot alkotni és nyomorúságban is lehet embernek és magyarnak maradni. Erdély története tanította arra, hogy az erdélyi magyar mindig az egyetemes magyarságért hordozza a felelősséget. Bocskay és Bethlen Gábor példája nem az önző elzárkózásra tanított, hanem ellenkezőleg arra, hogy az erdélyi magyarok a hazája nem a Királyhágónál, hanem Dévénynél kezdődik.

*

De nemzeti hivatástudat mellett egy igényt is oltott belénk az erdélyi mult átélése. Azt az igényt, hogy Erdély Európa keletre tolt bástyája s e bástya fokáról áttekinthetjük Európát. Ez az igény magyarázza, hogy most, mikor egy év után tisztázni szeretnénk az erdélyi magyarság feladatait, nem elégedhetünk meg a befelé nézéssel, hanem körültekinteni is kívánunk.

II.

EURÓPA ÁTALAKULÁSA

TERMÉSZETES, hogy legelőször az európai átalakulással foglalkozunk. A magyarság, mint Európa szerves része, az európai átalakulásban minden idegszálával benne él, annak válságait, reménysegeit szívével és agyával egyaránt átéli. Ha nem volna rádió, ha nem látnánk túl a határokon, ha nem érkeznének hírek naponta nagy és sorsdöntő eseményekről, akkor is, csupán a magyar életet nézve, abban is feltalálnánk mindazokat az elemeket, amelyekből az európai válság és az ebből kiutat kereső átalakító erők összetevődnek. *Teleki Pál* az európai élet óriási válságát, megrázkódtatásának nagysága és átalakulásainak mélysége tekintetében, a népvándorlás korához hasonlítja. „Még a nagy felfedezések kora, – írja, – a humanizmus, a renaissance, a reformáció és az ellenreformáció korszaka is eltörpül ahhoz a páratlan erejű, mélységű és kiterjedésű megrázkódtatáshoz, átalakuláshoz képest, amelyet ma önmagunkban, egész Európában és annak népeiben megélünk.”

A most folyó s méreteiben egyre növekvő háború eltereli a figyelmet arról, hogy nem csupán a hatalomnak, a térnek és a javaknak új elosztásáról van szó, hanem Európa, az európai kultúra

és civilizáció strukturális megváltozásáról. A fegyverek harcizaján és a különböző gazdasági, társadalmi és politikai rendszerek mérkőzésén túl meg kell érezni az emberi szellem, az emberi lélek vívódását, mely a benne levő örök emberinek új hajlékot akar emelni.

Ennek az óriási átalakulásnak legláthatóbb része hatalmi vonalon megy végbe s a most folyó gigászi háború eredményeképpen – a hatalomnak, a térnek és a javaknak új elosztásával – fog kialakulni az új hatalmi rend és megteremtődni az új hatalmi egyensúly. A háború a politikai küzdelem végső eszköze s kétségtelen, hogy a most folyó háborúnak előidézője az a tévedés, mely szerint az európai hatalmi egyensúly megállapításánál nem számoltak azzal a példátlan erőgyarapodással, amely a német és az olasz nép egyesüléséből bekövetkezett. Az itáliai félsziget, mely egy tucat politikai egységre oszlott, keveset számított a hatalmi egyensúlyban 1870 előtt és nem ismerték fel jelentőségét a világháború után sem, amikor az osztozkodásnál kismisztizték. Még nyilvánvalóbb a téves megítélés Németország esetében, mely a századok folyamán a Poroszország és Ausztria-Magyarország közötti rivalitás által is gyengített 300 heterogén politikai egység laza szövetségéből támadt fel. Nem vették észre, hogy Németország egységesítése egyszerre érvényre fogja juttatni azt az erőt, amelyet Németország centrális elhelyezkedése jelent s azt, hogy Németország ezáltal előbb-utóbb Európa vezető államává fog válni. A hatalmi egyensúly nem fedte a tényleges erőviszonyokat s miután ezen a győztesek elzárkózása folytán politikai és diplomáciai úton változtatni nem lehetett, a német és olasz nép fegyverrel kényszeríti ki a tényleges erőviszonyoknak megfelelő új hatalmi helyzetet. A két nép szövetsége, a Berlin–Róma tengely pedig újra feltámasztotta a nyugat-római birodalom rendező elvét, mely – mint *Ottlik László* e számban írt tanulmányában kimutatja – a perifériák anarchikus uralma ellenében érvényre juttatja a „közép” természetes egyensúlyelvét.

Európa hatalmi képe a most folyó háború eredményeképpen fog kialakulni a tényleges erőviszonyoknak megfelelően. Azonban a háború kimenetelétől függetlenül is meg lehet állapítani néhány törvényszerűséget. Már az előző világháború következtében is sokat veszített Európa világuralmi helyzetéből. Az addig inkább tőkéljével, mint fegyvereivel uralkodó Európa a világháború folyamán elszegényedett, tőkéje elveszett, exportja ellankadt és a többi világ-részekben komoly versenytársai támadtak. Az egyes világ-részek gazdaságilag önállósultak. Kétségtelen, hogy a most folyó világháború ezt a folyamatot siettetni és erősíti, s nem állunk távol attól a pillanattól, amikor Európa végleg elveszíti világuralmi helyzetét. Másoldalról viszont ez arra kényszeríti Európát, hogy minél szorosabb egységet alkosson és mint ilyen egység vegyen részt a világ-részek küzdelmében. Európa emiatt nagyobb gazdaságosságra, természeti kincseinek gondosabb kihasználására és tervszerű termelésre kényszerül; nem engedheti meg az egyes államok gazdasági elzárkózását és autarchiára való törekvését, mivel ahhoz, hogy gyarmatok nélkül is megélhessen, egyetlen gazdasági egységgé kell válnia. A gazdasági együttműködés kényszere maga után vonja természet-szerűleg a politikai együttműködés szükségességét is, másszóval az

európai államok régi értelemben vett szuverénitásának bizonyos korlátozását. Az a tény, hogy *Európa mindinkább a saját maga erejére utalódik*, változást idéz elő a különböző államok súlyának és jelentőségének értékelésében is. Jelentőségükből veszítenek a gyarmatbirodalmakra támaszkodó államok és visszanyerik jelentőségüket a szárazföldi tényezők. Talán ez a felismerés vezeti Németországot, amikor gyarmatbirodalom helyett életterét keletre akarja terjeszteni és Ukrajna bekapcsolásával teljessé tenni.

Nem kevésbé jelentős az európai átalakulásnak az a része, amely a hatalmi vonal mögött húzódik meg s melynek gyökerei mind a háborús feleknél, mind a semlegeseknél egyaránt feltalálhatók. Az európai ember került az egyensúlyvesztés állapotába s óriási erőfeszítéseket tesz, hogy egyensúly állapotát visszaszerezze. Ebben az egyensúlyvesztésben legnagyobb része annak az egyoldalú fejlődésnek van, amely a technikát túlfejlesztette, de az emberi élet egészébe való szerves bekapcsolását nem kísérelte meg. Része van a liberalizmusnak, mely felbontotta a természetes társadalmi és gazdasági közösségeket. Része van a tőke önzésének, mely a technika lehetőségeit kihasználva uralomra tört és elfeledkezett arról, hogy mindennek célja az emberiség java. Része van a tudománynak, mely elmerült a részletekben és öncélúvá vált. Része van benne az államnak, mely közönyösen nézte a gazdasági és társadalmi erők pusztító küzdelmét. Része van benne az embernek, akit a tudás elvakított és az élet végső értelméről megfeledkezett. A természet rendje az, hogy *a nagy szintézis* korszaka következék. Az ember emberként kíván élni és mindazt, amit felfedezett, megalkotott, be akarja illeszteni az élet szerves egységébe. Az ember nem elégedhetik meg az al, hogy uralma alá kényszerítette a természetet, hanem olyan társadalmi és gazdasági rendszert akar, amely a természet fölötti uralomnak eredményeit mindenki számára elérhetővé teszi és olyan államrendet, amelyben harmónikusan egybeolvad az emberi szabadság és a szabadságot biztosító rend.

Nem volna értelme a szenvedésnek és az áldozatnak, ha mögötte nem az emberiség tökéletesedés utáni vágya törne elő, mely szenvedésen, véren, könnyön és áldozaton keresztül nyugtalanul keres egy *jobb és tökéletesebb világrendet*. A szülés kínos járulékaian túl nekünk is meg kell látnunk a születés nagyszerű misztériumát. Az átalakulás mindig túlzással jár s minél nagyobb az átalakulás szükségessége és mérete, a túlzások veszélye is annál nagyobb. Az új rend mindig a régi feláldozását követeli s nehezen lehet elkerülni, hogy meg ne semmisüljenek olyan értékek, melyeknek elpusztulása örökös kár marad. Mégis bízunk kell abban, hogy azok az értékek, amelyek az emberiség sorsát előbbre vitték, nem pusztulhatnak el, hanem az átmeneti kor után visszanyerik régi helyüket. Korlátozásokat látunk mindenfelé, de ezek a korlátozások szükségesek mindaddig, míg az új rend egyensúlyi állapota be nem következik. Szükséges a korlátozás a gazdasági életben, hogy a kapitalizmus személytelen felelőtlenségével, önző tőkegazdálkodásával és erkölcstelen versenyszisztémájával szemben a személyes felelősségre, a szabályozott és egyben minőségi termelésre és a munka elvére felépülő *új gazda-*

sági rend megvalósulhasson. Bár kényelmetlen, mégis szükséges a korlátozás a társadalmi életben is, hogy az egyén és közösség egészséges viszonya és a különböző társadalmi osztályok közötti harmónia megteremtődjék: A korlátozást az állam végzi, melynek, hogy célját betölthesse, kezébe kellett vennie az irányítást. A liberális állam ellenhatásaképpen született meg a *totális állam* – túlzásaival együtt, de ezek a túlzások oly mértékben fognak eltűnni, amilyen mértékben kialakul az önmagán nyugvó egyensúlyi állapot, mely végül a korlátozásokat is feleslegessé teszi. Az átalakulásnak fokozatai vannak s természetes, hogy Németország és Olaszország, akik az átalakulásnak élén járnak, e fokozatoknak s e fokozatok által megkívánt túlzásoknak magasabb lépcsőire hágtak. Viszont az is kétségtelen, hogy az átalakulás gyökerei minden népben élnek és ellenhatás törvénye alapján gyorsabb mozgásra kényszerülnek. Liberális államról rég nem beszélhetünk már Anglia esetében sem, hiszen a háború viselése érdekében a vagyon- és a személyes szabadság tekintetében olyan rendszabályokat hozott, amelyek bármely totális államnak is dicsőségére válnának. S ugyanez a folyamat, amely Angliában végbement, végbe fog menni Amerikában is, a demokrácia és liberalizmus e „klasszikus” földjén. Akár világnézeti háborúnak tekintjük a mai háborút, akár nem, bizonyos, hogy bármelyik hatalom győzzön is, a világháború előtti életfelfogás, társadalmi és állami berendezkedés soha többet vissza nem tér.

Új formáját keresi az állam, a gazdasági élet és a társadalom és otthonát keresi az emberi szellem, mely állandóságot, biztonságot és egyensúlyt akar teremteni. A részletkutatások, a túlságos elemzés, a ráció önérvényesítése helyét a szintetikus kutatás foglalja el, mely a közösségben élő embert állítja vizsgálatainak középpontjába és a tudományt gyakorlativá teszi, hogy a közösségben élő ember számára emberibb és egyensúlyozottabb életet biztosítson. A részletkutatások felfedték a természet titkait, az ember titkait, a gazdasági és társadalmi élet törvényszerűségeit. S hogy ezt egységbe foglalhassa, vissza kell térnie az európai kultúra örök alapjához, mely a görög szellem, a római civilizáció és a keresztény életérzés társulásából született. Istenség, ember és természet harmóniájából kell újból az európai kultúra boltozatát megépítenie.

*

A magyar államiság és az európai kulturkörbe tartozásunk ezer esztendeje magyarázatul szolgálhat, hogy miért vemhes annyira a magyar élet is a változástól. Lelki, társadalmi és gazdasági alkatunk különbözősége csak a változást előidéző erők hatóirányát befolyásolja, de épségben hagyja azok intenzitását. A magyar állam elé tornyosuló nehézségek semmivel sem kisebbek, csak mások, a magyar gazdasági és társadalmi élet reformja semmivel sem indokolatlanabb, a magyar kultúra válsága nem kevésbé mély. A magyar állam jövőjének biztosítása, az igényes magyar élet és a magyarabb magyar kultúra megteremtése – megannyi reánk váró feladat és ha vizsgáljuk is Európát, azért tesszük, hogy önmagunkat építhessük.

III.

MAGYAR SZEREP

ÚJ ÉS MÉGIS RÉGI SZEREP vár reánk az új Európában. Mohács óta nem volt független Magyarország. Trianon elvette országunk kétharmadát, de visszaadta függetlenségünket s most már a független Magyarországhoz térnek vissza egymásután az elszakított részek. Az önálló és független Magyarország kezd kiterjeszkedni a Kárpátok medencéjében és minden eltelt év egyre jobban igazolja a természetet és a történelmet, hogy nem hiába formálták meg a Kárpátokban Európa egyik legállandóbb határát. A magyar hivatás újból erőre kap, magáénak érezheti a földet, melyen „annyiszor apáink vére folyt” s magáénak a feladatot, hogy ezen a földön gazdag és virágzó életet teremtsen. Bizakodással nézhetünk a jövőbe, mert nincs okunk félni egy olyan rendezéstől, mely Európában az állandóságot az állandóság tényezőinek: a geopolitikai tényezők és az államalkotó erők ismeretében kívánja biztosítani.

Nagy hatalmak létét önön erejük biztosítja. Kis államok sorsa attól függött mindig, hogy a nagyhatalmak egyensúlyi helyzete létezésüket vagy megszűnésüket kívánta-e inkább. Ha területük a szomszédos nagyhatalmak között az egyensúlyi helyzet megváltoztatása nélkül felosztható volt, úgy felosztották, ha pedig az egyik nagyhatalom a másik felett túlsúlyra került, a bekebelezést önhatalmulag oldotta meg. Magyarországtól az Északi-tengerig szinte évszázadonként váltokozva tűnik fel és tűnik el a kisállamok láncolata. Magyarország az egyetlen, amelynek határai – az Európán kívüli erőkre támaszkodó török benyomulástól eltekintve – állandóak voltak s ennek az állandóságnak a titkát a magyar államalkotó erőn kívül abban találhatjuk, hogy területe természetes határai miatt nem osztható fel (erre Trianon inkább bizonyíték, mint cáfolat) s ezen felül – mint *Teleki Pál* írta – elhelyezkedése valódi kulcshelyzet az orosz steppe, a Balkán és a nyugati tájak között. Magyarország helyzete sohasem volt kockázat nélküli, de lehetőség nélküli sem volt. A ránehezedő hatalmak sokszor létében veszélyeztették, de mindig lehetőség nyílt arra, hogy politikai ösztönével és képességével az egyensúlyozást megteremtse.

Számolhatunk azzal, hogy az új európai rendben Magyarország, mint erős középhatalom, foglalja el helyét. Nincs kétségünk aziránt, hogy a magyar politikai ösztön és államvezetői képesség semmit sem hagy kiaknázatlanul, hogy a nemzetet ide elvezesse s biztosak vagyunk abban, hogy a nemzet ennek a célnak érdekében – mint eddig is – minden áldozatot meghoz és tudatosan vállal.

A magyarság jövője azonban a külső államhatalmi helyzet megteremtésén túl azon dől el, hogy felismeri-e az európai s egyben a magyar átalakulást formáló erőket és ennek megfelelően megtudja-e teremteni azt a magyar életformát, melynek gyökerei a magyar multba nyulnak, a jelen szükségleteire épülnek és a jövő igényeivel számolnak.

A MAGYAR ÉLETBEN is régóta dolgoznak az átalakító erők. Ne tévesszen meg senkit a halogatás: a magyar átalakulás mindig sokáig készülődik, a nagy reformkorszak 70 évig tartott és egy nap elég volt hozzá, hogy formátóltva megszülessék. A háború utáni huszonnégy évnek szellemi élete is a magyar átalakulás problémáitól terhes. S csak azért, mert figyelmünk a formai változások felé fordult, nem vesszük észre vagy nem akarjuk észrevenni a magyar gondolkodásban az utóbbi húsz év alatt végbement változást. *Ady* a veszélyt hirdette meg, *Szabó Dezső* és iskolája a népi erőkhöz fordult, az erdélyi irodalom a történelmet és a történelemből áradó magyar hivatástudatot hozta és emellett a népi műveltség örök értékeit tárta fel, a falukutatók a gondolkodás középpontjába emelték a magyar nép elhanyagolt sorsát, egyházi íróink élén *Prohászka* és *Ravasz* nem engedték elhalványodni a spirituális értékeket. Írók és tudósok kutatták a magyar lét értelmét. Történetírók tárták fel a magyar multat. A magyar lélek vívódása, a szinte önvádig menő önismeretre törekvés, mind arra utalnak, hogy valami készülődik. Sőt a magyar közgondolkodás is a magyar mult, a szociális kérdés és a nemzeti feladatok terén olyan átalakuláson ment keresztül, melyet kevésbé semmiképp sem becsülhetünk. De a közgondolkodásban történt átalakulással szemben áll a mai magyar élet külső képe, annak lassúsága, merevsége és nehézkessége. Ezért azonban még semmi okunk sincs a borulátásra, bármennyire is uralkodó szellemi magatartássá akarnák tenni egyesek. A pesszimizmus, amelyet ma a szellem magára ölt, lehet divatos ruha, de idegen szabók munkája. A jelen egyes jelenségei bár kétségkívül riasztóak, de a multba menekülés mégis indokolatlan, mert az országépítés feladata ma megkívánja, hogy minél többen és többet foglalkozzunk a jövővel és vizsgáljuk, hogy ami az európai változásból látható, az kedvező vagy kedvezőtlen a magyarságra nézve. És ebből a szempontból sincs semmi okunk a borulátásra. Mert maga az a tény, hogy e sorokat Kolozsváron megírhatjuk, mindennél jobban bizonyítja, hogy hatalmi téren nem káros számunkra a változás. Az új gazdasági rendtől sincs miért félnünk. Igazán nincs okunk sajnálkozni a kapitalizmus bukásán és az önző tőkegazdálkodás megrendszabályozásán, még kevésbé azokon, akiket a kapitalizmus a nyakunkra növesztett. A kapitalizmus beköszöntése előtt a gazdasági értékek magyar kezekben voltak és nem csupán társadalmunk, hanem a kapitalizmus erkölcsstelen versenyrendszere is hibás abban, hogy lehetőségeivel nem a magyarok, hanem idegenek éltek. Egy olyan világgazdálkodásban, mely a személyes felelősségnek és minőségtermelésnek elvére épül fel, a magyar ember ép úgy helyet talál, mint a megnagyobbodott s ősi határai közé visszakivánczoló Magyarországnak minőségtermelésre alkalmas változatos tájai. A liberális kapitalizmus bukása nyújtja azt a lehetőséget, hogy újra magyar kezekbe kerüljön az ipar és a kereskedelem s ezáltal megteremtődjék az a független magyar középosztály, amely természetekintő feladatokat láthat el. A totális igényű államformától sincs miért félnünk és nincs okunk sajnálni a liberális állam bukását, mely elsősorban a zsidóság és a nemzetiségek térhódítását segítette elő. A totális állam a magyar nemzet erejére épül s épp ezért

fokozottabban tud gondoskodni a magyarságról. A kollektív társadalmi rend is kívánatos, hiszen a társadalmi egyensúlynak a megteremtése nem kevésbé érdekünk, mint másoknak. A középkor folyamán igen jól megvoltunk ebben a társadalmi rendben, sőt az *una et eademque nobilitas* elve sem mutatkozott haszontalannak. A szellemi és erkölcsi élet új rendjének meg éppen örvendhetünk. A racionális és öncélú intellektualizmussal szemben a lelki és szellemi hagyományok megújhodásának éppúgy, mint a szabadosságából visszatérített erkölcsnek.

Sok szenvedéssel jár, míg az új rend kialakul. Ha ma torz jelenségeket is látunk, arra kell gondolnunk, hogy ezek az átmenet velejárói s talán van annyira indokolt az emberiség mai vívódása mögött egy szebb és jobb világnak a képét keresnünk, mint a mában jelentkező egyes jelenségeket felnagyítva csak a multat siratnunk és a jövőtől félve elzárkóznunk. A magyarság útját kell keresnünk ebben az átalakulásban, mert ha a magunk útját jártuk ezer esztendőn keresztül, most sem tévedhetünk idegen utakra. Az új Európa kiformálásában nemcsak fegyverrel kell tevőleges részt vállalnunk, hanem a szellemmel is. A szellemmel, mely *Faust* mellett az *Ember tragédiáját* alkotta s a *Kolozsvári* testvérek Szent-György szobrával a renaissance olasz mestereit megelőzte. A szellemet idézzük, amelyet elnémitott a politikai porond harcizaja, túlharsognak a jelszavak és nem bírja a leegyszerűsített kategóriát. Az olasz és a német átalakulás útját költők, tudósok és filozófusok készítették elő. A magyar átalakulás útján is ezek jártak a nagy reformkorszak idején, s ha igazságosak akarunk lenni, meg kell állapítanunk, hogy azt a magyar átalakulást is, amelyik jönni fog – mert más nem jöhet –, szintén ők készítették elő. Kár, hogy az egybefoglalástól megtorpan-tak, pedig *éppen most lenne szükség az eligazítókra*, a tudománytalan tudománykodás és a világmegváltó tervek születése idején, melyeken úgy elcsodálkozhatunk, mintha azt látnánk, hogy Pallas Athene magyar páncélzattal pattan ki Zeus fajéből. Szükségesek lennének ezek az eligazítók, hogy a „magyar” fogalma mögé ne bujhassanak többé olyanok, akiknek számára a magyarság csak eszköz és a „korszerű” mögé olyanok, akiknek a számára ez csak érdek.

Némelyek azt állítják, hogy a magyar *individuálista*, tehát nem tudna beleilleszkedni a kollektív társadalmi rendbe. Ez a felfogás megcsonkítja, időben és térben megszükiti a magyar tartalmat, hiszen a történelem folyamán individuálista és kollektív korok váltják egymást, ez pedig azt jelentené, mintha a magyarság csak az egyikre lenne alkalmas. A középkor eléggé kollektív volt s nehezen lehet állítani, hogy a magyarság azt nem érezte volna magáénak, hiszen akkor volt a leghatalmasabb.

Jó lenne tisztázni az ezzel ellenkező felfogást is, amelyik annyira *szervezhetőnek* tartja a magyart, hogy azt képzei, hogy a társadalomszervezés néhány külsőségének, formaruhájának, jelszavainak stb. átvételével megvalósíthatjuk magát a szervezett társadalmat.

Alkotmányunk is csodálatosképpen többször szerepel a haladás megkötojeként, mint a természetes fejlődés eszközeként, holott az a tény, hogy ezer éves alkotmányunk van, mely annyi időt és az idő-

ben annyi változást megérve mégis magyar maradt és a miénk maradt, inkább azt igazolja, hogy a magyar alkotmánynak éppen rugalmasságában van az ereje. Ha nem rosszhiszemű, úgy rövidlátó az, aki a magyar alkotmány ezer esztendejéből csak az utolsó ötven évet tudja áttekinteni s az ez alatt az idő alatt kialakult részéhez ragaszkodik.

Nem ártana tisztázni azt sem: valóban kipusztítandó hibás tulajdonságunk-e az, hogy a tömegben nem tudunk felolvasni és minden helyzetben *önállóan szeretünk gondolkodni*. Vajjon nem éppen erényünk-e ez? Hiszen ha a végvárak tíz-tizenöt katonája mindig felülről várta volna az utasítást és nem mert volna önállóan cselekedni, mi lett volna belőlük? Az önálló gondolkodás csökkenti vagy növeli a nemzet ellenálló erejét? Vajjon éppen nem az teszi-e a kis népet erős nemzetté, hogy aránytalanul nagyobb benne az önállóan gondolkodók száma?

A magyar szervezésnél nem a tömegből kell kiindulni, hanem abból a tényből, hogy *a magyar minőségi emberfajta*, ereje tudatát sohasem a szám, hanem mindig a minőség adta. Ezt a sajátosságunkat a *Névtelen Jegyző* a honfoglalásra induló vezér ajkán ugyanúgy megszólaltattai „az emberiség nem a népek sokaságában, hanem a lélek erejében áll”, mint ahogy megszólal *Zrinyinél*, aki nem indul meg azon, ha *a török több is*, ha *mi jobbak* leszünk.

Nem ártana tisztázni azt sem, hogy a magyar átalakulást mennyiben gyorsítja vagy lassítja az, hogy állandóan *idegen példákra* hivatkozunk. Hiszen ahhoz, hogy egy nemzeti mozgalom megszülessék, a nemzeti érzésnek, a nemzeti öntudatnak a felfokozása szükséges és mindennek felett az az érzés, hogy a jövőt a magunk erejéből kiharcolni tudjuk. Viszont azzal, hogy állandóan másokra, mások erejére, segítségére és példájára hivatkozunk, tompítjuk a nemzeti öntudatot, kisebbségi érzetet ébresztünk, egyszóval olyan légkört, teremtünk, amelyben egy nemzeti mozgalom meg sem tud születni.

Sokan a *diktatúrát* az új Európa államformájának tartják. Pedig sem a kollektív társadalomnak, sem, a totális államnak nem velejárója és nem feltétele a diktatura. Általában a diktatura, mint átmeneti államforma, szokott átvezetni a demokratikus államforma végkifejlődéseként előállt szabadságból és szétesésből a hierarchikus vagy arisztokratikus államforma zárt és fegyelmezett világába. Néha azért születik, hogy a veszélyeztetett jogrendet megmentse, máskor pedig hogy új jogrendet teremtsen. Átmenet tehát és eszköz. Néha szükséges eszköz. Feltétlenül jön akkor, amikor a nemzeti elit elgyöngül, vezetésre képtelenné válik és az irányításról önmaga lemond. Ha a nemzeti elit feladata magaslatán áll, vállalja az átmeneti korok kockázatában az irányítást, úgy erős központi hatalom mellé állva diktatúra nélkül is át lehet jutni az átmeneti koron és át lehet vezetni a nemzetet az új korszakba. A diktatura az új rendnek nem lényege, hanem az átmenetnek jellemző jegye.

Jó lenne tisztázni azt is, hogy az *új elitképzéshez* elegendők-e a pártigazolványok. Egyáltalában jó volna tisztán látni azon a téren, hogy szükség van-e egyáltalán elitre Magyarországon avagy a magyar átalakulás – a némettel és az olasszal ellentétben – elit nél-

kül is elképzelhető?! Aszervezett társadalom a tömegre épül-e vagy az elitre?

Sok mindent kellene és lehetne tisztázni. El kell tüntetni a ködöt, amiben a magyar tájékozódni képtelen, mert agya a világos és az érthető dolgokhoz szokott és el kell oszlatni a zavart, mert a zavarosban csak halászni lehet, de országot építeni sehogysem.

ÉPÍTENI csak a nemzeti sajátosságokra lehet és azokra az erőkre, amelyek a nemzetet egyszer már nagygyá tették. Világosan bizonyítja ezt a fasizmus és a nemzeti szociálizmus példája. A fasizmus az *államot* állítja előtérbe, ez formálja a nemzetet és a népet. *Mussolini* szerint s „a nemzetet az állam hívja életre, amely az erkölcsi egységének tudatára ébredt népre átruházza saját akaratát és ezzel létrehívja azt”. Az olasz nép előtt, mint örök álom, az egykori római impérium áll. A nemzeti szociálizmus a fasizmussal ellentétben a *népet* állítja előtérbe, az állam csak eszköz arra, hogy a népközség fennállhasson s értelmét a néptől nyeri. Természetes ez, mert a németiségnek főleg nem a multjában, hanem a népében van az ereje. A magyarság számára mindkét út járhatatlan, mert ereje elsősorban nem a népben és nem az államban, hanem a *nemzetben* rejlik. Mit szülhet a nemzeti szociálizmus, melynek feszítő erejét még növelte az, hogy az állam keretén kívül is éltek német népcsoportok, ha átültetik nemzetiségi országba? *Hubay-Vagó-féle* törvénytervezetet s számtalan más kísérletet. Nem építhetünk másra, csak a nemzetre, mert csak ezzel pótolhatjuk azt, ami a számból hiányzik. A magyar minőségi emberfajta, ez az ereje. A nemzet is minőségi fogalom. A nép akkor válik nemzetté, amikor tudatosul benne egy magasabb küldetés. A nép önmagáért van, a nemzet azért, hogy sorsszerű feladatokat töltsön be. Minél több emberben él a nemzeti hivatás tudata, a nemzet annál erősebb. Neveléssel és szervezéssel minél több embert kell tehát bekapcsolni a nemzeti közösségbe, hogy éljék át a nemzet vágyait, vívják meg küzdelmeit. Az a szervezés, mely szintelenít és tömeggé olvaszt, eleve rossz. A minőség fokozása a cél, minél szélesebb elit nevelése. A magyar sors veszélyeztetettsége alakítja a törvényt, hogy a magyarnak mindig vitézebbnek, keményebbnek és erősebbnek, egyszerűval különbnek kellett lennie. Mert két malomkő között sokáig lehet örlődni, sőt végül maguk a kövek porladhatnak el, de ennek az a titka, hogy a két malomkő közé került tárgy anyagában erősebb és keményebb legyen, mint maguk a kövek.

A magyar átalakulást a nemzetre kell építeni és olyan életformát teremteni, amelyben a nemzet értékei és erői kiteljesedni tudnak. A nemzetet kell erősíteni, mert ez tartalommal és étellel tölti meg az államkeretet s gazdag és tartalmas élet lehetőségét teremti meg a nép számára. Az a tény, hogy a nemzetre építünk, maga után vonja azoknak a tényezőknek többre értékelését, amelyek a nemzetet teszik. A lelki tényezők fontosabbak, mint az anyagiak, a minőség, mint a mennyiség, a tartalom, mint a forma, a szellem, mint a holt szervezet, az elit, mint a tömeg. A nemzeti lét átélése, a sors vállalása, a hivatás szentsége, a nemzet magasabbrendűségében és jövőjében való hit, az értékes élet akarása és végül a közösségi érzés,

melyet a mult közös küzdelmei erősítenek és a jövő céljaiban való egyesülés tesz teljessé, – mindezek együtt adják a nemzet értelmét. Az erős nemzet bízik önmagában, sőt egyedül önmagában bízik. Hisz abban, hogy nemzete sorskérdéseit meg tudja oldani, sőt egyedül ő tudja megoldani. Meg van győződve arról, hogy nemzeti élete és életének formája értékes, nem alávalóbb, hanem különb a többi nemzetekénél. Ezt az örök magyar magatartást fejezte ki Zrinyi, mikor a török veszéllyel szemben feltette a kérdést, hogy mit kíván oltalmára, – „a magyart kívánom, – felelte, – mert ez a legalkalmasabb, legerősebb, s ha akarja a legvitézebb nemzetség”*.

Felvetődhetik a kérdés, hogy ki a nemzet tagja? Mindenki, aki a magyar sors közösségét átérzi és annak veszélyeit vállalja. Egykor a nemzet fogalmát a nemesség testesítette meg. Azután az volt a felfogás, hogy a nemzet a középosztályban él. A nemzet fogalmának az átértékelése arra tanít, hogy a nemzet minőségi fogalom, lelki tartalom, melyet nem lehet és nem szabad osztállyal azonosítani. A kisebbségi élet teherpróbára tette az államától megfosztott nemzetet és népet s világosan kitűnt az, hogy a nemzeti sorsközösség tudata széles tömegekben él és ennek erőssége teljesen független attól, hogy valaki milyen társadalmi osztályba tartozik. A kisebbségi élet indította meg azt az új, elitképző folyamatot, melynek kritériuma nem a születés és a vagyon, hanem az, hogy a magyar sorsközössé-

* Azzal a megfontolással idézem Zrinyit, hogy az ő optimizmusa nem bűnös illúziókból fakad. A *feladat* és a *helyzet* valóságát Széchenyitől eltekintve senki sem látta olyan élesen a magyar gondolkozók sorában, mint éppen ő. Az a Zrinyi, aki az egyszerű „magyart kívánom”-mal felel a kérdésre, másutt így összegezi a nehézségeket: „Az első a *hitelenség*. A magyarság nem bízik magában, hogy rendbehozhatja állapotát és disciplináját. Ez a kételkedés önmagunkban csak tunyaságból vagyon és mivel nincs elegendő kedvünk hozzá, lehetetlennek gondoljuk igyekezetünket. Nem lehetetlen, hanem könnyű, ha akarjuk; vagyon népünk, vagyon módunk, vagyon alkalmatosságunk, csak elszánt akarat kell, nem kell semmi más. A másik akadály a *fegyelmetlenség*, rosszul értelmezzük a szabadság fogalmát; a katona inkább marad szabad legény, hajducska, mintsem alávesse magát a fegyelemnek. Viszont csak a jó katonai fegyelem tudja megteremteni és megvédeni az igazi szabadságot. A harmadik részben azt mondom, hogy ezt senki egyes, úr vagy generális végbe nem viheti; kicsoda tehát; az egész ország! az *egész nemzetünk unanimes consensusa* kellek erre.”

Azt valljuk, hogy a magyar gondolkodásnak jellemző vonása a látszólagos kettősség: az önvizsgálatban a kiméletlen, nem egyszer sötét *realizmus*, az önértékelésben a józan, gyakran derűs *optimizmus*, mert a helyzet feltárása nem önmagáért van, hanem a feladat megszabásáért. Széchenyi nem azért vizsgálta a sivár jelent, a parlagi hont, kutatta a csunyácska hazát, elemezte annak fel-fuvalkodott polgárait, a paragon nőtt dudvák terméseit szemükbe vágva, hogy – mint a mai „realista” – az ernyesztő borulátás érzetét keltse fel. Sőt inkább azért, hogy elmondhassa – amit öt évvel előbb e lapból kitörölt a román cenzura: – „Ti vagytok híva egy sarjadék népet megmenteni, ti egy fejletlen törzsök fajt képviselni. Merjetek nagyok lenni, ti, kik valami jobbra vagytok meghíva, valami jobbra születettek. Ti, kik egy szebb jövőnek lehettek urai, lépjeteek végre valódi hazátokba, melyen kívül nincs számotokra hely.”

gat mennyire érzi át és mennyire hajlandó ezért áldozatot vállalni. A nemzet támaszát a népben lelte fel s a néptől nyert erőt küzdelme folytatásához. Bizonyossá vált, hogy a nemzet akkor erős, ha tartalma a közösség minden tagjában él. A nemzetnek a magyar eszme-rendszer középpontjába állítása tehát nem a népi feladatok megkerülését jelenti, hanem magában foglalja a legteljesebb népi programot, mely a magyar népben élő minőségi energiákat, képességeket és erőt hivatástudattal telíti, hogy a magyar nép elérje és betöltse nemzetformáló szerepét.

A magyarságnak nem az a hivatása, hogy alkalmazkodjék Európa új rendjéhez, hanem; hogy ennek az új rendnek a formálásában fegyverrel és szellemmel is tevőleges részt vállaljon. És ahogy a Berlin–Róma tengely Budapesten keresztül vezet, éppúgy világos a kirajzolódása annak a három közösségi életformának, melynek mindegyike a három sorshatározó tényező – *állam, nemzet, nép* – közül az egyik tartalmát teljesíti ki s arra építi fel rendszerét.

IV.

A DOLGOT Ő MAGÁT NÉZŐ ERDÉLY

MOST PEDIG forduljunk önmagunk felé. Mit csinál Erdély? *Bocskay* Erdélye, aki a bécsi békét megelőző időkben azt írta, hogy őhozzá bizony a főherceg hiába küldene bőbeszédű követet, mert „bár sem a dialektikához, sem az retorikához nem tudunk, a dolgot ő magát nézzük, csak az mi nemzetünk javát és magunk maradását, azonkívül szók és rábeszélések minálunk semmit sem fognak”. Az elmúlt huszonnégy év még jobban megtanított a „dolgot ő magát nézésre”. Volt idő, amikor az erdélyi magyarságnak kellett hordoznia, az egész magyarság gondját. Hordozta. Hordozná most is, ha ezt kívánná a nemzet egyetemes érdeke. De a „dolgot ő magát nézzük” s e miatt állásfoglalásunkat három főkérdés határozza meg.

Először az, hogy a bécsi döntéssel csak Észak-erdély került vissza. Másodszor a nemzetiségek kérdése. Harmadszor, hogy fejlődésében az utóbbi huszonnégy esztendő alatt – pedig azelőtt is visszamaradott volt – legalább ötven évvel visszaesett. Nyilvánvaló, hogy e három kérdés miatt az erdélyi magyarságnak egészen más-képpen kell látnia és megítélnie a dolgokat. A meghúzott bécsi határ parancsolóan írja elő számára, hogy a magyarságra háruló állami, nemzeti és népi feladatok közül az *állami feladatokat* tartsa elsőrangú fontosságúknak. Az a tény viszont, hogy a székely tömböt kivéve nemzetiségek közé ágyazva él, életfontosságúvá teszi számára a *nemzeti egységnek* a megőrzését, mert egy megosztott magyarság nem bírná a nemzetiségekkel felvenni a versenyt, még kevésbé megoldani a nemzeti feladatokat. És végül a román uralom politikájának eredményeképpen bekövetkezett nagymértékű vissza-

fejlődés természetszerűleg ébresztette fel benne a vágyat, hogy az erdélyi állapotokat az Anyaország színvonalára emelje és ez újból *egységes és céltudatos munkát* tesz szükségessé. Mindezt összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az erdélyi magyarság az állam megszilárdítását látja legfontosabbnak. Belső vonatkozásban pedig az egységet és az egységre épülő tervszerű és céltudatos munkát.

Erdély újjáépítése a cél. Mezőgazdaságának, iparának, kereskedelmének fejlesztése, a magyar nép megerősítése, kulturális és gazdasági felemelése, a nagy nemzeti jóvátétel véghezvitele. Egészen érthető és rendkívül egészséges, hogy az erdélyi magyarság figyelmét ezek a kérdések kötik le és tudatosan nem akart olyan hangzatos feladatokat vállalni, amelyek figyelmét és erejét életkérdései megoldásától vonnák el. Hiszen, amikor önmagát építi és erősíti, egyben a magyarság legjobban veszélyeztetett keleti végvárát erősíti és meggyőződésünk szerint ezzel teszi az összmagyarságnak a legnagyobb szolgálatot. Távolról sem jelent ez elzárkózást az egyetemes magyarság iránti kötelezettségek elől, csupán helyes felismerését annak, hogy hogyan tudja legjobban helyét betölteni. Nem jelent sem konzervatívizmust, sem szeparatizmust. A magyar erőket felfokozó és azt diadalra juttató magyar átalakulásnak a vágya egyformán él minden erdélyi magyar ember szívében, hiszen az erős magyar állam és az erős magyar nemzet senki számára sem lehet olyan életbevágóan fontos, mint számára Az erdélyi agy is szüntelenül keresi ennek az átalakulásnak az útját, de mivel külföldi példákön keveset okulhatott, ezt az utat önmagában keresi. A külföldi példák leutánzásáról amúgy is kellemetlen emlékei maradtak a román uralomból. Az erdélyi magyarság kisebbségi küzdelmében önmagára és az önmaga erejére volt utalva, természetes tehát, hogy figyelme fokozottabban fordult a belső hibák, de még inkább azok felé a benne rejlő értékek felé, amelyekre támaszkodva ezt az önvédelmi harcát megvívhatta. A külső nyomás hatása alatt nem imperialisztikus, hanem védelmi vonatkozásban a társadalomszervezés, a nemzeti erők egységbefogása és a helyes értékrend megteremtése terén olyan eredményeket ért el, amelyeknek tanulságai a többségi létben is hasznosíthatók. A nemzeti közösség elsőrendűségéről, a társadalmi és osztályellentétek lebontásáról olyan felfogás lett uralkodóvá és a közösségi életnek olyan egyszerű és természetes formái alakultak ki, amelyek a nemzeti ellenállás végrehajtására az erdélyi magyarságot éppen olyan alkalmassá tették, mint a nemzeti szocializmus a szárságot. A lényege és a jellege ennek az átalakulásnak nem a támadás, hanem a védekezés volt, amint a fiatalon elhunyt költő, *Dsida Jenő* írta: „sót párolunk és vásznakat szövünk, míg kisebbítnek, lassan megnövünk”.

Az erdélyi magyarság végigjárta az átalakulásnak nehéz iskoláját és nem kívánja azt előlről kezdeni. Tapasztalataiból azt, ami értékes, át kell adnia az egész közösségnek, de onnan is csak az értékest szabad átvennie. Tárgyilagossága, gyakorlatiassága és józan-sága kiegyensúlyozó szerepre képesíti s erre a kiegyensúlyozó szerepre igen nagy szüksége van a magyar életben. Hogy az eszmék küzdelmében, az érdekek ütközésében, az indulatok összecsapásában

és az érzések zűrzavarában egy pillanatig se feledje a „dolgot ő magát nézni”. Szirének csalogatnak, Scillák és Charibdisek között járunk, de szemünk „szüntelen vigyázással” kutatja a sóvárgott ittakai partot: „nemzetünk javát és magunk megmaradását”.

V.

SORS BONA, NIHIL ALIUD

ÚJ HONFOGLALÁS és országépítés vár a magyarságra és évszázadokra dönti el a nemzet sorsát az, hogy fel tudunk-e idejében készülni erre a feladatra és annak betöltését azzal a lélekkel tudjuk-e teljesíteni, amelyik Európának ebben a részében a biztonság és rend mellett a művelődés és a legmagasabb emberi értékek számára is otthont tudott nyújtani. Évszázadok óta a magyarság vagy állami függetlensége, vagy népi ereje, néha mindkettő tekintetében egyidejűleg védekezésre szorult és ezért a kisugárzó és alkotó magyar lélek helyébe a védekező, sérelmeken perlekedő lélek lépett. Sokszor úgy látszik: annyit harcoltunk függetlenségünkért, hogy amikor ez bekövetkezett, már nem tudunk kellőképp élni vele. A magyarság nem feledte el hivatását, s bár szeme sem szokott hozzá a trianoni határokhoz, de látását a szűk keretek mégis determinálták és most, amikor egyszerre kell szembenéznie az európai átalakulás megkívánta feladatokkal és azokkal, amelyeket számára az országgyarapodás jelent, nem tud egyensúlyt tartani közöttük. A területek visszatérése új és nehéz feladatokat ró az országra, amelyek nagy mértékben lekötik a reformok számára szükséges energiát és pénzfedezetet. A mai idők egyébként is próbára teszik a nemzet teherbíró képességét és most dől el, hogy a magyarság valóban alkalmas-e ezeréves feladatának betöltésére. A háború nélkülözésekkel jár, tehát fegyelmet és áldozatot kíván. Az átalakulás a jövőbe kutató fantáziát, az országgyarapodás pedig józan és reális munkát. Fegyelmet, fantáziát és józanságot kell egyeztetni. Nem szabad megengedni, hogy a háború viseléséhez szükséges fegyelem túllépje határait és egyúttal elnyomja és visszaszorítsa mindazt, ami az egészséges átalakulást előmozdítani képes. A fantáziát meg kell fékezni, ha túlságosan merészen szárnyalna és veszélyeztetné a biztonságot és a fegyelmet. A józanságot pedig alkalmazni kell minden irányban, a fegyelem és a fantázia irányában egyaránt. Borotvaélen járunk, mert hiába őrizzük meg a fegyelmet és a rendet, ha az átalakulás terén semmi sem történik, mivel félős, hogy ha ebben az állapotban talál Európa végleges kialakulása, akkor már nem lesz módunk magyar módra és magyar lélekkel átalakítanunk a magyar életet, hanem a készenlevő idegent kell átvennünk. Másoldalról hiába történne a legnagyobb átalakulás, ha ez a fegyelemnek és a rendnek a megbomlását vonná maga után, mert ebben az esetben az átalakulás gyümölcseit nem mi élveznénk. A józanságra van legnagyobb szükség, arra a józan

magyar lélekre, mely „nem gyűlöl és szeret, hanem szemlél és cselekszik”.

Az új honfoglalás erős hadsereget és az erős hadsereg mögött egységesen felsorakozó nemzeti közvéleményt kíván. Az országépítés tervszerű felkészülést, az emberek kiválogatását és munkába állítását. Az átalakulás terén pedig nem elégedhetünk meg azzal, hogy valami készbe vagy félig készbe beleilleszkedjünk. Helyes az az igényünk, hogy mindig a nagy népekhez szeretjük magunkat hasonlítani, de legyen meg bennünk ugyanakkor az a belső igény is, hogy a mi feladatunkat csak mi tudjuk megoldani. Hinnünk kell abban, hogy az európai átalakulás egy jobb és szebb világ felé vezet és a magyarság, amelyik a latin szellem és a germán műveltség értékeit egyaránt tudta gyümölcsoztetni, megtalálja a maga sajátos életformáját. Erdélyt a kényszer, de még inkább belső igénye nem egy ízben képesítette arra, hogy saját adottságaihoz alkalmazkodva megelőzze Európát. Mennyivel inkább kell bízunk a sok szenvedés után egymásra talált magyarságban, hogy megteremti azt a magyar közösségi életformát, mely azáltal, hogy magyar, emberibb, s mivel emberibb: a jövőt hordozza magában. *Sors bona, nihil aliud.*

ALBRECHT DEZSŐ.

ERDÉLYI JELENTÉS

A MAGYAR SZELLEM KÜZKÖDÉSEIRŐL

ARRA KÉRT a „Hitel” szerkesztője, hogy a magyar szellem háború utáni és mai állapotával foglalkozzam a lapban; s főleg nézek szembe azokkal a jelenségekkel, amelyek aggodalommal töltenek el. Amikor hozzám fordult, bizonyára illetékes és őszinte véleményt akart; én pedig úgy éreztem, mintha az életünk és az álmaink legkedvesebb betegét kéne gyógyítanom.

Nemes emberi hagyomány, hogy ápoljuk és megbecsüljük a szellemet; maga a szellem azonban nem hagyomány, hanem az emberi történet egén olyan titokzatos jelenség, mint a csillag. A hagyomány változik, néha kitelve ragyog s máskor elapad, mint a hold; a csillagnak azonban mindig lüktetve kell ragyognia.

Jó és rossz időkben egyaránt örködnie kell tehát a szellemnek, mert ez a természete és a szerepe.

A magyarság történetének egyik állandó jelensége, hogy a szellem csillaga mindig örködvé ragyogott. Akkor is, amikor a megbecsülés holdja láthatatlanul bolyongott valahol; s akkor is, ha holdfényes éjszakák lebegtek a nemzet fölött. Példátlan volna tehát, ha igazságot jelentene az a vélekedés, hogy a magyar szellem manapság nem ismeri fel szerepét; vagy ha felismeri, nem tölti be. Lehet-

séges volna ez éppen a mostani időkben?! Hiszen olyan sorsforduló vajadásai között élünk, melyhez hasonlót a Kárpátok között való berendezkedés óta ritkán élt átál a nemzet! Ilyen időkben nemcsak csillag gyanánt kéne örködni a szellemnek, hanem egyenesen a „szerencse-csillag” hivatása vár rá.

Az első percben nemcsak a büszkeségünk, hanem az életösz-tönünk is tiltakozik a baljós vélekedés ellen. Nemesi és egészséges természetre vall a büszkeség és a tiltakozó életöszton, de a második percben már jelentkezik az értelem és a felelősség. Az értelem még idejében szembe akar nézni ezzel a súlyos kérdéssel; a felelősség pedig ezt egyenesen kötelességgé teszi.

Olyan az egész, mint a halaszthatatlan utazás, mely talán életünk új fordulatát rejtj magában; s amelynek ideje alatt jól meg kell figyelni mindent s jól megítélni mindent, mert a hiba végzetes lehet. S mint a közönséges utazásnál, amikor hazulról indul az ember s majd elérkezik szélesebb világba: úgy kell talán lélekben most is elindulnom.

Nekem Erdély az otthon.

Ebben az esztendőben, melyet a lelki utazással kezdek el, már húsz éve lesz annak, hogy kolozsvári diák-koromban megírtam az első elbeszélést. Szász Tamás, a novellám hőse, hazatérve a vesztett háborúból, mindenét elpusztítja, amit a balsors még meghagyott neki. Tűzzel és az áldozat szertartásával teszi ezt; s most úgy tetszik nekem, hogy korát húsz esztendővel megelőzte, hiszen ma az egész világ ugyanazt teszi, hogy az emberrel és az anyaggal való örült leszámolás után új életet kezdhesen. A keserű székely, ki úgy ugrott ki az időből, mint egy szikra, engem nemcsak az irodalommal jegyzett el, hanem azzal a sorssal is, melyet az erdélyi magyarságnak idegen hatalom alatt kellett élnie. Attól kezdve, leszámítva az amerikai három esztendőt, a szellem útján álltam és haladtam, hibáimmal és némi erényeimmel együtt. Egyszerű tény ez, a kötelesség és a hivatás érzetének olyan természetes és testvéri léte, mely nem igényli a dicséretet és nem érdemli meg a lebecsülést. Egyebek között azon ban alkalmas arra is, hogy hiteles kútfőnek tekinthessen engem az olvasó, amikor a szellemről beszélek, mely az elnyomás ideje alatt itt Erdélyben kialakult és élt.

Az a nemzedék, mely a háború után elsőnek bontotta ki szellemének zászlóját, a „Tizenegyek” című könyvben jelentkezett először. Tanulmányainkat, verseinket és elbeszéléseinket ebben a könyvben már az anyaföld titokzatos ereje szorította egységbe és a Petőfi s Kemény Zsigmond felemelt szellem-szalagjával kötöttük össze a csokrot, mely bizony elég változatos mezei virágokból állott. De mind erdélyi mezők virágai voltak: s ha valami, akkor éppen ez különböztetett meg minket a megelőző nemzedéktől, melynek szellem-virágai változatosabb talajon nőttek. Néhány év múlva azonban a közös sors már befödött minden elválasztó vonalat és az „Erdélyi Helikon” rugalmas keretei között az erdélyi magyar íróknak javarésze olyan egységbe tömörült, mely a magyar művelődés és a magyar nép szellemi érdekeinek védelmében egyetlen akarat volt. Úgy tetszett, mintha a szellem jól átgondolva és szerencsésen foglalta volna

el Erdélyben a magyar lélek fellegvárát, melynek bástyái költők és írók voltak. Alkotásokon keresztül, Erdély minden részét behangzó irodalmi felolvasásokon és az újságok hasábjain olyan hadviselés folyt, mely az itteni magyarság lelki impériumát kívánta megteremteni és virágoztatni. Az elkövetkező tíz esztendő alatt történt, hogy az írás itt „erdélyi irodalom”-má kerekedett. Természetes, hogy ez az elnevezés utalt az erdélyi írás jellegére is; de mi szívéünkben büszkék és boldogok valójában azért voltunk, mert az összefoglaló név egy szellemi küzdelem sikerét jelentette: örömet, hogy a „lelki impérium” megalapítása jó úton halad; s némi diadalt a nehéz sorsban, hogy a lélek él és a szellem öröködik. Érthető tehát, hogy fájtnékünk a vád, melyet a Csonkaországból eresztettek felénk s amely „schismát” emlegetett. De itthon, a mi belső életünkben is volt valami, ami még a „schismánál” is fájdalmasabb volt. Az a tény ugyanis, hogy a szellem és a politika nem tudott együtt haladni, bár mindakettőnek egy és azonos volt a célja: megtartani a népet, az otthont és a magyar öntudatot. A vajudás első éveiben néha még felcsillant a közös munkára valami lehetőség, de később már bizonyossá vált, hogy a kettő nem fér össze. Most, amikor a bánat már a múlté s a tanulság a jövőé, szenvedély nélkül kereshetjük a magyarázatot. Egyik fiatal képviselőnk, – egyébként okos és tárgyilagos könyvében, – azt az idevágó megjegyzést tette, hogy az „ellentét kovászai rendesen írók voltak, akik nem tudtak a politikai életben érvényesülni s gyakran politikusok, akik az irodalomban alul maradtak”. Mondatát igen jónak találnám, ha valami kulcs-regény tartalmára akarna utalni véle, de az erdélyi szellem és az erdélyi politika ellentétének magyarázatára nem világít rá. Bár ne így volna! Bár okoskodásában véle tarthatnánk, mert akkor azt az ellentétet, amely ma országos viszonylatban is fennáll s amelyről későbbben fogok szólni, ezen az úton szintén magyarázni és gyógyítani lehetne. Mások úgy vélekednek, hogy a szellem és a politika, természetüknél és jellegüknél fogva, sohasem tudtak együtt haladni. A magyarság története bőséges bizonyító anyagot szolgáltat ennek a vélekedésnek igaz voltára, az én oknyomozó vágyamat azonban ez a magyarázat sem elégíti ki, mihelyt az elnyomás két évtizedéről van szó. Mert egy olyan élet-halál harcban, amilyent mi vívtunk, az életösztön még a kutyát s a macskát is összebarátkoztatja!

A tó és a folyó természetes és kibékíthetetlen ellentétéről kell beszélnünk, ha a különbséget, mely az erdélyi politika és az erdélyi szellem között volt, éreztetni akarjuk. A tó nem ismert más megoldást, mint azt az egyet, hogy a folyó szakadjon belé; a folyó pedig a tavat szerette volna mederbe vezetni, hogy a sors földjét együtt öntözzék mindenütt s így munkáljanak egy termékeny jövőndőt.

A harmincas évek vége felé a jelek azt mutatták, hogy a szellem ereje már készíti a medret, amelyen át előbb-utóbb lecsapolja a tavat. Fiatal erők, kik a folyó vizéből gyakran ittak s akik jórészt a tóban is megfürödtek, az élet és a haladás szigorú törvényei szerint munkálkodtak a terven, hogy a szellem eszmei lendületéből és a politika gyakorlati tudományából miképpen lehetne egységes nemzeti erőtt létrehozni. A megújulás vágya a tanult szívekben és a töme-

gekben már egyaránt érett volt. Ezt világosan mutatta a „Vásárhelyi Találkozó”, mely az első komoly és átfogó kísérlet volt a megújulás útján. Sajnos, az erdélyi magyarság eszmei alkotmányát, mely a „Hitvallás”-ban történelmi kifejezést nyert, nem tudtuk gyakorlati formába önteni. Több volt a szellem és a nemzetpolitikai tudomány, mint a gyakorlati érzék és elszántság. Egyszerre nyilvánvaló lett a politikai párt egyik legnagyobb mulasztása, mely hatalmi felfogásából eredt: az ugyanis, hogy a fiatalabb nemzedék sorából nem nevelt gyakorlati politikusokat. Meg kell mondanom azonban őszintén, hogy a kudarcért, mely az eszmének valósággá válását érte, magam is felelősnek érzem magamat. A nemzedék gyakorlati képességeit, melyeket azóta bizonyára nagy mértékben kifejlesztett magában, rosszul ítélt meg. Azt hittem, hogy a kiforrott elvek és a tudás lendületét a cselekvés bátorsága fogja követni. Ebben a hitben hallgattam szívem sugallatára, mely az irodalmat, vagyis a tiszta szellemet dédelgette bennem s nem a politikust.

Úgy tetszett abban az időben, mintha a szellem és a lelkiismeret vajudásai a kezdeti esztendőök tüneteit ismételnék meg. A folyamat, melyet a magyarság titkos és egészséges életerői tápláltak, egyszerre kényszerű helyzet falába ütközött: a politikai pártokat feloszlatták s minden alulról és belülről jövő szervezkedési lehetőséget megszüntetett a hatalom.

Jelképesen szólva; azt a kérdést kellett eldönteni, hogy az erdélyi magyarság éhség-sztrájkot kezdjen-e, vagy elfogadja s lenyelje azt a gyanus táplálékot, mely a hatalom konyháján készült. Kétségtelen, hogy a magyarság regényes és hősi természetéhez jobban illett volna a politikai éhség-sztrájk, de ennek nyílt vállalására vagy próféta kellett volna, vagy Dózsa György.

Az erdélyi felfogás, melyet az „ahogy lehet” okossága mindig inkább jellemzett, mint az „eb ura fakó” lázadása, a nép érdekeinek védelmében vállalta a rabok eledelét.

Keserves koszt volt, de lelki és testi betegség nélkül mulott el tőlünk: s most már bizonyos regényesség is van abban, ahogy emlékezünk rá.

Ime, e vázlatos fejtegetésben próbáltam megvonni a magyar szellemnek azt a vonalát, melyet a „kisebbségi” lét idején küzködve és becsülettel vont a magyarság életébe. A vonalon belül és a mélyben sok vívódásnak, sebeknek és sikereknek az emlékei pihennek. Ha az idő és a munka engedne valamennyi kedves elereszkedést, ezekről is lehetne beszélni; így azonban ennek a szellemnek vázlatos története mellett csak néhány alapvető dologra mutatok rá. Ezekre is egyrészt azért, hogy az „erdélyi szellem” eljövendő küzdelmeinek szükségét és jogát hangsúlyozzam; másrészt pedig azért, hogy az olvasó is helyes nézőpontot foghasson el, amikor majd ez írás folyamán a magyar szellem általános és égető kérdéseiről lesz szó.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy azt a szellemet, mely az elnyomás ideje alatt az irodalomban és a nemzetpolitikai fejtegetésekben kialakult, egyfelől a néppel való sorsközösség tudata jellemezte, másfelől pedig az erkölcsi felelősség. A sorsközösség tudata és vállalása adta meg műben és magatartásban a népi-nemzeti

jelleget: s olyan időben, amikor ez a jelleg még csiráiban feszengett olyan helyeken, ahol ma ezzel borogatják az embereket. Magyarországon és külföldön egyaránt. Az erkölcsi felelősség pedig azt a felfogást állította előtérbe, hogy a mű nemcsak művészi alkotás, hanem a legmagasabb értelemben vett nevelő eszköz. Nehéz volna hamarjában felelni arra, hogy a néppel való sorsközösség és az erkölcsi felelősség a multban meghatározóbb jegye volt-e a szellemnek, mint amilyen határozottnak kell lennie ma! A szemlélődés és a tanulság, mely a felszabadulást követő időket máig jellemezte, azt a választ súgja a lelkiismeretnek, hogy hitvány és áruló volna a magyar szellem, ha a mai időkben nem vállalná a legvégső pontig a néppel való sorsközösséget és az ő sorsa iránti erkölcsi felelősséget.

Szemlélődést és tanulságot említettem. Mielőtt azonban erről beszélnék, a gondolatoknak helyesebb rendje érdekében talán azokról a tapasztalatokról kéne szólnom, amelyeket még a „kisebbségi” lét ideje alatt Magyarországon alkalmam volt szerezni. Ezek a tapasztalatok ugyanis, melyeket abban az időben még nehezen tudtam kellőképpen értékelni és okulásra felhasználni, elég pontos magyarázatul szolgálnak mindahhoz, ami a szellem világát itt Erdélyben a felszabadulás óta érintette, sőt érte.

Számunkra, akik itt Erdélyben a helyünkön maradtunk, mindig eleven valóság volt a lelki és szellemi egység, mely a határokon felül minden magyart egybeölelt. Egyenként és csoportosan is, néha látogatásra átmentünk, hogy a lelki egységet a valóságban is érezzük és éreztetni tudjuk. Ezekről a látogatásokról a Székelyföld egyik képviselője is említést tett a parlamentben s ebből az említésből tudjuk, hogy az írók ilyen látogatások alkalmával verseket és novellákat olvastak fel, melyeket a tájékozatlan közönség megtapsolt. Ez csakugyan igaz, mert alig van Magyarországnak városa, ahol az erdélyi írók tetszetős novelláikat és verseiket ne olvasták volna fel a közönségnek, melynek első soraiban mindig ott ültek a szellemi és a társadalmi élet előkelő tagjai. Mindannyiunk közül ebben a tekintetben talán én voltam a legmegrögzöttebb, mert én nemcsak a közönségnek vittem el egy-egy „muzsáj megélnünk” székelyt, hanem a magyarországi szellemi mozgalmakkal is tartottam a kapcsolatot. Természetesen nem titokban, hiszen céljaim és szellemi kapcsolataim megvallására előadásokat is olvastam fel. A „Márciusi Front” íróival, a „reform nemzedék” számos tagjával és ifjúsági vezetőkkel gyakran ölelt egybe a közös gond és a hevület, hogy a magyar nép sorsát miképpen lehetne jobbá tenni és a nehezítő erőket gyöngíteni.

Nem céltalanul említettem a személyes kapcsolatot, melyet a magyarországi közönség széles rétegével módunkban volt megteremtteni; sem azt az ismeretséget, melyet az ifjú magyar szellemiség képviselőivel fenntartottam. Szolgáljon ez hitelül annak, hogy a vajudó magyar szellem ügyét, annak erényeit és hibáit, közvetlen tapasztalásból is ismerem.

A szellemet sem megismerni, sem magyarázni nem lehet, ha elvonatkoztatjuk attól a világtól, amelyből sarjadt s amelyben hatni akar. Ez a megállapítás fokozott mértékben vonatkozik az első

háború után kisarjadt s ma is küzködő magyar szellemre, melynek tántorgását és megtorpanásait csak úgy tudjuk megérteni, ha a mostani magyar élet némely sajátosságát megismerjük. Főleg arra kéne rámutatnom, hogy a szellemet miképpen értékeli egyfelől a hatalom s másfelől a társadalom; vagy helyesebben szólva: ez a két földi erő hogyan viselkedik a szellemi emberrel. Bátran írhattam volna azt is, hogy a szellemi emberrel szemben, mert a hatalomnak nálunk mostoha gyermeke a szellem; a társadalom pedig, amely valóságos vagy jelképes birtokán ül, ebben az egyben szívesen tanul a hatalomtól. Mindazonáltal csunyán igazságtalan volnék, ha ezt a véleményemet általánosítanám, hiszen élmény gyanánt őrzöm például azt a három órát, amit egyszer Gömbös Gyula miniszterelnök írói körünkben töltött; nemkülönben a mélységes hálának sok megható percét, melyet az olvasók köréből még én is kaptam. Kivételes jelenség azonban az efféle: hirtelen előbukkanó s eltűnő hold a sötét éjszakában, vagy kibuggyanó csillagok. Sokkal jellemzőbb és hivatalosabb az a kép, amelyet a többi helyett is mintának tettem el. Egyszer magyar vonaton utaztunk, csak néhány esztendővel ezelőtt, művészek és írók, akik között én nem is voltam valami neves. Vidéki nagy városba igyekeztünk, hogy ott felolvassunk egy előadóestén, melyre a központi hatalom is készült ráütni a pécsétjét. Egy magos-rangu tisztviselő is velünk utazott, aki a fülkéjében fogadta a neki kijáró hódoló látogatásokat, miket a neves emberek sorjában tettek. Mivel én nem járultam elébe, tapintatosan kiejtett a kegyéből; s akkor elgondolkoztam a székelyek nyílt és öntudatos természetén, mely egy szegeletbe és nehéz küzdelemre szorította vissza őket; s eszembe jutott a lehajtott fej és a meghajlott gerinc, melynek erején mások szaporodtak el az erdélyi magyar birtok-földeken...

Más irodalmi estéken, melyeket különböző magyar városok egykor az „Erdélyi Helikon” írói számára kitüntető szívésséggel rendeztek, rendszeren egy gróf vagy egy báró író társunk is részt vett. Egyszer azonban megtörtént, hogy történetesen nem jöhetett el senki, aki ilyen születési rangot viselt volna. Az együttes munka és a közöttünk meglévő bajtársias szellem természetessé tette, hogy magunk is sajnálkozzunk ezen, de az már óriási meglepetés volt, hogy a közönség s különösen annak előkelőbb része mennyire sajnálkozott e hiány fölött! Hamarjában kölcsönösen sokat adtunk volna egy vers-író grófért vagy regényíró báróért, hogy mint a varázsló, egyszerre megszüntesse a választó falat, mely a vendéglátó úri társadalom és a szellem közönséges embere között hagyományszerűen fennáll. Úgyesen és rangsor szerint el is szállingóztak sokan, mihelyt az estély elcsitult, holott máskor a rangosokkal együtt ültünk a kedves vacsoránál, hol az ember szomszédja, csupa előzékenységből, székelyesen kezdett beszélni, vagy nyájasan az íránt érdeklődött, hogy otthon Erdélyben a szobában írunk-e avagy a természetben.

A jelképes történetekre ezuttal nincsen bővebben hely, de azt hiszem, hogy ennyi villantás után is rátérhetünk a helyzetjelentésre.

Számunkra, kik abban az időben idegen hatalom alatt éltünk, kétszeresen sajnálatos volt, hogy a magyar hatalom és a magyar szellem viszonya rendezetlen, vagy rosszul rendezett. Kissé értelmet-

lennek, sőt érthetetlennek tűnt, hogy a hatalom nem becsüli az élő szellemet: sőt, amit helyette látszólag támogat és becsül, abból válik a magyar szellem igazi fáján mutató és kártékony fagyöngy. Fájlaltuk azt is, hogy a társadalmi vezető és hangadó rétege jórészt külsőségekben szemléli és engedi magához közel a szellemet, mely az ő számára elvégezte „hivatását”, ha a fennálló rendet támogatja és szórakoztatni tud. Ennekem, aki a magyar szellem javaembereinek önzetlen erőfeszítéseit közről is láthattam, különösképpen szomorúságot okoztak ezek a tapasztalatok. Hogyne okoztak volna, mikor a szellemi élet igen sok fájdalmas tünetének okát véltem ezekben megtalálni! Ebben a hatalmi világban és társadalmi légkörben lényegbevágó fogalmak váltak zavarossá, mint például a bátorság, erkölcs és hazafiasság fogalmai. Bátornak tartották azt az író vagy falukutatót, aki a néppel való sorsközösséget hangoztatta, holott ez nem bátorság, hanem egyszerűen természetes magatartási elemi magyar becsület dolga. Az erkölcs politikai vagy társadalmi rendszerbeli megítélés kereke alá került; s nem az volt általában a jó hazafi, aki lelkiismeretének szavára hallgatott, hanem, aki a divat hullámain szekerezett. Egészségesebb s a távlatokat is kibíró közszellem a legtermészetesebb módon juttatta volna a „reform-nemzedéket” a hatalom sáncaiba; s a falukutatók eredményeit is sürgős átrendezésre és építésre használta volna fel. Ehelyett hatalmi erők csendesítették el a megújítást készítő és sürgető szellemi tevékenységet. Ha a lendületet és a szellem eredményeit át lehetett volna társadalmi s majd politikai szervezeti formába menteni: ez lett volna a helyes és természetes folyamat. Erre volt is vágy; sőt ilyenfajta kísérletek is történtek, de eredménytelenül. A tünetek, melyek az erőfeszítések közben kiütköztek, erősen hasonlítottak mindahhoz, ami Erdélyben a „Vásárhelyi Találkozó” idején és után történt. Az anyaországi kudarc azonban jóval túlszárnyalta az erdélyit, mert nálunk legalább az irodalmi élet egysége veszélyesebb sebek nélkül maradt meg s az ifjú nemzetpolitikai csoportnak a gerince szervezeti formák falain is áttört, hol azonban az eszmények fakó gyakorlat alakjában csendesedtek el. Ugyanakkor pedig Magyarországon a népi szellem csoportokra bomlott; sőt kezdett feltűnni az egymagában hadakozó szellemi ember, aki előbbi sorstársában gyakran ellenséget látott s keserű magányában már nem mind íg tudott helyesen ítélni.

A biztató küzdelmek után tehát éppen akkor vesztette el lendületét és egyensúlyát a szellem, amikor nekünk erdélyieknek megjött a földi élet legnagyobb ajándéka; a felszabadulás. Az a mámoros lelki és testi állapot, amely a felszabadulás után jóideig tartott, nem volt alkalmas arra, hogy Erdélyből a szellem jól átgondolt és felelős megnyilatkozásokat tehessen. Ezeknek hiányában sok helyről számosan éreztették csalódásukat velünk, amit az „erdélyi szellem” regényes tisztelete után nem is lehet csodálni. Mi a jóhiszeműség és a nemzeti fegyelem eszménye címen találtunk önmagunkban mentséget a hallgatásra: s így erkölcsi szempontból a fölmentésünket természetesnek, sőt jogosnak véltük. Most azonban a tizenhat hónap távlatából a hallgatás mégis mulasztásnak tűnik, mert mialatt a szellem szava némán és hosszasan érlelődött, azalatt a vezetés vonalán és a

társadalom síkján olyan folyamat indult el nagy iramban, melyet sem egészségesnek, sem célravezetőnek nem tarthatunk.

A sürgés-forgás „hősei” kihasználták jóhiszeműségünket és visszaéltek azzal a hittel, melyet a szellem a nemzeti fejelem eszményébe vetett.

S most, amikor azon gondolkozunk, hogy a változásról legalább főbb vonásokban helyzetjelentést adjunk, a mulasztás terhe egyre jobban szorongatja a szellem szívét, mely őrhelyén örömeiben elmerült. Az „Erdélyi Helikon” írói közössége máig elmulasztotta, hogy egyöntetűen állást foglaljon legalább az erdélyi szellemiség kérdéseinek ügyében. Az „Erdélyi Közművelődési Egyesület”, bár új vezetőséget nyert, csendes hivatallá vált, holott a huszonkétéves tapasztalatok és művelődéspolitikai eredmények alapján serényen kéne végeznie az egyéni, a társadalmi és a nemzeti nevelés sürgető feladatait. Az irodalmi társaságok hallgatnak; sajtónk küzködik és a vidékiesség jellege s színvonala fenyegeti; színházunk úgy áll itten, mint egy jól felszerelt művészi különítmény, mely jórészt szellemi népkonyhán táplálja az elmaradott szegény erdélyieket; az ifjúság jövőt forraló szellemi szikrái hiányoznak; a közéleti új nemzedék vezető tagjai különböző utak között vívódnak; s az írók jórészt a kényes ízlés és a társtalanság érzete a harctól távol üzte, vagy éppen magányba.

Mindnyájunkban szenvedésig jutott már a vágy, hogy a sürgető munka újabb lendülete előtt mindezeket megmagyarázzuk és megértsük. Vizsgálódásainkban a kérdések gyökeréig kell furakodnunk: s ha megtettük valahogy ezt az utat, akkor egyszerre úgy érezzük, mintha a magyarázatot megtaláltuk volna.

Azt hisszük, hogy két felfogás végzetes ellentétéről van szó; s hogy ebből származott itt Erdélyben is mindaz, amit a szellem helyesnek és célravezetőnek el nem fogadhat.

Az egyik felfogás szerint a meglévő társadalmi rendszert nemcsak fenn kell tartani, hanem a hazatért részekben is annak szellemében kell egységesíteni, hogy a nemzet mai sorsdöntő idejében a vezetőréteg így könnyebben és jobban ura lehessen a helyzetnek. A másik felfogás abban foglalható egybe, hogy a magyar jövő és a magyar hivatás érdekében a társadalmi rendszernek és a nemzetfogalomnak egyaránt változnia kell.

Az előbbi a vezetőréteg felfogása, melynek elnémitó érvelése alatt a társadalom súlyos szervi és erkölcsi hibái is menedéket kapnak; míg a második felfogás a szellemé, melynek természetes hivatása, hogy a szükséges változásra felkészítse a társadalmat és alkalmassá tegye a nemzetet.

Ez a két felfogás a huszonkétéves erdélyi magyar életben is végighúzódtott, sőt olyan tisztán és jellegzetesen sehol máshol nem szemlélhető, mint ezekben a küzdelmekben. A vezetőréteg élcsapata itt a politikai párt volt, mely a korábban mondott tő-hasonlatnak megfelelően, szigorúan bezárva állott minden társadalmi vagy eszmei fejlődés előtt. A szellem az ő örök hivatásához lett volna méltatlan, ha ebben támogatja a pártot; a közös végső célt azonban, mely a fennmaradás eltökélt vágyát és parancsát jelentette, az eszmei fej-

lódés s a társadalmi fejlesztés útján ingadozás nélkül szolgálta. Egyrészt a történelem magyar hőseit vonultatta fel irodalmában, másrészt példamutató élő alakokat teremtett. Külső hatalom híján a magyarság lelki impériumát építette, melynek uralkodói a hit, a minőség és a nemzetsalád eszményei voltak. A harmincas évek vége felé már úgy látszott, hogy nemzeti harcát sikerrel harcolta meg, hiszen olyan társadalmi erjedés kezdődött, mely a nemzetcsalád megvalósulását már formailag is lehetségesnek mutatta. A magyarságért és a megújulásért folytatott küzdelemnek ebben a szakaszában jött el a felszabadulás, mely egyszerre mindent megváltoztatott. A magyar vezetőréteg, melynek gondjai és feladatai igen nagy mértékben megszaporodtak, felfogásához híven a központosító és egységesítő módszert követte. Az állami berendezkedésnek ebben a munkájában az erdélyi társadalom korábbi erjedése hamarosan megszűnt, holott az az erjedés a nemzetépítés számára igen nagy ajándék lehetett volna. Megszűnt az egyikfajta erjedés, hogy egy másik jöjjön a helyébe: a társadalmi visszahasonulás folyamata, melyben az erdélyiség sajátos jegyei elhalványultak és vívmányai időszerűtlenekké váltak.

A szív megkapta a sorstól a hazatérés legnagyobb ajándékát, de a szellem mostoha sorsra száműzetett. Ebben a száműzetésben az erdélyi és az odaátvaló szellem egymás mellé került: úgyhogy az egység lényegében itt is helyreállott, csupán a formája hiányzik még. Természetesen nem azt jelenti ez a megállapítás, hogy az „erdélyi szellem” levesse sajátos jegyeit, hiszen egyikfelől éppen ezekkel a sajátosságokkal gyarapítja a nemzet szellemi vagyonát. Inkább azt jelenti, hogy az elkerülhetetlen magyar megújulás történelmi munkájában azonos sorsot és azonos feladatokat kell vállalnia.

Ha vázlatosan is, mint az előzőkben, de erről kell beszélnünk. Mindenekelőtt annak a meggyőződésünknek akarunk hangot adni, hogy a magyar szellemnek pártokon felül kell állania. Ez nemcsak azért szükséges, hogy a küzdelem folyamán elkerülhessük a pártoskodó és sokszor bizony vásári hangot, hanem a szellem őrségi szerepe is erre kötelez. Így talán, a szenvedély forró homálya és a tévedés veszélye nélkül, világosabban és pontosabban jelölhetjük meg a magyarság emberi és európai hivatását, melyre egyrészt értékeink folytán vállalkozhatunk s amelyet másrészt történetünk tanítása és földrajzi helyzetünk szab meg. Ennek a hivatásnak a megállapításánál nem a világnézeti elvek döntenek, hanem a helyes önismeret és az egybeforrasztó magyar öntudat. A helyes megítélésnek azonban csak elméleti értéke van, ha a magyarságot nem tesszük alkalmassá arra, hogy felismert, és elfogadott hivatását ingadozás nélkül be is tölthesse. A kérdésre, hogy miképpen tehetjük alkalmassá erre, csak hosszú fejtegetésben lehetne válaszolni. De három alapvető követelményt ebben a vázlatban is megjelölhetünk.

Első a hősi szellem és magatartás.

Második a magyar fajta uralma.

Harmadik pedig a nemzetfogalom és a nemzet megújhodása.

Az első pontra azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy a hősi szellem elevenen él a magyarságban, hiszen csak meg kell nézni a

hadsereget és annak szellemét. Ezt nemcsak boldogan ismerjük el, hanem örök hála mindazoknak, akiknek az új magyar hadsereg megteremtésében részük volt; és hódolat a magyar fajta iránt, mely ezt lehetővé tette. De szorongva kérdezzük: ezentúl és ezenkívül hol állapítható meg az átható és forró hősi szemlélet, mely nagy történelmi fordulatok idején a hadsereg mellett a győzelmes megújhodásnak ugyancsak biztosítéka lehet?! Legfeljebb a fajta egyes kiváló embereiben, akiket nyugtalanító kísérteteknek tart a társadalom, mely előtt a hősi szemlélet idegen. Nagy feladat a szellem számára, hogy a hősi magatartás kialakítását sikerrel munkálja. Ebben a munkában a magyarság személytelen erejéhez és a magyar történet hőseihez kell fordulni; s nem utolsó sorban az igazi magyarság keleti forrásaihoz, melyeknek oly sokszor számkivetett erejében rejlik a megújhodás legfőbb titka.

A második követelmény, mely a magyar fajta uralmára vonatkozik, két súlyos kérdést állít elénk. Az egyik a fajta védelme, a másik pedig a vezetésben való érvényesítése. A fajta védelme nemcsak szükséges és örökös nemzeti tevékenység, hanem isteni parancs is, hiszen a származásnak és a történelmi sorsnak ezek a közösségei legalkalmasabbak arra, hogy az emberi haladás munkájában sajátos erőikkel és értékeikkel vehessenek részt. Éppen ezért, a magyarság egyetemes érdekéből, sajnálatosnak tartom a fajta védelmének olyan megszükitését és módosítását, ami manapság „fajvédelem” alatt ismeretes. Nálunk ez a politikai és társadalmi áramlat a fajta védelméből az okmányyszerű kereszténység védelmévé változott, mintha a magyar fajta azonos volna mindazoknak a keresztény vallásuaknak összességével, akik a magyar állam keretei között honpolgár gyanánt élnek. A „fajvédelem”-nek ez a fajtája, ha teljes sikerrel járna is, nem oldja meg azokat a szorongató kérdéseket, amelyek a legnagyobb aggodalommal töltenek el. Egyrészt nem hiszem ugyanis, hogy a zsidó helyére nyomuló idegenvérű keresztény megnyugtató vívmány volna; másrészt pedig hiányzik az az eltökéltség és munka, mely a magyar nép óriási tömegének boldogulását és szaporodását minden eszközzel és nagy iramban mozdítaná elő, mint a fajta védelmének legegyetemesebb és legsürgetőbb parancsát. A természetes jog mellett, mely szerint a magyarság vezetésében minden vezető hely, a zseniális kivételeket nem tekintve, csak magyar fajú embert illet meg: a fajtának ezt a vezetésben való uralmát azért is eszmei törekvésünknek valljuk, mert a magyar nép felemelése és elárasztása, mint a legbiztosabb fajvédelem, csak így válhatik programból természetes cselekedetté.

Tudós emberek, írók és a fiatal politikusok manapság egyre többet írnak és beszélnek a nemzetfogalom megújításáról. Úgy gondolom magam is, hogy nagy és időszerű kérdés ez. A sok vita és ellentmondás, mely a magyar alkotmány, a demokrácia és parancsuralom, a magyar életforma és a kisebbségi kérdés körül tapasztalható: mind ezzel függ enyhébben vagy szorosabban össze. A tudományos és alkotó szellem legszebb hivatása, hogy a nemzetfogalmat valósággal újratermesse, hiszen mint hajdan a pásztoroknak a csillag, nekünk is ez az a fénylő pont, mely a megújhodó második ezredév felé vezethet.

A magyarság története és élete annyira összeforrt a nemzet fogalmával, hogy a magyar életforma csak ebben a keretben valósítható meg. A keretből azontán hiányzik az a rész, mely elsőnek Szent László alakját idézi elénk; az élet pedig a meglévőben sem találta meg kielégítő és összhangzó formáját. A nép erős és jogos szociális igényekkel feszíti az időt; a polgári társadalom az ő külön érdekeit úzi, amelyek így osztályjellegűekké váltak; a vezetőréteg sokszor a nép ismerete nélkül jogi és világnézeti szabályok szerint kormányoz; s a nemzetiségi kérdésben a különválasztás és a szövetekezés helyett a költséges dajkálás politikáját űzzük. A vajudas hőfoka igen nagy; s azok az erecskék, melyeket a kormányzat csillapítás és hűsítő gyanánt, nagy szerencsére, az utóbbi időkben gyakran kibocsát: csak a halasztás veszedelmeit orvosolják valameddig. Sokszor úgy érezzük, hogy az átfogó, egységes terv hiányzik ahhoz, hogy a megújítás valóban elkezdődhessék. Ez a terv csak akkor lehet helyes és jövőtbíró, ha a nép, a szociális, az erkölcsi és a szellemi jóvátétel révén, a nemzet gerincévé válik; ha a középosztály az érdekvédelem helyett ismét a néppel való sorsközösség alapjára helyezkedik; s ha a vezetőréteg a vérségi és szellemi kiválasztódás természetes útján jut a hatalomhoz.

Ime, a vázlatos jelentést, melyet az aggodalom és a lelkiismeret szavának is nevezhetnék: ezekben kívántam megtenni. Inkább a szellemhez kívántam szólni, mint a politikához. A magyar szellem képviselőihez, akik velem együtt vallják, hogy a szellem sürgető ereje és vezérlő fénye nélkül a tévelygés veszélye fenyeget. A szellem Istentől vagyon és útját a nemzet életében erkölcsi parancsok igazítják. Bármilyen legyen hát érte a sorsa, örködnie kell és hallatni szavát.

Különben hivatásának ormáról lefujja a szél.

TAMÁSI ÁRON.

M E T A M O R P H O S I S

T R A N S Y L V A N I A E

APOR PÉTER kétszáz esztendővel ezelőtt írta meg ismert emlékiratát Erdély átalakulásáról és elsíratta benne a régi patriárchálizmust, a puritán, egyszerű, ősi magyar életformát. Panaszkodott a titulusok, vendégségek, köntösök és más eféle külsőségek terén beállott változásokról s nyíltan bevallotta, hogy ő „Erdélynek régi alázatos együgyűségében holtig megmaradott”. A belső lényeket, amely a „náj módi”, az új külső formák mögött jelentkezik, nem nagyon kutatta, csak a külső megzavarodás tűnt fel neki, a címek, a rangok és a cifrább életmód terjedése, a régi erdélyi életmód megváltozása. Gyakran idézik társadalmi változások idején azóta is *Metamorphosis*-át és minden nagy átalakulás idején elhangzik a panasz: hűtlenek lettünk a régi életelvekhez, eszményekhez, s emlegetik, hogy az új formák és elvek a társadalom hagyományaival és érdekeivel ellenkeznek. Nemcsak a mereven konzervatív, a holtáig „alázatosan együgyű” szemlélet lát mindig veszedelmet az életformák és közszellem változásában, hanem az az aggodalom is, amely az eszmék megzavarodásában, a régi és az új életelvek összeütközésében súlyos társadalmi válság tüneteit észleli s különösen sorsos időkben a nemzeti erők hanyatlásától tart. Pedig a külső események soha nem maradhatnak hatás nélkül a közszellemre, életformára, s így különösen a társadalom életét leginkább megrázó események, a hatalmi változások, mindig egyúttal zavartságot, társadalmi átalakulást és a közszellem változását is jelentik, sőt az egyensúlyi állapotából kilendített társadalomnak hosszas ingásokra van szüksége, amíg új és természetes állapotának megfelelő egyensúlyhelyzetet tud magának ismét biztosítani. Természetes jelenség ez és csak az szemléli az átalakulással járó belső és külső zavart a meglepett ember félelmével, akinek romantikus vagy utopisztikus a társadalom-szemlélete.

A boldog hazatérés után egy évvel Erdélyben is mind gyakrabban hallunk aggódó figyelmeztetést, hogy az elmúlt huszonnégy esztendő tapasztalatait nem igyekezzünk következetes módon érvényesíteni, az erények, melyeket a nehéz idők kifejlesztettek, egyre jobban halványulnak. Az előkelősködés, az osztálygögg, a hiuság, a hivalkodás kikezdte már az egyszerűség és puritánság meghatározta erdélyi életformákat. A frázis-hazafiság gondolatvilága hódít a pozitív, cselekvő magyarság gondolata helyett. Az egység, melyet az önfenntartás ösztöne alakított ki, nehezen akar az új körülmények

közt is építő gondolattá válni. Erdélyieskedünk, anélkül, hogy ennek szellemi és erkölcsi tartalmát éreznők és értenők. Súlyos iskolát járunk, de – hangzik a vád – ennek az iskolának a tanulságait gyorsabban felejtjük el, mint ahogy az természetes és szabad volna.

Tehát Erdély *újabb metamorphosis* korát érte meg s a változás feletti aggodalmat hangoztatják azok is, akik itt éltek az elmúlt két évtizedben s azok is – a csalódás hangján –, akik bár nem ismerték közvetlen tapasztalatból a kisebbségi életet, de most, amikor Erdéllyel találkoznak, úgy érzik: ez még sem az a tündérország, aminek elképzelték. A sokat emlegetett szenvedések nem kovácsolták olyan szétszakíthatatlan egységbe az erdélyi magyarságot, mint ahogy azt a Királyhágón túl hitték, itt is találkozni gáncsoskodással, széthúzással, göggel, egyéni és csoportönzéssel, egymás iránti irigységgel, világnézeti ellentétekkel. Az elszakíttottság ideje alatt Erdélyről romantikus kép alakult ki a lelkekben, olyan társadalom képe, amelynek harmóniáját egyáltalán nem zavarják osztály-, felekezeti és világnézeti ellentétek s olyan általános embertípusról keletkeztek legendák, amelyik a heroikus helytállásnak, aszketikus kötelességteljesítésnek s az elnyomó hatalommal szembeni kemény és bátor küzdelemnek nap mint nap világító példáit mutatja. A képzelet mértéke túl magas volt, a valóság és a fantázia nem egyezett az embertípus és a társadalomalkat megítélésében, – természetes, hogy a képzelgőnek csalódnia kellett. Ez nem is lényegbe vágó jelenség, de annál inkább meggondolkoztató, hogy olyanok is, akik életünk és életformánk valóságát ismerték, figyelmeztetnek, hogy társadalmunk gondolkodása gyorsabban változik, mint ahogy feltehető volt s az eszmények, amelyek ezt a társadalmat két évtizeden át megtartották, egyre kevésbbé jelentenek életformáló erőt: a belső fegyelem lazul, a tudatos áldozatkészség lankad, az öntudatos kötelességvállalás ritkábban jelentkezik, a nemzeti közösséget összefűző szálak egyre gyöngülnek s a régi egyszerű életformákat hazug és hamis életformák kezdik felváltani. Egyszóval: az erdélyi magyar társadalom magatartása és közszelleme már most sem a régi.

VITATKOZÁS HELYETT megállapítással válaszolunk az aggodalmaskodóknak. Az erdélyi magyarság emlegetett erényeit jórészt a védekezés ösztöne hozta létre s mi sem természetesebb, hogy mihelyt megszűnt a védekezés szüksége, halványulnak az erények is. De az erények terén beállt változás még korántsem az a katasztrófális szembefordulás, borúlátást indokoló metamorphosis, amelyről ma annyi szó esik. Amit átalakultnak vélnek olyan sokan, az valójában megelőzőleg sem volt teljes valóság. *Az erdélyi magyarság gondolkozásában és magatartásában nagy reform indult meg ezelőtt huszonkét esztendővel, de ez a reform sajnálatosan nem fejeződött be.* Áltatnánk magunkat, ha azt mondanók, hogy az erdélyi magyar társadalom a hazatérés idején a maga egészében, gondolkodásában, társadalmi szemléletében, szervezetségében már olyan volt, mint amilyennek legjobbjai szerettek volna látni. A társadalom átalakulása mindig lassú, lépésről-lépésre megvalósuló folyamat és eredményei nem mutatkoznak mindenütt és mindenki előtt a maguk teljes valóságuk-

ban. Az idea mindig megelőzi a gyakorlatot, s mi különösképpen későre kezdtük meg a belső erők igazi kifejtését, a szervezett nemzeti élet kiépítését. Az új életelvek már korán megszülettek, de a társadalom új gondolkodásának teljes kialakulásához nem volt elég-séges idő. Tagadhatatlan, hogy élt és hatott egy új közszellem, de még nem volt elég erős ahhoz, hogy a maga jegyeit a társadalom minden rétegére rányomja. A magyar társadalom fejlődéséből és szerkezetéből következtek a társadalmi átalakulás útjába olyan akadályok, amelyeknek elhárítása nem mehetett máról-holnapra.

A trianoni békeszerződés olyan körülmények közé taszította az erdélyi magyarságot, amelyek számára félelmetesen idegenek voltak. A nemzet és az állam azonossága, amely eddig annyira természetes-nek látszott, most szétvált s összeomlott minden, amiben eddig a magyar társadalom annyira hitt. Lélekben összetörve, önérzetében megalázva állott új sorsa előtt az erdélyi magyar. A kisebbségi élet új volt előtte, annak módszereit és lehetőségeit most kellett megtanulnia. Az új helyzetet nehezen értette, tájékozódni benne alig tudott s az új államhatalom közben brutálisan és céltudatosan végezte a maga munkáját. Évek telnek el, míg a keserűségből dac, az elfojtott szavakból „kiáltó szó”, az idegességből ingerültség s ebből harc született, – évek telnek el, míg a céltalanságot céltudat, az ernyedtséget a vállalkozó kedv, a passzivitást aktivitás váltja fel.

A nyomás azonban egyformán nehezedik mindenkire s az első reakció, amely az erdélyi magyar társadalomban jelentkezik: *az ösztönös közeledés egymáshoz*. A költő hirdeti: ország nincs már, a haza elveszett, de egymást átölelő lelkek vannak és egymásfelé kinyújtott kezek. *A lelki egység* hamar kialakul, de ez az egység, amelynek első látható jelei az egyházak együttműködésében már a huszas évek legelején mutatkoznak, még távolról sem jelenti a szervezett életet, a céltudatosan irányított munkaközösséget. Bármennyire is más volt az erdélyi magyar társadalom alkata és szelleme, mint az egész magyar társadalomé, mégis a huszas évek elején a nemzeti életösztön sugallatára kialakuló társadalmi megértéstől még nagy út van a társadalmi együttműködésig, a harmincas évek erdélyi magyarságának mind inkább hódító életformájáig. A megoldandó feladatok kezdetben egy önmagával meghasonlott, anyagi létében egyre jobban veszélyeztetett, világnézeti ellentétektől és öncélú hagyományoktól széttagolt társadalomra nehezedtek.

Egykor *Apor Péter* még arról írt: „micsoda szeretetben éltek az atyafiak és tíz iznyig is bátya, öcsém, koma, sógor hitták egymást” és nem hogy szégyenlették volna az előkelők szegény atyafiaikat, sőt örvendeztek nekik. „Az erdélyi szellemből következik, – írja *Tavaszy Sándor*, – hogy Erdély nemcsak népek, hanem életformák és társadalmi osztályok összefogása is. Ezt az életformát az egyszerűség és tisztaság által meghatározott puritánizmus jellemzi. Az erdélyi szellem győzelmes fennállásának eddig a legtöbbet a kívülről behurcolt osztálytudat ártott. Semmiképpen sem erdélyi, nem is volt soha idetartozó. Abban az Erdélyországban, amelynek egyházkormányzati hatóságaiban és testületeiben együtt ülnek pl. az egyháztanácsokban és presbitériumokban főurak és

földművesek, a legmagasabb értelmiséghez tartozók és csizmadiák, vagy a legmagasabb fórumok alkotó tagjai között ott vannak a fejedelmi eredetű urak, papok, professzorok, vidéki ügyvédek és orvosok, ott nem is verhetett gyökeret az osztálytudat. Hogy mégis jelentkezett, ez nem varrható az erdélyi szellem nyakába.”

Durva módszerrel a századfordulóhoz kapcsolhatjuk Erdély megelőző társadalmi metamorphosisának beteljesedését. Az akkori erdélyi társadalom valójában messze eltávolodott a patriárchális Erdély hagyományaitól és életformáitól. Bár az ellentétek nem annyira kirívók, mint másutt, az osztályok kialakulását itt is befejezettnek tekinthetjük. A hasonló nevelés, életfelfogás, szórakozások, vagyoni helyzet, hivatali rang, születés határozza meg a különbségeket. A magasabb rangúak igyekeznek rangjukat a társadalommal is elismertetni és kihangsúlyozni a különbségeket, amely köztük és a rangban alacsonyabbak között van. Az arisztokráciának, a nemességnek közéleti befolyás, hatalom van a kezében; következik ebből, hogy akik ebben a közéletben érvényesülni akarnak, maguk is felveszik ezeknek az osztályoknak külső életformáit, mindent elkövetnek, hogy az előkelő származás látszatát keltsék. Nem új és nem is csupán nálunk észlelhető jelenség ez. Így történik kisebb nagyobb mértékben csaknem minden társadalomban. Nemcsak Apor Péternek van joga panaszkodni, hogy az erdélyiek hátatfordítanak régi egyszerű életüknek s címek és rangok után szaladnak. Már Angliai Erzsébet udvaráról feljegyzik, hogy ott minden iparos kereskedő, minden kereskedő nemesember, minden nemesember gróf és minden gróf herceg szeretne lenni. Ebben a jelenségben és az ebből keletkező osztálytudatban nem kellene tehát különleges magyar társadalmi betegséget látni, azonban betegséget jelentenek nálunk a cím- és rangkérdés nevetséges túlzásai és az előkelősködésből származó társadalmi hazugságok. Az erdélyi társadalmi rétegek valójában nem gazdasági osztályok, sőt Erdélyben nagy vagyonokról és nagy jövedelmekről egyáltalán nem beszélhetünk és önmaga a nagy jövedelem a patriárchális hagyományokat és előítéleteket tisztelő Erdélyben nem is adott sem társadalmi, sem közéleti jelentőséget. Erdélyben az a sajátos, hogy az osztályok nem a jövedelmek egyenlősége alapján formálódtak, hanem inkább az azonos származás, hagyományok, ízlés és életmód alapján; a vagyonnak is csak annyi a szerepe, hogy hasonló életmódot tesz lehetővé, ez pedig hasonló ízlést, műveltséget, szokásokat és világnézetet formál.

A kisebbségi életnek sorban a második s egyben a legjelentékenyebb reakciója ennek a társadalomalkatnak a szempontjából jelentkezett. Az osztálykülönbségeket – miként vázoltuk – a jövedelmi, születési és rangbeli különbségek együtthatása idézte elő, amelyekkel együttjárt a különböző életmód és életfelfogás. Most az történt Erdélyben, hogy a hivatali élet a magyarság számára jóformán megszűnt s vele együtt azok az életformák, amelyek a hivatali hierarchia járulékei voltak. Megszűnt az embereknek hivatali rang alapján való értékelése és osztályozása, megszűnt az egész ebből kialakuló tekintélyrendszer, hogy lassan helyet adjon egy új értékelésnek, amely már nem a fizetési ragsor, hanem a közösségben végzett

munka alapján történik. De bekövetkezett rohamos gyorsasággal a *jövedelmek nivellálódása* is s az a társadalom, amelyben lassan mindenki elszegényedik s ennek az elszegényedésnek nem a gazdasági viszonyok, hanem a hatalmi helyzet az oka, természetsszerűen egymásra talál, – nem csak azért, mert minden egyes tag közös sorsnak a szenvedője, hanem azért is, mert egyszerűsödik s egyszerűségében nivellálódik az életmód s közössé válik mindaz, ami az életmóddal együtt jár, tehát megszűnnek azok a feszültségek, amelyek az egyes osztályok között a vagyoni különbségekből keletkeznek. A kisebbségi korszakban meglepetve tapasztalhattuk, hogy az egész társadalom nyomott szociális helyzete az osztálytudat elhalványulására vezet s ezzel szemben a nemzeti tudat vagyis a társadalmi közösség öntudata erősödik. A szocialista elmélet alapján, amely szerint a népek közötti különbségek kisebbek, mint egy nemzeten belül a társadalmi osztályok közötti különbségek s a hasonló életsors jobban összefűzi az embereket, mint a nyelv és a kultúra azonossága, az lett volna várható, hogy a magyar paraszt közelebb fog állani érzelmileg a román paraszthoz, mint a magyar ügyvédhez. A kisebbségi élet ezt a tételt alaposan megcáfolta. Anélkül, hogy illúziókat akarnánk táplálni, meg kell állapítanunk, hogy a társadalmi helyzetnél erősebb összekötő kapocsnak bizonyult a nemzeti helyzet s mivel ez a nemzeti helyzet veszélyeztetett és üldözött volt, a közös sors s a közös feladatok a társadalmi osztályokat egymás mellé állították. Nem azt mondjuk, hogy a társadalmi osztályok megszűntek, de zártságuk feloldódott, felébredt a bizalmuk egymás iránt s ennek eredményeképpen a nemzeti szolidaritás együttműködésre fogta össze őket. Magasrangú állami tisztviselők, bírák, katonatisztek vesztették el egyik napról a másikra kenyerüket s kényszerültek kezük munkájával, nem egy esetben napszámosként, gyári munkásként megkeresni azt. Aki ilyen sorsra jut, – még ha nem is kerül olyan mélyre, mint az előbb említettek, – az rendszerint kitaszítódik osztályából, mert a társadalom a képzettség, a kenyérkereset és az életmód között természetes összefüggést lát. De Erdélyben, ahol magyarságuk, nemzeti voltak taszította ebbe a helyzetbe a magasabb társadalmi rétegek megmaradt részeit, – ha gazdasági szempontból lecsuszott rétegeknek is voltak tekinthetők, – szociális értelemben nem deklasszáldottak, mert a gazdasági kitaszítottság társadalmi értékelésüket nem érintette. Ellenkezőleg, éppen e révén alakul és erősödik társadalmunk belső összhangja s egy új társadalmi magatartás.

EZ TÖRTÉNT – reakcióképpen a kényszerrel szemben, tehát ez önmagában nem érdem, hacsak nem kapcsolódik tudatosan a magasabb célok felé való törekvéshez, mert Erdélyben új magyar feladatok jelentkeztek: az elesettségéből fel kell emelkednünk, kézbe kell venni a kisebbségbe jutott magyarság sorsát, keresni kell az erdélyi magyar erő fokozásának lehetőségeit s meg kell találni a hitében megrendült nép belső öntudatát. A lét fenntartásáról volt szó s ez a létfenntartás nemcsak belső életerőt, hanem belső programot is igényelt. Érthető azonban, hogy ez az életprogram csak lassan szülelt. A katasztrofális változásban is helytálló erdélyi magyarság már

rég bebizonyította életerejét és még mindig nem elég világos külön életének célkitűzése és nem lát tisztán a szükséges eszközök világában sem; sok minden áll az új magyar erdélyi életprogram útjában, amíg megszülethetik s megindulhat, hogy a tömegeket meghódítsa. A létalapjukban megtámadott emberek elsősorban saját helyzetük mentésével foglalkoztak s a mindennapi életért vívott nehéz küzdelem elkedvetlenítőleg hatott. Sikerülhetett-e pár év alatt öntudatos nemzeti munkaközösségben összefogni a magyarságot? Feltehető-e, hogy a társadalom a maga nagy többségében misszióknak tekinti a kisebbségi sorsot, kemény feladatvállalásnak? A szorongatottság a legjobb erkölcsi erők állandó küzdelemre és szakadatlan tusakodásra sarkalja, de a gyengébbeket letöri, elkedvetleníti, elfásítja. Az egyre jobban elproletárizálódó társadalom többségében talán nem feladatnak, hanem számkivetettségi állapotnak tekintette a kisebbségi sorsot, amelyből mihamarább szabadulnia kell, – ha van igazság a földön. A szegénység és üldözöttség elsorvasztja a munkakedvet, az alkotásvágyat és a mozgáshoz szükséges lelki elevenséget. Vannak azonban még jócskán előítéletek is az átalakulás útjában, neveltetésből és megszokásból származó merevségek, sőt maga az önzés is. A kényelmesek, a maradiak, a megalkuvók becsvágya csak annyi, hogy zavartalan nyugalomban élhessenek. Sokan nem tudják levetkőzni a nemzetről való formalisztikus nézeteiket. A liberális tanokon felnőtt nemzedékek nehezen értik, hogy az egyén érdekeit a nemzet érdekeinek köteles alávetni. Az „úri” életéről, az üres hivalkodásról és a külső életigényekről is nehéz volt sokaknak leszokni. Mindezek következményeképpen – ámbár a társadalom strukturális átalakulása hamarosan végbe ment – a társadalmi gondolkodás nem változhatott meg egyik napról a másikra. A formalista talán meg is elégedett az egység jelszavának sűrű hangoztatásával s az elnyomóval szemben természetszerűen kialakult érzelmi közösséget könnyen összetévesztette a szervezett nemzeti étellel s az ebben megtestesülő nemzeti egységgel. Ehhez azonban nem volt elég a sorsfordulat adta érzelmi hatás s még az életkörülményekben beállt változás sem; a társadalmi gondolkodás csak akkor kezd kialakulni, amikor az erdélyi magyarság gondolkodói kialakítják az új életprogramot, megkezdik az előítéletek elleni harcot, azon igyekeznek, hogy a konzervatív, a radikális és a szociálista magyar közös életszemlélete megszülessék, az új életelvek közmeggyőződésévé váljanak s mindennek eredményeképpen kialakuljon a román uralom alá került erdélyi magyarság – mint mondták – *családdá szervezett életközössége*. Páratlan és távlatában lenyűgöző feladat volt ez a „magunk revíziója” s aki ezt megérti, az tudja igazán felfogni: mekkora jelentősége van a közszellemünkben most beállott változásoknak, még akkor is, ha ennek a „magunk revíziója”-nak nem is sikerült megteremtenie az annyira emlegetett osztálynélküli magyar társadalmat.

KÉRDÉS azonban, hogy létezhetik-e egyáltalán a valóságban olyan társadalom, aminőről az erdélyi idealisták szóltak. Ismerünk olyantársadalmakat, amelyek sokkal kevésbé tagoltak, mint a ma-

gyar. Egységesebb volt a román társadalom is, nem voltak meg benne azok az osztályok és így azok az ellentétek sem, amelyek nálunk a kisebbségi élet vezetőinek annyi gondot okoztak. Hasonló képpen két osztályúnak nevezhető az északi népek, így a finek társadalma is. Ezek azonban a természetes körülmények folytán fejlődtek ebben az irányban, míg a magyar társadalmat most kell neveléssel átalakítani. Forradalmi intellektuelek a multban kísérleteztek is azzal, hogy hagyományaikat és neveltetésüket megtagadva kiszakadjanak osztályukból s életformájukat, gondolkodásukat megváltoztatva önként proletárizálódjanak. A narodniknek vagy tolsztojánusoknak kétségtelenül erősen etikus magatartása azonban gyakorlatilag alig hozott valami eredményt. Erdélyben mégis az értelmiségi rétegnek ugyanilyen etikai alapon – de nem szociálista, hanem nacionalista elvek szerint – kellett magatartásában és életfel fogásában teljesen átalakulnia.

Ennek az átalakulásnak elsősorban lelki feltételei vannak, mert hiába való a társadalom új szervezkedési folyamatának megindítása, amíg az életformára maga a társadalom lelkileg nem elég fogékony. A lelkek ébresztése s a lelkek megszervezése megelőzi a tulajdonképpeni társadalmi reformot. A politikusok és a társadalomszervezők útját a szellemi elit készíti elő, akárcsak Erdélyben, ahol írók, költők, papok és gondolkozók vetik fel először az erdélyi sorskérdéseket, tanítanak a helytállás, a földhöz és a néphez való hűség parancsaira. Az irodalomból és predikációkban lesz világossá az alapvető felismerés, hogy *aki földi erőiben szegény, annak lélekben és szellemben kell gazdagnak lennie*. A „magunk revíziójá”-nak velejárója a lelki és szellemi hatalom felismerése és méltánylása. A lelki ellenállás biztosítja a nép egzisztenciáját s az erdélyi magyarságot a szellem ereje teheti hatalmassá. A történelem és a nép felé fordul az új erdélyi magyar figyelme, ama források felé, amelyekből bőven fakad a magyar lélek és szellem hagyománya s örök tanítás és biztatás az elesett jelennek. A társadalomszemlélet ennek a folyamatnak következtében szükségszerűen alakul át s ez már tartalommal tudja kitölteni azokat a kereteket, amelyek időközben a kényszer nyomása alatt kialakultak.

Mindenekelőtt meggyőződésé lesz, hogy az individuális elvrendszer csödbe jutott és a társadalmi kérdések megoldásánál nem lehet a kollektív – a mi fogalmazásunkban: népi – szempontokat figyelmen kívül hagyni. A liberálizmus az uralma alatt létrejött társadalmi osztályokat és a szociális kérdést is – akárcsak a marxizmus – egyoldalú osztályszempontok szerint ítélte meg. Az új erdélyi magyar társadalomszemlélet leszámol az individuálizmussal éppúgy, mint a liberálizmus osztályszempontjaival. A kisebbségi életforma: *nemzeti egység*, amelyet osztályszempontok nem veszélyeztethetnek, individuálizmusok nem gyengíthetnek; egyetemes jellegű összefogásra van szükség, a nemzet ösztönös sorsközösségét öntudatos munkaközösséggé kell formálni, amelyet a nemzettest különböző rétegeinek egymásért végzett testvéri szolgálata éltet.

A szellem sodrában azután ez az új társadalomszemlélet mind inkább közelebb jut a valósághoz és a való élet reális követelmé-

nyeihez. A „magunk revíziójá”-nak elmélyülése következtében meggyőződössé lesz, hogy a nemzet nemcsak érzelmi közösség. Megmaradásunk nem csupán lelki egységünkön, hanem az erős politikai, művelődési és gazdasági szervezettségen mulik; szoros összezárkozás szükséges, erős társadalmi, művelődési és gazdasági szervezetek kellenek. *Nem elégséges az érzelmi egység*, mellyel a politikai vezetés megelégedettnek látszott, *társadalmi egység kell*, mert a közösség csak tagjainak egyenrangú érvényesülésén épülhet fel. Társadalmunknak egyként fundamentuma minden társadalmi réteg, minden társadalmi rétegnek egyforma felelősséget kell hordoznia és a vezetésben is egyforma részt kell kapnia. Eszerint „a nemzet a közös nemzeti munka műhelye, amelyben minden tag minden szellemi tehetőségével és munkájával a fajtestvér szolgálatára siet”. (László Dezső.) „Egyetlen dolog van, ami megrázkódtatások után záloga lehet a jövőnek s a magyarság belső ereje, ami öntudattal és hivatás-érzettel párosul” – írja *Tamási Áron*, s a kérdésre, hogy mi biztosítja ezt a belső erőt, nyíltan felel: „ha egységes, erős és erkölcsös nemzeti társadalmat szervezünk”. Az elvek most már gyakorlatiasabbak. Meg kell alkotni a kisebbségi magyarság szervezett önfentartását, amelynek keretében másfélmillió magyar biztosítani tudja másfélmillió magyar anyagi és lelki egzisztenciáját. Csak annyit valósíthatunk meg sajátos életünkben, amennyit a magunk erejéből meg tudunk valószínűsíteni. A magunk erejét a szervezettség mértéke és határai állapítják meg. Ki kell alakítani az erdélyi magyarság egységes társadalmi szervezetét és ki kell irtani mindazt életünkben, ami ennek útjában áll. A nemzet organikus közösség, test és lélek, s így a politikai, művelődési, gazdasági és társadalmi kérdések szoros kapcsolatban fonódnak össze. A közösségi élet minden tényezőjét és életszervét a nemzeti munka szolgálatába kell állítani. Mindenki fel kell ismernie, hogy egyéni java és boldogulása össze van forrva a nemzet javával és boldogulásával s így az erdélyi magyarság minden egyes tagjára sorskérdéseink iránti tevőleges szolgálat és munka hárul. *Élő orgánummá kell szervezni a magyar népet, amelyben minden réteg egymással és egymás által él.*

A RÉGEBBI TÁRSADALMI OSZTÁLYOK átértékelése ennek az új szemléletnek a jegyében történik. Az arisztokrácia nem lebeg az elérhetetlen magasságokban; előjoga szintén a szolgálat, beneficiuma a több szolgálat. Az arisztokrácia beletagozódik az értelmiségbe s a véle szemben táplált társadalmi előítéletek egyenes arányban gyöngülnek azzal, hogy benne is feloldódik a rangból folyó merevség s a pátriarchalizmus korszaka után idegenből importált osztálygögg és üres fennhéjázás. Vagy vegyük a társadalom ellenpólusát, az osztálytudatot ugyancsak tápláló munkásságot. Hasonló jelenség figyelhető meg ezen a részen is. Már néhány évvel előbb megállapíthattuk éppen a *Hitel*-ben, hogy a magyar munkásság táborában mind inkább halványul az osztályharcos szemlélettel duzzasztott osztálygögg, mind nagyobb méretű a nemzeti közösség támogatása és művelődési egysége utáni vágy. A munkásság sem tud kitérni az erdélyi magyar realitás kényszere elől, az új magyar eszme-

rendszer vonzásából s betagolódik szervesen a magyar társadalomba, fokról-fokra lazítván azokat a kötelékeket, amelyek osztályszempontból a nemzeti közösségen kívül álló erőkhöz kapcsolták. Egy szóval az első idők reakciójaként jelentkező természetes lelki egység tökéletesítéseképpen későbbi időpontban programszerűen jelentkezik a nemzeti egység kialakításának gondolata, mivel a valóság kényszerített mindenkit annak belátására, hogy az önvédelmi harc és a nemzeti fejlődés nem tűrheti meg a társadalmi ellentéteket. A külső erők meggyengülése, sőt elvesztése után a tusakodó önkritika meggyőzően hirdette, hogy a belső erők a mi boldogulásunk s az, ami ezt a belső erőt kinyilvánítja s az erős társadalmi szervezet, s mi sem bizonyítja jobban e tan hódító erejét, mint az, hogy társadalmunk eddig külön utakon járó részei önként fordultak egymás felé s hordták szét azokat az akadályokat, amelyek ennek a társadalmi értékű nemzeti egységnek az útjában állottak, – főként az egyesek lelkében, előítéleteiben, az egy elmúlt korszak szellemi hatása alatt kialakult társadalomszemléletben.

Ez a változás tehát lényegében az *egyének metamorphozisa*. Új közösséget megújult egyének nélkül nem is lehet építeni. Új életlátásra, a magatartás átalakulására van szükség. Az egymásért való felelősség és áldozatkészség gondolata erőtlén, ha csak lebegő idea, ha nem gyökeredzik mélyen a közösség minden egyes tagjának lelkében. *Új embertípusra* van szükség, a hősi, áldozatos és harcos emberre. Komoly írásokban és hősi versekben felébresztettük a végvári vitézek életét, – mondja egyhelyt Tamási Áron, – odaállítottuk magunk elé a hősokeket, akik a szellem és test együttes bátorságával szinte reménytelenségben tudnak férfiasan küzdeni. Szolgálat és kötelesség határozza meg az új erdélyi magyar magatartását. Tehát a liberáлизmus kényelmes, magának élő embertípusával szemben kialakult a kisebbségi élet közösségben és közösségnek élő hősi embertípusa, a gondolkozó, küzdő, saját lábán megálló tudó embernek a típusa, akinek munkáját a közösségi erkölcs és a közösségi fegyelem irányítja. Mennyire testvér ez az ember *Mussolini* új emberével! Az új erdélyi magyar ember típusa nem kisebbségi embertípus; – ma ez az ember akarja újraformálni Európát s a maga képéhez hasonlítani azokat, kik egy elmúlt korszak jegyeit viselik még magukon.

A HARMINCAS ÉVEKBEN ennek a társadalomszemléletnek hirdetői és apostolai már nem csak a szellem kiválasztottjai: költők, írók és társadalombölcselek. Ezek a gondolatok ekkor már élesen visszhangzanak értelmiségünk nagyobb részében s új elit vállalkozik a gondolatok megvalósítására. A vezetőréteg színváltozása alig volt észrevehető, forradalom és külső zavar nélkül jut előtérbe az új ember s vele és általa az új társadalomszemlélet. Ezek a csendes reformerek nem érdekeket hajszoltak, nem önérvényesítésre törekedtek, a szolgálatot vállalták és eszmét sugároztak. Ehhez nem kellett erőszak, csak munkát kellett vállalni és a vállalt munka elért eredménye ajándékozta meg őket azzal a tekintéllyel és hatalommal, amit mások harccal és zavartkeltéssel szereztek volna meg.

Az elit kiválasztásának módja is megváltozott, – akárcsak Európa valamennyi megújuló társadalmában. Nem a hagyományos magyar arisztokratikus elv, de nem is a liberális demokráciák többségi elve érvényesül; az erdélyi vezetőréteg *a közös hivatástudat, felelősségérzet, elhivatottság* alapján alakul. Nem születési vagy vagyoni előjog, de nem is mandátum jogosít fel a közéletben való részvételre, hanem a lelkiismeret, a felelősségérzet, a szolgálat vágya. A látszólagos vezetés az élet egyik-másik vonalán lehet ugyan azoknak kezében, akiket még más elvek juttattak az élre. A társadalom formálása azonban egyre inkább az új elit kezébe kerül és egyre nő azoknak az intézményeknek (pl. az egyházaknak) a jelentősége, amelyeknél ez a kiválasztási elv jobban érvényesülhet.

Az osztályjellegnek árnyéka sincs ennek az új erdélyi vezetőrétegnek a lelkében és szellemében. Származásuk, neveltetésük, anyagi helyzetük, életmódjuk a lehető legkülönbözőbb, mert társadalmunk nem egy csoportjából csapódtak ki. Minden egyes társadalmi rétegünk érdekelve van ebben az új vezetőrétegben. Külső kapcsok helyett belső kötelékek fűzik szorosra köztük a szálakat. Személyi előnyök megvetése, önzetlenség és munkakészség jellemzi őket. Osztálytudat helyett hivatástudat tevékenységük mozgató ereje. Büszkén vallották magukat *népünk szolgáló értelmiségének*.

Ha valamiben el akarjuk marasztalni ezt az új értelmiséget, ez csak annyi, hogy merészen idealisták voltak tagjai, a gondolatok és az eszmék, amelyeket hirdettek, sokszor döbbségek meg azzal, hogy talán irreálisak. Bár igaz, hogy az ideológia soha nem áll messze az utópiától, a hódító eszmék mértéke mindig több és magasabb, mint a valós élet mértéke. De – védelmükre mondhatjuk – ők tudtak számolni a valósággal hiszen közülük kerülnek ki azok, akik az eszméből valóságot is formálnak. Mert *nem két külön kör az eszmehírdető és a valósító köre*. Együtt vannak és együtt hatnak – s ez a mi társadalmi reformunknak nagy szerencséje. Az eszmehírdető megfogalmazta az elveket, rámutatott a jelenségekre s fölmutatta az eszmét. Természetesen ő inkább kontemplatív típus, sőt hajlamos az irreáliákra is, de szuggesztíója épen ezért fokozottabb, s nyughatatlan szelleme nap mint nap új lököerő, mely a valósító, a reálításokkal is számoló, cselekvő társat állandó munkára, az ellenkezéssel szemben meg nem riadó magatartásra, a nehézségeket leküzdő önbizalomra ösztönzi. Ez utóbbiak praktikus és szívós magyarok, akiknek ideje a harmincas években következik el. A magyarság életkedve ezekben az években egyre erősebben jelentkezik s szükség van arra, hogy amit az eszmehírdetők eddig jobbra csak szüggáltak, azt most tudatosan megvalósítsák a gyakorlati építők. Minő szerencse, hogy nálunk is nem az történt, mint az Anyaországban, hol az eszmehírdetők útjáról messze letértek az új magyar élet építői, sőt gyakrabban figyelembe sem vették azokat a gondolatokat és eszméket, amelyeket a magyar szellem, a magyar élet megújítására meghirdetett. Nálunk is volt ellentét a szellem és a „második kör” gyakorlata között, de az ellentét nem a szembenállásból és nem az egymásról való nem tudásból vagy egymásnak kölcsönös lebecsüléséből, esetleg a gyakorlati ember korlátoltságából és az eszmék

iránti érzéketlenségéből következett, hanem abból; hogy az eszme és a gyakorlat között mindig áthidalhatatlan különbség van*. Ha sok kompromisszumra is kényszerült az erdélyi gyakorlati ember, még sem lett soha árulója annak a „magunk revíziójá”-nak, amely végeredményben megteremtette számára a közszellemet és az alkalmas társadalmi magatartást, lehetővé téve az erdélyi magyar társadalom átalakításának a harmincas évek második felében megindult, de sajnálatosan be nem fejeződött folyamatát.

KIFOGÁSOLHATÓ-E, hogy az erdélyi magyar gondolkodás és társadalmi magatartás átalakításának feladatát egy egészen kis számú elit vállalta és végezte csupán? Aligha. Szellemi forradalmat tömegek még nem csináltak. A szellemi forradalom a küldetést érző kisebbség feladata, a tömeg azzal lesz részes a forradalomban, hogy vagy cselekvőleg támogatja, vagy csendesen együttérez a változást akarókkal. Az erdélyi magyar társadalom nagyobb tömegei is e képpen vettek részt az erdélyi magyar szellem forradalmában, együtt-érzésük számos látható jelét adták, megindítottak olyan társadalmi mozgalmakat, amelyeket már az új nemzeti közszellem és társadalmi magatartás éltetett. Ha előítélet nélkül szemléljük az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület* vagy a Magyar Népközösség kolozsvári *Tíz Szervezetének* munkáját, lehetetlen észre nem venni, hogy az a társadalom, amelyik ilyen közösségi munkára képes, már nem a huszas évek fáradt, rezignált társadalma, amelyik életének értelmét a valóságtól és a lehetőségektől messze eltávolodva keresi. Ez a társadalom már egyre inkább az együttérző és együttműködő, egymásért felelősséget hordozó, vállalkozó magyarok társadalma, amelynek minden rétege kezdi mind határozottabban felismerni a maga sajátos teendőit. A gondtalanabb életből szorongatott helyzetbe jutott népet sorsa új erények kifejlesztésére és új magatartás kialakítására sarkalta. Minden lehetőséget nem tud még kihasználni, de tud már – ha még nem is nagyméretűen – reálisan építeni a felismert erkölcsi és szellemi alapokra.

Lehetséges, hogy a felszabadulás után ez a magatartás meginogjon és a balsorsban kialakult életelvek nyomtalanul eltűnjenek? Az eszmék, amelyek életünket irányították, megzavarodni látszódnak és a zavar nyomán a tájékozatlanság és bizonytalanság lesz úrrá a lelkeken. Az átalakulóban levő társadalomban a szellemi válság jelei mutatkoznak és látszatra nem alaptalanul szegezük mellünknek a vádat, hogy hűtlenekké váltunk az oly nagy hévvel hirdetett eszményekhez. Romantikus lett volna önszemléletünk vagy az eszmék, amelyekben hittünk, csak a kisebbségi sorsban lettek volna érvényesek és a szabad Magyarországon hasznavehetetlenek? Szembe kell néznünk őszintén ezekkel a kérdésekkel, mert ha valóban elárultuk régi eszményeinket, akkor ezek életünket a közelmúltban

* Az az ellentét, amelyről megelőzőleg *Tamási Áron* szól, a szellem embere és az „első kör” politikája között figyelhető meg és természetes jelenség, ha meggondoljuk, hogy kezdeti kisebbségpolitikánk eszmerendszerét még nem az új helyzet formálta. (Szerk.)

sem irányították. És ha ezek az eszmények csak a kisebbségi életben voltak használhatók, úgy akkor fölösleges ma ezekre minduntalan hivatkozni, mint olyanokra, amelyekben megtaláltuk egy jobb és korszerűbb társadalom megvalósításának eszközeit.

Tagadhatatlan, hogy a felszabadulás ténye előidézett bizonyos foku változást az erdélyi magyarság társadalmi magatartásában. Érthető és menthető ez a változás, hiszen megszűntek az okok, amelyek a társadalmi összeforrást, az osztálygög lebontását és az egyéni szolgálatvállalást megvalósították. Megszűnt a külső nyomással szembeni védekezés szüksége, a veszélyeztetettség érzete és helyreállottak azok a tényezők, amelyek a társadalom egyes rétegei között a különbségeket és ellentéteket okozzák: a hivatali rangok szerinti hierarchia és a jövedelmek közötti különbségek. Az állam pedig átvette azoknak a munkáknak végzését, amelyeket eddig a társadalom vállalt kényszerűségből s így látszólag megszűnt a jelentősége az öntudatos és jól szervezett társadalmi életnek. Sok minden következik ezekből. A hivatali rangok különbsége és a hatalom, amely a hivatallal jár, új értékelést látszik bevezetni, s így a nemzetért végzett munka és felelősségtudat megszűnik az értékelés mérője lenni. Kialakulnak a rangok és méltóságok szerinti tekintélyek, amelyek a kisebbségi életből hiányoztak, és ezzel lassan háttérbe szorul az a szellemi elit, amelyre a kisebbségi életben a társadalom irányítása nehezedett. A nyomorúságból felemelkedő magyar társadalomban nagyobb jövedelmek alakulnak ki s ezek költekezőbb életmódot vonnak maguk után. A szegénység által ránkényszerített életformák tehát hanyatlanak és azok, akik kényszerűségből vagy erkölcsi meggyőződésből ezekhez továbbra is ragaszkodnak, szükségszerűen eltávolodnak azoktól, akiket hajlamaik más életmód felé vonzanak. A hűség és érvényesülési vágy is sokakat kiszakít eddigi életformáik közül. A vezetőrétegben már nem a belső hit, hanem az érvényesülési vágy, összeköttetés, vagyoni helyzet alapján történik a kiválasztás. A tömegek és a vezető értelmiség közötti kapcsolat lazul és az egyén, aki eddig a nemzetben és nemzetért élő közösségi lény volt, ma ismét a maga boldogulását kereső, egyéni felelősségtudatát félretevő ember kezd lenni. És a látszat az, hogy a régi életelvek helyét nem foglalja el semmi, a társadalomban zavar és bizonytalanság uralkodik az ideák terén.

Téved azonban az, aki ebben a jelenségben általános jelenséget észlel. Minden felületes látszat ellenére az erdélyi magyar társadalom többsége nem mutat semmi hajlamot arra a mélyreható metamorphozisra, amelyről annyi aggodalommal és oly sokszor szó esik. Annyit fogadhatunk el igazságnak, hogy valójában van egy társadalmi réteg, amelyik ma élelmessége és anyagi helyzete, vagy szerencsés elhelyezkedése miatt a társadalom vezetőrétegének lenni látszik, s ez igyekezett – mint alkalmatlan és nem az ő testére szabott ruhát – szegre akasztani nemrég kényszerből elfogadott életelveit. Eddig az erős közszellem hatása korlátozta egyéni meggyőződésének nyílt megvallásában, mert eddig is azt vallotta magában, hogy ezek az elvek csupán a kisebbségi élet által ránkényszerített, de természetüktől és érdekeinktől idegen elvek, amelyekre tehát ma

már semmi szükség sincsen. Minden társadalomban megtalálható ez az egyidejűleg reakciós és konjunkturális réteg s nálunk sem az tölt el aggodalommal, hogy ez a kategória létezik, mint sokkal inkább az, hogy súlya és befolyása növekedőben van, hangja erősebb, mint a közelmúltban. Érvényesülésükhöz még hozzájárul az a körülmény, hogy a szellem elvhű emberei, akik a nagy belső forradalom zászlóvivői voltak, mintha elfelejtették volna a nyelvet, amelyen beszéltek. Az a réteg, amely mögöttük állt – jórészt papok, tanítók, tanárok, szabad értelmiségiek – s amely réteg minden eddigi szellemi mozgalmunknak éltető és közvetítő közegét alkotta s a kisebbségi életnek szolgáló és vezető értelmisége volt s ha nem is valóságos, de legalább is szellemi hatalommal rendelkezett, szervezeteink és intézményeink dandármunkáját végezve és a falu vezetését ellátva, a kisebbségi élet első vonalában állott, – ma, áldatlan jelentéktelensége kárhoztatott. Ők ma sem hűtlenek hitükhöz és elveikhez, mert meggyőződtek az igazságról, azonban a társadalmi intézmények szerepe összezsugorodott, az irányítás minden vonalon a közigazgatás kezébe került, az értékelés a hivatali hierarchia alapján történik s ez az új élet eszményeit magában hordozó réteg kiszorult a társadalmi élet perifériáira, nem tudja megadni a szellemi elitnek azt a háttérrel, amit a múltban megadott. Látszólagos tehát a változás, amiről szó esik s a változás látszatát az az eltolódás indokolja, mely a vezetőrétegben az állami élet helyreállításával beállott. Nem beszélhetünk tehát arról, hogy az erdélyi magyar hűtlen és áruló lett. Arról kell beszélni, hogy *a lélekben és felfogásban átalakult erdélyi magyar értelmiség szerepe és befolyása megkevesbedett s közéleti súlya megcsappant.*

Ebből következik, hogy ma nem újabb „magunk revízió”-jára van szükség, hanem a beállott szerepeltolódások tudatosítására és arra, hogy visszaadjuk súlyát és hitelét annak az értelmiségnek, amely felismerte az igazságokat és ma is hisz azokban. Ezek az igazságok nem a kisebbségi élet igazságai voltak, hanem a magyar megmaradás igazságai. A kisebbségi életforma a nemzeti egység volt s ennek megvalósítása érdekében az osztálykülönbségek megszüntetése, minden magyar erő és tehetség érvényesülésének biztosítása s tervszerű munkába való állítása volt az elsőrangú feladat. A társadalom felismerte a szellem és az erkölcs megtartó erejét. Eltávolodott az egyoldalú politikai szemlélettől és olyan új nemzetszemléletet alakított ki, amely totálisnak is nevezhető, hiszen a nemzet politikai, szellemi, erkölcsi, élettani és gazdasági funkciói között nem akart sorrendi különbséget tenni. Hirdette, hogy a nemzet érzelmi közössége mögött nélkülözhetetlen az erős politikai, művelődési, gazdasági és társadalmi szervezettség. Az új közösségi élet alapja a nép és nép alatt komolyan szervezett közösséget kell érteni, a közösség minden tagjában az áldozatkészség és az egymásért való felelősség gondolatát kell beoltani. Megváltozik az egyén és a közösség viszonya, az élet új törvényei megkövetelik mindenkitől a közösségi érdekek szolgálatát. A társadalom saját erőfeszítéséből elképzelhetetlen feladatok megoldására képes, ha annak élén belső hivatásérzetből szolgáló vezetők állanak.

Nem a kisebbségi élet igazságai voltak ezek; *a mi szellemi forradalmunk lényege ugyanaz, mint ami egyidejűleg az Európaszerte megindult szellemi forradalmak lényege*; csak nem tudtuk a magunk életének elméletét olyan biztonsággal megfogalmazni, mint mások, – inkább eszményeink voltak, mint eszmerendszerünk. A gyökerek is azonosak. Mindenütt a XIX. század materialisztikus pozitívizmusa és individuáлизmusa ellenében, azok reakciójaképpen születik meg az új eszmerendszer. Születésének körülményei folytán ez az eszmerendszer lényegileg nem politikai, hanem inkább etikai magatartás. Nem programpontokat és nem politikai rendezőelveket jelent, hanem az élet tartalmának s magának az embernek a megújítását. A korábbi embertípus helyébe mindenütt új embertípust igyekszik állítani: a kötelességtudat hajtotta, nyílt küzdelembe szívesen bocsájtkozó, a kötelességeket minden áron vállaló, spirituális ember típusát. Európaszerte az az ember kerül előtérbe, amelynek vonásai veszélyes századokban annyira jellemezték a magyart is. Az új embert a legszorosabb szálak kötik a közösséghez, teljes valójával beletagolódik a társadalomba és a nemzetbe. Az individuális életforma megszűnik, a kollektív életforma ideje következik, a nemzeti gondolatot a népi gondolat támasztja alá, továbbá a szociális felelősség elvének érvényesülése, s erőssé teszi, hogy megsemmisülnek az egységbontó tényezők: osztálygóg, tőkeuralom stb. A cselekvő ember és a cselekvő társadalom kötnek szövetséget, hogy a szervezett társadalom minden belső erejének mozgósításával állhasson a megnövekedett feladatokkal birkózó állam segítségére. A társadalom és az állam vezetése új nemzeti elit kezébe kerül, amelyet a közös életszemlélet és a közös küldetés tudata formál ellenálló egységgé. A közösségi munkát pedig a nemzeti hivatástudat irányítja, munkája révén a közösség a nemzet által kifejlesztett értékeket akarja tovább fejleszteni, az új értelmű nacionalizmusnak akar általános és döntő érvényt szerezni.

Földolgozatlan ma még az erdélyi magyarság két évtizedes szellemtörténete, de mégis bátran és felelősséggel állítjuk, hogy ami nálunk történt, az lényegében nem más és nem kevesebb, mint ami Európában történt. Nem az életformák alakulása a lényeges a multban sem, ma sem; az élet tartalmának, az életszemléletnek és a társadalomszemléletnek az alakulása a lényeges a mi szellemi forradalmunkban is és az európai szellemi forradalmunkban is.

Minden aggodalommal szemben ma még merjük állítani, hogy a nagy többség nem lett hűtlen ehhez az eszmekörhöz. Legfőnnebb zavarban van, mert látása és életelvei egyszerűbb, világosabb, határozottabb és etikusabb életformához kapcsolódtak s a felszabadulás – legalább is időlegesen – életét komplikáltabbá tette s ma, látszólag, seregnyi igazsággal találkozik szemben s tapasztalatok híján tanácstalanul áll velük szemben. Útvesztőkbe jutottunk s ennek következtében, még a kitűnőek lelken is, úrrá lesz a bizonytalanság vagy éppen a kishitűség s ez akadályozza, hogy a sok elszánt akarat egyetlen akarattá forrjon össze s a balsorsban acélozott misziszios tudattal új magyar magatartást segítsen uralomra jutni.

VITA SÁNDOR.

ZUSAMMENFASSUNG

HITEI (Kredit) betitelt der grosse ungarische Politiker des XIX. Jahrhunderts, Graf Stephan Széchenyi sein grundlegendes Werk. Das Buch erschien im Jahre 1830. Es befasst sich nicht nur mit dem Kredit im wirtschaftlichen Sinne des Wortes, sondern es dehnt den Begriff „Kredit“ auf das Moralische und Geistige aus. „An einander glauben und glauben können“ – ist die Grundlage, die Bürgschaft, das unentbehrbar grundsätzliche Element für alle Reformabsichten, für alle Erneuerungen bestrebender Gedanken und Taten. Die Schriftleiter und Mitarbeiter der Zeitschrift „HITEI“ sind die jungen ungarischen Intellektuellen Siebenbürgens, die auf den Grundlagen Széchenyis stehen.

ALEXANDER REMÉNYIK: Nationalpolitische Gedanken.

Auslese der nationalpolitischen Schriften des vor kurzem verstorbenen grossen siebenbürgischen Dichters und Denkers, die einen Strahl auf sein hehres Verhalten werfen.

BÉLAKOVIG: Der Geist Széchenyis.

(Vorgetragen auf der Széchenyi Gedenkfeier der Ferenc József Universität in Kolozsvár.)

Der Verfasser weist darauf hin, dass den Geist des grossen ungarischen Reformers, sein Glaube an der Vervollkommenheit der Menschheit und an der Gott gefügten Weltordnung determinierte. Die Ideologie Széchenyis behauptet, dass eine von Gott gegebene Berufung jeder Nation sei, zur Vervollkommenheit der Menschheit und der menschlichen Kultur beizutragen. Die Nationalität ist für ihn keine politische, sondern eine moralische und Kulturkategorie. Diesen Begriff verwendet er immer bei der Bezeichnung des Idealtypes. Sein Ideal ist: das ungarische Volk veredelt sich zur Nationalität, der Ungar zum Menschenideal. Sein Massstab ist – mit romantischem Wortgebrauch – die „Nationale Tugend“, die zu einem objektiven Begriff in seiner Nationalitätsidee wird. Dies befähigt die Nation dass Sie zur Vervollkommenheit der Menschheit und damit zur Verwirklichung des göttlichen Weltplanes beitragen soll. Logisch ist der Weg Széchenyis: aus dem Glauben wird Humanum und aus dem Humanum der Nationalismus. Der Nationalismus ist aber naturgemäss nationales Wertbewusstsein und nationale Wertordnung.

Zweck seiner Sozialpolitik ist, den Ungar dazu verhelfen, dass er von dem Brachland seines Lebens in die Sphären der Tugend sich erheben könne. Er ist überzeugt, dass dem, durch Konzentration, durch Vereinigung, durch Organisierung am besten gedient werden kann. Seine sozialpolitischen Thesen unterstützen diese Ideen: Soziale Gerechtigkeit, den karitativen Massnahmen gegenüber soziale Prevention. Er bemerkt den Zusammenhang unter der Anerkennung der menschlichen Würde und der Arbeitsleistung. Er behauptet: „Die Hauptaufgabe der Politik sei die Schaffung der grössten und ausgedehntesten Freiheit, ohne Anarchie, und die Sicherung der strengsten Ordnung, ohne dass daraus eine Tyrannei werde.“

Grundsatz seiner Reformpolitik ist demgegenüber: die Änderung soll sich

ohne innere Erschütterung vollziehen und nichts ist mehr charakterisierend auf seinem Geist, als dass er in den flutenden Wogen des Liberalismus, antiliberal denken konnte. Sein reger und forschender Geist konnte sich mit den einseitigen Prinzipien der liberalen Revolution nicht begnügen und darum schuf er eine grosse Synthese, dessen Elemente, die organische Staatsbetrachtung der Romantik, Bentham's utilitaristische Aufklärung, die nationerziehenden Prinzipien des französischen Rationalismus, und der unerschütterliche Glaube des englischen Realismus an dem ewigen Fortschritt der Menschheit waren. Diese Einflüsse vereinigte er in einem einzigen Gedankensystem, und aus diesem System – bei dem Licht seiner transzendenten Weltanschauung und seines politischen Realismus – entfaltete sich die noch heute zum Masstab verwendbare Széchenyi-konzeption: die ungarische Weltanschauung.

LÁSZLÓ von OTTLIK: Das St. Stephan Reich im neuem Europa.

(Erschienen am 18. und. 20. August 1940 im Pester Lloyd und später in Sonderabdruck in deutscher Sprache.)

Auf Grund der Europäischen Ordnungsprinzipien und der geopolitischen Gegebenheiten stellt der Verfasser fest, dass die Berufung, des in ihrer Integrität wiederhergestellten Deutschen Reiches, das zur Geltung bringen des natürlichen Gleichgewichtsprinzips der „Mitte“ der anarchischen Herrschaft der Periferien gegenüber sei. Zur Unterstützung dieser Bestrebung baute sich glücklich eine neue mitteleuropäische „Achse“ aus, durch die verlängerung der Berlin–München Linie bis nach Rom. Dass Missgeschick des ehemaligen Reiches Karls den Grossen, droht jetzt nicht: die, beiden Mächte, der nördliche und der südliche sind beide Träger derselben politischen Prinzipien und in beiden lebt hell das Alpha und Omega der politischen Weisheit: das Masshalten bei der natürlichen Verteilung des Raumes. Die Achse – wurde so eine Richtung – und massgebendes Zentrum nicht nur Mitteleuropas, sondern des ganzen Kontinents, und sie ist bestrebt einen Damm gegen die störenden und den dauernden kontinentalen Frieden gefährdenden politischen Einflüsse der periferialen Nächte auszubauen.

Der zweite Teil des Studiums befasst sich mit den Fragen des Dorvajbeckens. Der Verfasser stellt fest, dass bis Deutschland kluger weise seine Grenzen mit den geographischen und historischen Gesetzen in Einklang bringt, ist es auch damit im Klaren, dass es seinen ordnenden Einfluss in den nachbarschaftlichen Räumen, so mit dem grösstem Erfolg und mit der kleinsten Kraftverwendung zur Geltung bringen kann, wenn es die Konzentrierung dieser Räume um ihre eigenen natürlichen Zentren bestrebt. Die Achse Berlin–München–Rom dehnte ihren Einfluss in der Minute automatisch bis zu den Ostkarpathen aus, als sie sich mit einer bis nach Budapest reichender Nebenachse ergänzte. Denn die Gesetze der Geographie, der Geschichte, der Politik und der Wirtschaft, beweisen übereinstimmend, dass Budapest derjenige Mittelpunkt ist, der die Strahlen des politischen Einflusses, wirksam bis zu den sämtlichen Grenzen des Karpathenraumes vermitteln kann.

JOSEPH VENCZEL: Siebenbürgen und die rumänische Agrarreform in Siebenbürgen.

Der Verfasser weist darauf hin, dass in Siebenbürgen, schon auf Grund der Agrarstatistik vom Jahre 1805 das landwirtschaftlich bestellte Land zu 83.3 v. H. auf von 100 k. Joch kleineren Höfen verteilt war. Von einem Agrarfeudalismus ist daher keine Rede, hauptsächlich wenn man es noch in Betracht zieht, dass am Anfang des Jahrhunderts eine grosszügige parzellierende und kleingutkaufende Bewegung sich vollzog, die die Zahl der Kleinbauern beträchtlich vermehrte. Weiterhin muss man es auch in Betracht ziehen, dass die Verhältnissziffer der Verteilung des Landbesitzes zwischen den Nationalitäten auch den Verhältnissen entsprach. Nach den Zählungen vom Jahre 1916 ist das landwirtschaftlich bestellte Land und die Weide zu 59.6 v. H. in rumänischen Händen (ihre nationale Verhältnissziffer ist 55.4. v. H.) zu 31.8 v. H. in ungarischen Händen (die nationale Verhältnissziffer ist 33.6 v. H.), und in 8.5 v. H. in deutschen Händen (ihre nationale Verhältnissnummer ist 8.7 v. H.). Der

Verfasser stellt auf Grund dieser Zahlen fest, dass bis zu dem ersten Weltkrieg, die agrarpolitischen Änderungen in Siebenbürgen, ein gesundes Verhältniss zwischen den verschiedenen Kategorien und ein normales Gleichgewicht in der nationalen Verteilung des Landbesitzes mit sich brachten. Die Agrarreform in Siebenbürgen vollstreckte also die Geschichte selbst, und höchstens aus ungarischem Standpunkt wären Korrekturen angebracht gewesen. Das sich rasch vermehrende Széklerturn warf kolonialisatorische Überflüsse aus, der sich in den Nachbarländern und in der amerikanischen Auswanderung verstreute. Andererseits war das Ungarntum am meisten proletarisiert. Bis die Verhältnissziffer der proletarisierten Deutschen 28.1, der Rumänen 35.9 ist, beträgt diese Ziffer bei den Ungarn 46.6 v. H. und diese Masse, ebenso wie bei den Rumänen gehört zum Agrarproletariat.

Die rumänische Agrarreform trug aber mit diesen wirtschaftlichen und sozialen Tatsachen, keine Rechenschaft. Sie verleugneten sogar ihre Grundprinzipien (Antifeudalismus, soziale Hilfe) und erlaubten sogar antisoziale Verfahren, wenn ihre Feindseeligkeit den Ungarn und den Deutschen gegenüber es erwünschte. Der Verfasser weist darauf hin, dass von 587 enteigneten Gutsbesitzern in Nordsiebenbürgen 379 über weniger wie 50 k. Joch Land verfügten, weitere 22 besaßen ein Gut zwischen 50 und 100 k. Joch, 116 zwischen 100 und 500 k. Joch und nur 70 waren von den Enteigneten Mittel- oder Grossgrundbesitzer, die über mehr wie 500 k. Joch verfügten. Von den enteigneten Kleingutbesitzern unter 50 k. Joch, waren 60.1 v. H. Deutsche, 35.8 v. H. Ungarn, 2.9 v. H. Juden und 1.1 v. H. Rumänen. Die Verhältnissziffer der durch die Agrarreform betroffenen Gutsbesitzer ist in Nordsiebenbürgen bei den Nationalitäten die folgende: 54.6 Ungarn, 39.1 Deutsche, 4.9 Juden und 1.2 Rumänen. Die Verhältnissziffern der Verteilung des enteigneten Bodens beweist weiterhin, dass das Ungarntum nicht nur bei der Enteignung sondern auch bei der Zuteilung geschädigt wurde. Die Agrarreform durchführende Rumänen führte nicht die Logik der Tatsachen, sondern die des Hasses. Infolge dessen ist es natürlich, dass die ungarische Regierung die Reform dieser „Agrarreform“ bestrebt, dass sie dadurch 1.) eben durch diese Agrarreform verwüstete Agrarproduktion regenerieren, 2.) das soziale Gleichgewicht des weiter proletarisierten siebenbürgischen Ungarntum wieder herstellen, und 3.) die angegriffenen wirtschaftlichen Basen der siebenbürgischen ungarischen Kultur wieder bekräftigen soll.

LUDWIG INCZE von PARAJD: Lehren einer Übersiedlung.

Nach der Beendigung des siegreichen Feldzuges gegen Jugoslawien siedelte die ungarische Regierung 15,000 aus der Bukowina heimgekehrte Ungarn an Stelle der geflüchteten Dobrowoljazen in der Bácska an. Der Verfasser gibt seine Erfahrungen in der neuen Siedlung bekannt und weist auf die sozialen Lehren der Übersiedlung hin.

PÉTER MOLTER: Dorfsettlement in Bálványosváralja.

Der Verband der Ungarischen Studenten in Kolozsvár (Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége) veranstaltete soziale Vorkehrungen im Juli 1941 in der Gemeinde Bálványosváralja im Komitat Szolnok-Doboka. Der Verfasser, der Mitglied der soziographischen Forschungsgruppe war, befasst sich mit den angewendeten Methoden und den erreichten wissenschaftlichen Ergebnissen und gibt einen Teil der soziographischen Sammlung bekannt.

DESIDER ALBRECHT: Das Ungarntum in der Veränderung.

Im ersten Studium der neuen Spalte des Hírel „Ungarischer Kompass“ (Magyar iránytű) bespricht der Verfasser diejenigen Veränderungen die im europäischen und damit im Zusammenhang, im ungarischen Leben zu beobachten sind. Er stellt fest, dass im neuem Europa nicht nur von der Neuverteilung der Machtverhältnisse, des Raumes und der Güter die Rede ist, sondern von einer strukturellen Neugestaltung der europäischen Kultur und Zivilisation. Auf der Linie

der Machtverteilung wird es allmählich klar, dass Europa immer mehr auf ihre eigene Kraft angewiesen wird, in folge dessen die Kolonialmächte von ihrer Bedeutung verlieren und die kontinentalen Faktoren ihre Bedeutung zurückgewinnen. Aber so wie die äussere-, ebenso gross ist die innere Veränderung. Es kommt das Zeitalter der grossen Synthese und der europäische Mensch sucht durch Leid, Blut, Tränen und Opfer die bessere und vollkommene Weltordnung. In der grossen Veränderung ist die Rolle des Ungarntums neu, aber immerhin alt in dem Sinne, dass es sein eigenes und ureigenstes Leben immer in Europa und europäisch leben konnte. Seine Aufgabe ist diejenige Rolle zu erkennen, die ihm die jetzt zur Geltung kommenden Ordnungsprinzipien und geopolitische Tatsachen erteilen und sogleich diejenige ungarische Lebensform zu schaffen, die ihm für die Erfüllung dieser Rolle befähigen.

Im Nachfolgenden untersucht der Verfasser die wichtigsten Fragen der seelischen und geistigen Reformen und mit dem im Zusammenhang die spezielle Lage Siebenbürgens. Er stellt fest, dass auf das Ungarntum die Aufgabe eines neuen Staatsaufbaues harret, das für Jahrhunderte das Geschick entscheidet. Wie dies gelingt, hängt von den Fähigkeiten der Nation ab, ob sie für diese Aufgaben sich rechtzeitig rüsten und sie mit ganzer Seele erfüllen kann, dass der neue ungarische Staat ein Hort der Sicherheit und Ordnung und damit ein Heim der menschlichen Bildung und der höchsten menschlichen Werte werden könne. Die Berufung des Ungarntums ist nicht sich an den europäischen Veränderungen anzupassen, sondern es muss mit Waffen und Geist im gleichem Masse an der Bildung des neuen Europas aktiv Teil nehmen. Der Fasizmus stellt den Staat, der Nationalsozialismus das Volk in den Vordergrund; für das Ungarntum sind beide Wege ungeeignet, denn seine Kraft liegt in der Nation. Von den drei Schicksalstscheidenden Elementen – Staat, Volk, Nation – ist das Ungarntum zur Erfüllung des Letzteren berufen, und so musste es sein System auf die Nation aufbauen. Mit dem gliedert es sich ebenso organisch in die grosse europäische Veränderung ein, wie sich Budapest als geopolitischer Mittelpunkt des Karpathenbeckens sich an die Achse Berlin–Rom angliedert und behilflich ist, das erwünschte europäische Gleichgewicht herzustellen.

AARON TAMÁSI: Siebenbürgischer Bericht über die Kämpfe des ungarischen Geistes.

Nach der Feststellung der noch heute wirkenden Antithesen der geistigen und politischen Vergangenheit des Ungarntums, stellt der Verfasser, – der hervorragende siebenbürgische Schriftsteller – drei Forderungen an die Nation. Die erste ist der heroische Geist und das heroische Verhalten. Die zweite die Herrschaft der ungarischen Rasse. Die dritte die Erneuerung des Nationalbegriffes und der Nation. Ausgangspunkt eines jeden nationalen Planes kann nur das sein, dass das Volk durch eine soziale, moralische und geistige Reparation zum Rückgrat der Nation wird; die Mittelklasse anstatt der Beschützung ihrer eigenen Interessen sich für die Geschicksgemeinschaft mit dem Volk bereit erklärt; wenn die führende Schicht durch die natürliche Auslese der Rasse und des Geistes zur Macht gelangt.

ALEXANDER VITA: Metamorphosis Transylvaniae.

Der Verfasser bespricht diejenigen grundsätzlichen Veränderungen, die in zwei jahrzehntigen minoritärem Leben des siebenbürgischen Ungarntums sich vollzogen haben. Er stellt fest, dass diese Veränderungen nicht von der minoritären Lebensform abhängende Erscheinungen waren, denn die spirituelle Revolution die diese Veränderungen schuf, trug in Siebenbürgen dasselbe Gepräge, wie die nach dem ersten Weltkrieg in ganz Europa zu vermerkbare geistige Revolutionen. In Siebenbürgen, gleich wie anderswo wird das neue ideologische System als eine Reaktion des materiellen Positivismus und Individualismus geboren. Die Umstände der Geburt bestimmen, dass es grundsätzlich kein politisches, sondern ein ethisches Verhalten bedeutet. Es bringt keine Programmpunkte und politische Ordnungsprinzipien, sondern die Erneuerung des Lebensinhalts, des Menschen selbst. Es ist bestrebt an Stelle des alten Menschentyps allenthalben den neuen

Menschen zu stellen, der von seinem Berufungsbewusstsein getrieben sich gerne im offenen Kampfe stellt, den neuen Typ des die Pflichten unter allen Umständen erfüllenden spirituellen Menschen. In ganz Europa tritt derjenige Mensch in den Vordergrund, dessen Charakterzüge in den Jahrhunderten der nationalen Gefahr den Ungarn so sehr bekenntzeichneten.

Die starke Anhänglichkeit an die sozialen Errungenschaften, die in den minoritären Zeiten aufgebaut werden konnten, weiterhin die Beschützung des Ideensystems, das sich auf den kollektiven Gedanken und auf der Auswahl der Elite sich stützt, ergibt sich nicht aus einem unnützen Konservatismus, sondern von der Erkennung, ausgehend dass diese Errungenschaften und Prinzipien zeitgemäss sind. Was in Siebenbürgen in diesen zweiundzwanzig Jahren auf dem Gebiet an Veränderungen im Geist, in gesellschaftlicher Struktur und in dem kollektiven Bewusstsein geschah, ist grundsätzlich nichts anderes, wie das in derselben Zeit in ganz Europa geschehen ist.

T A R T A L O M J E G Y Z É K

TANULMÁNYOK:

<i>Albrecht Dezső</i>	Európa hanyatlása?	72
	Magyarság a változásban	307
<i>Bíró József</i>	Az erdélyi magyar műemlékpolitika	13
<i>Erőss Alfréd</i>	A lélek püspöke (Mailáth érsek emlékezete)	68
<i>Incze Lajos</i>	Székelyföld az országépítésben	113
	Változatok székely kesergőkre	190
	Egy telepítés tanulságai	277
<i>Jancsó Elemér</i>	Gróf Mikó Imre, a művelődéspolitikus	44
<i>Juhász István</i>	A Kelet Népe	103
<i>Kovrig Béla</i>	Széchenyi szelleme	235
<i>Makkai László</i>	Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben	148
<i>Mikó Imre</i>	Erdélyi politika	176
<i>Molter Péter</i>	Falukutatás Bálványosváralján	285
<i>Ottlik László</i>	Szent István birodalma az új Európában	247
<i>Reményik Sándor</i>	Nemzetpolitikai gondolatok	231
<i>Szabó T. Attila</i>	Az erdélyi tudománypolitika kérdéséhez	183
<i>Tamási Áron</i>	Erdélyi jelentés	323
	a magyar szellem küzködéseiről	
<i>Tonk Emil</i>	Csecsemőhalandóság Erdélyben	128
<i>Venczel József</i>	Erdély és az erdélyi román földreform	258
<i>Vita Sándor</i>	Tallózás az 1930. évi román népszámlálás köteteiben	27
	Metamorphosis Transylvaniae	334
<i>Vita Zsigmond</i>	A magyarság kérdései nevelésünkben	59
<i>Zathureczky Gyula</i>	Metamorphosis Transylvaniae	199
<i>Zrinyi Miklós</i>	Mátyás király életéről való elmélkedések	1

KISEBB CIKKEK:

<i>Albrecht Dezső</i>	Nyirő József – ponyván	81
<i>Székely Márton</i>	Intő közgyűlési példa	79
<i>Vita Sándor:</i>	Magyarságunk megoszlása ellen	76
	A budapesti Sol-klub emlékkönyve	78
–	Visszapillantás	91

ÚJ MUNKATÁRSAINK: *Kovrig Béla* egyetemi ny. r. tanár, Kolozsvár; *Makkai László* egyetemi intézeti tanár, Kolozsvár; *Molter Péter* ref. teológus, Kolozsvár; *Ottlík László* egyetemi ny. rk. tanár, Kolozsvár; *Tonk Emil* orvos, klinikai gyakornok, Kolozsvár; *Zathureczky Gyula*, az „Ellenzék” főszerkesztője, Kolozsvár.

GLORIA NYOMDA
Kolozsvár Farkas utca 7.
Fel. vezető Orbán István
